

**T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**KUR'AN'DA AMEL-CEZA İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA AMEL
DEFTERİ**

İLKAY İYİBİLGİN

**DANIŞMAN
Prof. Dr. SADIK KILIÇ**

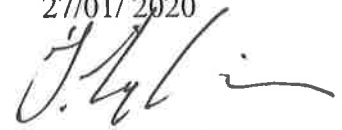
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ORDU 2020

ÖĞRENCİ BEYAN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak savunduğum “Kur’an’da Amel-Ceza İlişkisi Bağlamında Amel Defteri” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmadan yazdığımı ve yararlandığım kaynakların “Kaynakça” bölümünde gösterilenlerden farklı olmadığını, belirtilen kaynaklara atıf yapılarak yararlandığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

27/01/2020

İlkey İYİBİLGİN
16531200019

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi İlkay İYİBİLGİN'in hazırladığı "Kur'anda Amel-Ceza İlişkisi Bağlamında Amel Defteri" başlıklı tez 17/01 / 2020 tarihinde aşağıda imzaları olan jüri tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Adı-Soyadı	Üniversite	İmza
Başkan	: Prof. Dr. Sadık KILIÇ	Ordu Üniversitesi	
Jüri Üyeleri	: Dr. Öğretim Üyesi Cemal SANDIKCI	Ordu Üniversitesi	
	: Dr. Öğretim Üyesi Mustafa TUNÇER	Giresun Üniversitesi	

ONAY

30.01/2020

Dr. Öğr. Üyesi Yahya TURAN 1.

Doç. Dr. Adem YÜCEL

Grafik Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Allah insanoğlunun önünde iki âlem yaratmış; biri fanî olan dünya hayatı, diğeri ise, bakî olan âhiret hayatıdır. Ahiret hayatının temel taşlarından biri, hiç şüphesiz insanın, dünyada işlediklerinin karşısına çıkması ve yaptıklarının hesabının görülmesidir. Hesap, dünyada yapılanların yazıldığı kitaba yani amel defterine göre görülecektir.

Allah, fânî hayatın her ânının melekler tarafından kaydedildiğini bildirerek, insanları uyarmaktadır. Çünkü amel defteri, büyük küçük yapılan herşeyi içine almaktadır. Ahirette herkesin amel defteri önüne açılacak ve okuması istenecektir. İşte bu âna hazır olabilmek, Allah'ın her zaman kulunu gördüğü ve meleklerin herşeyi kaydettiği bilincini hep diri tutabilmek gerekmektedir. Yaptıklarının ve söylediklerinin kaydedildiğini bilen insan yanlıştan uzak durup, doğruya yönelir. Bu bilince sahip olan insanların oluşturduğu toplum da huzurlu ve güvenilir bir toplum olur.

Amel defteri inancı dünyada iyiliklerin artıp, kötülüklerin azalmasına vesile olur. Aynı zamanda başa gelen sıkıntı ve adaletsizliklerin yanında, yapılan iyiliklerin de karşılığının görüleceğini bilmek, insanın huzurlu olmasına vesile olur. Ahiretteki güzelliklerden faydalanabilmek için ise, iman sahibi olmak gerekir.

Amel defteri kavramı, hem günlük hayata hem de âhirete yansımaları olan bir kavram olması hasebiyle, üzerinde durulması ve hafızada daha çok yer alması gereken bir kavramdır. Bu yüzden Kur'an'da, amel defteri kavramının nasıl geçtiği ve tefsirlerde nasıl yorumlandığını araştırıp, katkı sunmaya çalıştık.

Bu çalışmada rehberlik eden tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Sadık KILIÇ'a, tez konusu ve gerekli çalışmalarda yönlendirmelerinden ötürü teşekkür ediyorum, saygılarımı sunuyorum. Ayrıca, bu süreçte bana destek olan tüm aileme de teşekkür ediyorum.

İlkay İYİBİLGİN

ORDU-2020

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
KISALTMALAR.....	vi
GİRİŞ	1
ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI.....	2
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	2
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	3
I. BÖLÜM.....	5
1. KUR’AN’DA İMAN-AMEL KAVRAMLARININ TAHLİLİ	5
1.1. İman Kavramı.....	5
1.2. Amel Kavramı	11
1.3. İman Amel İlişkisi.....	14
1.4. İmanın Artması Eksilmesi Meselesi.....	17
1.5. Amel Niyet İlişkisi	19
1.6. Salih Amel.....	21
1.7. Amelleri Boşa Gidenler.....	23
1.7.1. Kafirler	24
1.7.2. Müşrikler	24
1.7.3. İrtidat edenler	24
1.7.4. Münafıklar	25
1.7.5. Bazı Mü’minler	26
1.8. Günah	27
1.8.1. Günahdan Kurtulma Yolları.....	31
1.8.1.1. Tevbe.....	31
1.8.1.2. Kefaret.....	32
1.8.1.3. Ceza.....	33
1.9. Amellerin Karşılığı.....	33
1.9.1. Yapılan İyi Amellerin Bu Dünyadaki Karşılığı	35
1.9.2. Yapılan Kötüklerin Bu Dünyadaki Karşılığı (Had Cezaları)	36
1.9.2.1. Hırsızlık.....	36
1.9.2.2. Zina	37
1.9.2.3. Zina iftirası	37
1.9.2.4. Silahlı Gasb, Eşkıyalık	38
1.9.3. Yapılan Kötü Amellerin Dünyada Karşılığı	38
1.9.4. Yapılan İyi Amellerin Ahiretteki Karşılığı	39
1.9.5. Yapılan Kötü Amellerin Ahiretteki Karşılığı.....	40

II. BÖLÜM.....	43
2. AMEL DEFTERİ KAVRAMININ KUR'ÂN VE TEFSİR İLİMLERİ BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	43
2.1.Kitap Kelimesinin Anlamı ve Kur'an'da Kullanımı.....	43
2.2.Amel Defteri Kavramı.....	45
2.2.1.Amel Defteriyle İlgili Ayetler.....	48
2.2.2.Amel Defteri ile İlgili Ayetlerin Değerlendirilmesi.....	51
2.2.2.1.Amel Defterinin Mahiyeti.....	52
2.2.2.2. Amel Defterlerinin Verilmesi.....	57
2.2.2.3. Amel Defterlerini Alırken İnsanların Durumu.....	60
2.2.3.Amel Defteri ile İlgili Melekler.....	70
2.2.4.Amel Defterleri Sağdan Verilenler (Ashâbü'l-Yemîn).....	77
2.2.5.Amel Defteri Solundan Verilenler (Ashâbu'ş-Şimâl).....	80
2.3.Siccîn.....	82
2.4.İlliyyûn.....	86
2.5.Uzuvların Şahitlik Etmesi.....	87
2.6.İnsana Yaptıklarının Haber Verilmesi.....	93
2.7.Yerin Şahitliği ve Amellerin Gösterilmesi.....	95
2.8.Mizan Kavramı.....	97
2.9.Hesap.....	102
2.10.Amel Defteriyle İlgili Mezheplerin Görüşleri.....	102
2.11.Amel Defterinin Ahlaki Boyutu.....	103
SONUÇ.....	106
KAYNAKÇA.....	109
ÖZGEÇMİŞ.....	114

ÖZET

KUR'AN'DA AMEL CEZA İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA AMEL DEFTERİ

Bu çalışmada amel-ceza bağlamında amel defteri konusu işlenirken, öncelikle iman kavramı ele alınmıştır. İman olmadan yapılan amelin değerinin olmadığını ifade eden ayetlere yer verilmiştir. İman- amel ilişkisi üzerinde durularak, ancak iman ve salih amelle insanın kurtulabileceği, ayetler ışığında ele alınmıştır. Ayrıca yapılan salih amellerin ve kötü amellerin karşılığını bildiren ayetlere yer verilmiştir.

Kur'an'da amel defteri kavramını ifade eden, kitap ve suhuf kelimelerinin geçmiş olduğu ayetler belirlenmiş, Müfessirlerin bu ayetlerle ilgili yorumları ele alınmıştır. Amel defterini yazmakla görevli meleklerden bahsedilmiştir. Yazılan amel defterlerinin bulunduğu yer olan siccîn ve illiyyîn hakkındaki yorumlar aktarılmıştır. Amel defterlerini sağdan ve soldan alanların durumlarını bildiren ayetlere yer verilmiştir.

Yaptıklarını inkar edenlerin durumu, insanın kendisinin kendi aleyhine şahit olması, hatta uzuvlarının dile gelmesi bir de yeryüzünün şahitliğiyle ortaya konmuştur. Ayetlerden amellerin hesap ve mîzanda değerlendirileceği ve herkesin ahiretteki yerinin belirlenmesinde amel defterinin etkili olacağı anlaşılmıştır.

Yapılan her amelin bir karşılığı vardır. Bütün ameller kaydedilmektedir. Âhirette bu kayıtlar ortaya çıkacaktır. Sonsuz hayatın geçeceği yeri belirlemede, amellerin etkili olacağı malumdur. Bu da yapılan salih amelin önemini ortaya koymaktadır. Amel defterinin herşeyi kaydettiğini bilmek insanı iyiye yönlendirip, kötülüklerden uzaklaştırmada önemli rol oynamaktadır.

Anahtar kelimeler: Ahiret, Amel, Ceza, Amel Defteri, Kirâmen Kâtibîn

ABSTRACT

THE BOOK OF RECORD OF DEEDS IN HOLLY QUR'AN AND THE GOOD DEEDS AND BAD DEEDS

This article, firstly, concerns about the notion of faith while dealing with the context of deeds and punishment in the book of record of deeds. (All good and bad deeds, words, beliefs and views of man are recorded in a scroll by the angels appointed on him by the Almighty Allah.) There are verses that state that the deeds without faith have no value. It is stated in verses that only man can be saved by faith and righteousness by emphasizing the relationship between faith and good deeds. There are also verses that indicate the reward of good deeds and the punishment (cezası) of bad deeds.

In the Qur'an, the verses that express the concept of deeds, the words of the book and suhuf are mentioned, and the interpretations of the commentators about these verses are discussed. The angels in charge of writing the deeds are mentioned. The comments about siccîn and illiyîn, which is the place where the deeds were written, are explained. The verses that indicate the status of the people given their deed records from their right and left are included.

The situation of those who deny what they have done is witnessed by the witness of the earth itself, even by the expression of their limbs. It is understood from the verses that the deeds are presented to the owners, and the deeds and the balance will be evaluated and the place of everyone in the Hereafter will be determined accordingly.

Every deed has an equivalent. All deeds are recorded, these records will appear in the Hereafter. At the end of the assessment, the place of eternal life will be determined according to deeds. This reveals the importance of the good deeds. Knowing that the deeds record everything plays an important role in guiding people to good and distancing them from evil.

Key Words: Hereafter, Action, criminal, Action Deeds, Kirâmen Kâtibîn

KISALTMALAR

a.s.	Aleyhi's-selam
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
Bkz.	Bakınız
c.	Cilt
c.c.	Celle celâlühü
Çev.	Çeviri
D.İ.B.	Diyanet İşleri Başkanlığı
Haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
nşr.	Neşreden
s.a.s.	Sallallahu Aleyhi vesellem
s.	Sayfa
S.	Sayı
sad.	Sadeleştiren
ss.	Sayfalar arası
Şrh.	Şerheden
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Ter.	Tercüme eden
Thk.	Tahkik
ty.	Tarih yok
Yay.	Yayımları

GİRİŞ

Amel defterinin içeriğini insanın söz ve fiilleri oluşturur. Bir söz insanın hayatını değiştirebilir mi? Bir söz insanın sadece hayatını değil, ölümünü ve ebedi olan ahiretini bile değiştirebilir. O söz yürekten ve samimiyetle söylenirse, elinde, dilinde, bütün benliğinde etkin olur. Kurtuluşa, bütün yaratılmışların en hayırlısı olmaya vesile olur. İşte o söz: herşeyin tek hakimi, tek sahibi olan Allah'a ve Rasûl'üne şهادet etmektir. Öyle bir söz ki, cennetin kapısını ardına kadar açar, mesele içeri girebilecek güzel ameller işlemeye kalır. Hatta iman ve amel, insanın kendisinden başlayarak bütün toplumu, hatta yeryüzünü değiştirecek güce sahiptir.

İmanın gerektirdiği amelleri işlemek hem insana huzur verir, hem de topluma. Her zaman kulluk bilinciyle yaşamak ancak "ih̄san" bilinciyle mümkün olabilir. Cebrail (a.s.) Rasûlullah'a sormuştu, "İhsan nedir?" diye, Rasûlullah: "Sen Allah'ı görmeden de O'nun seni gördüğünü bilerek kulluk etmendir." cevabıyla, hayat boyu başta edilecek bir düstur oluşturmuştur. İşte insanı gafletten kurtarıp diri tutan, Allah'ın, her zaman her şeyi gördüğü bilincidir. Yaramaz bir çocuğun anne babasının bakışlarını üzerinde hissedip usulca yerine oturması gibi.

Aynı zamanda Allah, meleklerini de görevlendirmiştir, onlar insanın yaptıklarını kaydetmektedirler. Bu kayıtların tutulduğu amel defterleri, insanı hatadan uzak tutup güzel ameller işlemeye teşvik eder. Bilir ki insan, hiç kimse olmasa bile ruhanî varlıklar olan melekler, yaptığını kaydediyor. Bu kayıtlar muhafaza altına alınıyor. İyi veya kötü yapılan tüm davranışlar yazılıyor. Yaptıklarının karşılığını alabilmek için bir hesap olacak, mizan kurulacak. Dünyada yaşamış olduğu sıkıntıların mükafatını alacak, yapılan haksızlıkların ise hesabı görülecek. Zerre kadar haksızlık olmayacak. Yalan ve kandırma da olmayacak, kendi aleyhine kendisi şahitlik yapacak, kendi amelleriyle dünyada yazdığı kitabını, ahirette okuma bilmeseyse bile okuyacak.

Bu bilinçle yaşayan insan ahirette ne bulmak istiyorsa, hayatını ona göre yaşar ve boynuna yüklenen sorumluluğunu gerektiği gibi yerine getirir. Amellerini, almak istediği karşılığa göre ayarlamaya çalışır. Çünkü herkese yaptığının karşılığı verilecektir.

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI

Araştırmanın konusu olan amel- ceza bağlamında amel defteri kavramı, sadece ahiret hayatıyla ilgiliymiş gibi dursa da aslında dünya ile bağlantılıdır. Çünkü amel defterini oluşturan hususlar bu dünyada meydana gelmektedir. İman ve amel konuları insanın dünyadayken sahip olduğu inancını ve yaptıklarını içermektedir. Amellerin dünya ve ahiretteki karşılıklarını da ele alınmıştır.

İnsanın dünyada yaptığı herşey onun amelini oluşturur. Ama amelin insana sevap veya günah kazandırması yapılan işin niteliğine, yapanın niyetine en başta da imana göre şekil almaktadır. O yüzden iman, amel, salih amel ve amellerin karşılığını bildiren ayetler tez konusu içerisinde yer almaktadır. Sonrasında amel defteri, yapılan amellerin kaydedilmesi, meleklerin bu konudaki görevleri, amel defterlerinin verilmesi, amel defterlerinin bulunduğu yerler, amellerin tartılması, hesap, mizan konuları aynı şekilde araştırmanın kapsamı içerisinde yer almaktadır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

İnsanın hem kendi huzuru hem de toplumun huzuru için yerine getirilmesi gereken şeyler vardır. İnsan herşeyden önce kulluğun gereklerini yapmadığı sürece iç huzurunu yakalayamaz ve mutluluğu, hayatını karartan yanlış şeylerde aramaya başlayabilir. Sadece kendisi değil yakınlarını da mutsuzluğa sevkeder. Doğru ve yanlış ayrımı yapmayan insan, toplum için de oldukça tehlikeli hale gelebilir. Güvensiz bir toplumda yaşamak ise hiçkimsenin istemeyeceği bir durumdur. Amel defterinde amellerin kaydedilmesi ve ona göre mükafaat veya ceza alacağı bilinci ve beklentisi insanın hem ferdi hem de sosyal hayatını düzene koymasına vesile olacaktır.

Yaptığımız ön araştırmada, amel-ceza bağlamında amel defteri kavramıyla ilgili tefsir alanında çalışma yapılmadığı görülmüştür. Günümüz toplumunda suç ve şiddetin hızla arttığı da bir gerçektir. Herkesin başına bir polis dikmek mümkün olmadığına göre, vicdan ve öz denetimi harekete geçirerek, herşeyi Allah'ın gördüğü, meleklerin kaydettiği ve amel defterinden hesaba çekileceğini düşünerek, ahirette mükafatını alacağı, salih amele yönelme bilicine katkı sağlamak hedeflenmektedir.

Kısaca, ilahi murakabenin önemini kavrayıp, vicdan ve otokontrolü harekete geçirerek, yapılan her davranışın karşılığı olduğu bilinciyle, yanlıştan

uzaklaşıp doğruya yönelmede amel defterinin, imanın nihaî akıbetinin belirlenmesindeki önemini ortaya koymaktır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Amel defteri kavramı aslında hepimizin günlük hayatta duyduğu bir kavramdır. Kur'an'da amel defteri ile ilgili hangi bilgilerin bulunduğunu öğrenmek için öncelikle ayetleri belirlemekle işe başlanmıştır. Sonra belirlenen ayetler ve o ayetlerde geçen konuyla ilgili kelimeler, başta Ragıp el-İsfehânî'nin müfredat adlı eseri olmak üzere, sözlükler ve tefsirlerden araştırılmış, ne anlama geldikleri ve kullanımlarıyla ilgili bilgiler toplanmış; bu bilgiler müteakiben tasnif edilmişlerdir.

Amel defteri ile ilgili ayetleri, müfessirlerin nasıl anladığını ve yorumladığını ortaya koymak, araştırmanın en önemli kısımlarından biri olmuştur.

Ebû Mansur el-Mâtürîdî'nin, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, Fahreddin er-Râzî'nin, *Mefâtihu'l-gayb*, Ebu'l Hasan el-Huseyn el-Begavî'nin, *Meâlimü't-tenzîl*, İbn Kesîr'in, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-a'zîm*, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın, *Hak Dini Kur'an Dili*, Adli tefsirleri araştırmamızda ana kaynaklarımızı oluşturmuştur. Müfessirlerin ayetlerdeki yorumları bizim konuyu oluşturacağımız genel çerçeveyi belirlemiştir.

Ayetleri daha iyi anlamak için, Allah Rasûlünün ilgili hadisleri ayetlerle birlikte verilmiştir.

Zikredilen eserlerin dışında İmam Gazzâlî'nin *İhyâu 'Ulûmi'd-dîn*, Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhu'l-ekber*, Muhammed Abdullah Draz'ın *Kur'an Ahlakı*, Sadık Kılıç'ın *Kur'an'da Günah Kavramı*, faydalandığımız kaynakların başlıcalarıdır.

Bu kaynaklardan yararlanılarak I. Bölümde iman, amel, salih amel kavramları genel manada ele alınmıştır. Ameli boşa giden kimselerden bahsedilmiştir. Günah kavramı ve ceza konuları, yapılan iyi amellerin karşılığı ve kötü amellerin karşılığı ile ilgili ayetlerden örnekler sunulmuştur.

II. Bölümde ise, amel defteri kavramını ifade eden “kitap” kelimesinin Kur'an'da kullanımı ile başlanmış, amel defteriyle ilgili ayetlerin tefsirleri ele alınmış, müfessirlerin görüşleri bir araya toplanıp, sergilenmiştir. Amel defterini yazmakla görevli meleklerin ayetlerdeki isimleri ve tefsirlerdeki yorumlar incelenmiştir. Amel defterleri sağdan verilenler ve soldan verilenler, Siccîn ve

illiyîn hakkında bilgi verilmiştir. Amel defterindeki amellerin gösterilmesiyle birlikte müşrik ve kafirlerin yapacakları itiraz üzerine getirilen Őahitlerden bahsedilerek, hesap, mizan konuları ele alınmıştır.

I. BÖLÜM

1. KUR'AN'DA İMAN-AMEL KAVRAMLARININ TAHLİLİ

İman, insanın bu dünyada sahip olduğu en büyük nimettir. Ayrıca yapmış olduğu amellerin boşa gitmesini engelleyen en temel unsurdur. Çünkü, iman olmadan yapılan ameller Kur'an'da, rüzgarın savurduğu küle, bazen de ıssız bir çöldeki seraba benzetilmektedir. İman olmadan yapılan amellerin boşa gittiğini ayetler ifade etmektedir.¹

İmanla birlikte bulunması gereken bir diğer husus ise imanın yaşanır hali olan amellerdir. Çünkü inanmak bir son değil başlangıçtır. İncanın gereğini dünyadaki hayatında davranışlara aksettirip Kur'an'ın emrettiği şekilde kamil insan olarak yaşayabilmek, Allah Rasûlünün yolundan gidebilmek için imanı ve salih ameli hayatın merkezine koymak gerekir. Ayrıca niyetin amellerdeki önemi de dikkat edilmesi gereken konulardandır.

Hiçbir şey boşuna olmadığı gibi yapılan ameller de boşuna değildir. Her amelin bir karşılığı vardır. Bu karşılık bazen günah bazen de sevap olabilir.

Tezin bu bölümünde öncelikle ameli değerli kılan iman kavramı, sonra amel kavramı ve amel iman münasebeti, kötü amelin karşılığı ve iyi amelin karşılığı alt başlıklar olarak ele alınacaktır.

1.1. İman Kavramı

İman kelimesi e-m-n kökünden gelmektedir. İman, sözlükte benimsemek, birini, söylediği sözde şüpheye yer vermeden, kalpten tasdik etmek, emin kılmak anlamına gelir.² Dini literatürde ise, Hz. Peygamberin, Allah'tan getirdiği hükümleri tereddütsüz kabul etmek ve doğruluğuna inanmak demektir.³

Kur'an'da iman sözcüğü; "tasdik, sadece dilin ikrarı, tevhid, peygamberi onaylama, namaz"⁴ manalarında kullanılmıştır.

¹ İbrâhim, 14/18, Nûr 24/39, Mâide 5/5, En'âm 6/88, A'râf 7/147.

² İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. 'Ali, *Lisânü'l-'Arab*, Dâru's-sadr, 1414, C. XIII, s. 21.

³ Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh, *Şerhü'l-Akâidi'n-Nesefiyye*, (Thk: Üstaz Ali Kemal), Dâru İhyâi't-türâsi'l-A'rabî, Beyrut, 2014, s. 114.

⁴ İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed, *Nüzhetü'l-a'yûni'n-nevâzir fi 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâ'ir*, (Thk. Muhammed Abdülkerim Kazım er-Râdî), Müessesetü'r-Risâle, Lübnan, 1984, s. 145-147.

Allah'ın varlığına ve birliğine, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kader ve kazaya inanmak da imanın esasları olarak belirlenmiştir. İmanın makbul olabilmesi için kesin olması, şüphe taşımaması, inanılacak şeylerin tamamına inanılması, iman ve ibadete şirk karıştırılmaması ve ye's halinde olmaması gerekir.

İmanın tanımı ve mahiyeti konusunda ise, İslam bilginleri farklı fikirler ortaya atmışlardır. Ehl-i sünnet alimlerinden, Mâtürîdî ve Eş'arî'ye göre iman, kalbin tasdikiyle gerçekleşir. Ebû Hanîfe, buna dil ile ikrarı da ilave etmiş, "İman; kalp ile tasdik, dil ile ikrardır. Tek başına ikrar, iman değildir," demiştir. İmanda ameli de şart koşan alimler olmuştur.⁵ İbnü'l Cevzi imanı, dil ile ikrar kalp ile tasdik ve organlarla amel olarak tanımlar.⁶

İsfehânî, imanın, gönül huzuru ve korkunun bertaraf olması, anlamına geldiğini ifade etmiştir. İman, Hz. Peygambere gönderilen şariat anlamında da kullanılır. Övgü bağlamında insanın, doğruluğunu kabul ederek boyun eğmesi de imandır. Kalp ile tahkik/tasdik, dil ile ikrar ve organların buna uygun amel işlemesi, inanç sistemi, doğru söz ve salih amel de imandandır. Nitekim Peygamberimiz (s.a.s), hem utanma duygusunu, hem de yoldan zarar veren şeyleri temizlemeyi imandan saymıştır.⁷

Buna delil olarak da şu söylenebilir; Mü'minler bazı zamanlarda, bazı amellerden muaf olur. Bu durumda mü'minden imanın kalktığı söylenemez. Mesela, adet gören bir kadın, namaz kılmaz, ondan muaftır. O dönemde kadının, imansız olduğu veya imanı terk etmesi söylenmemiştir. Ameli terk eden kişi, kalbi eylem olan tasdiki de terk etmiş olmaz. Eğer, öyle olsaydı, ameli terketmesiyle iman ismini de terk etmiş olurdu.⁸

Kişinin iman edip etmeme hususundaki durumunu Allahu Teâlâ;

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ

⁵ Fikret Karaman, vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2006, s. 315.

⁶ İbnü'l-Cevzî, 1984, s. 145.

⁷ Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi 'u's-sahîh*, (Thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ty., C.I, s. 63, (Kitâbü'l-İman, 35 nolu hadis), İsfehânî, Ragıb, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*, (Thk. Safvân Adnan Davudî), Dâru's-Şâmiye, Dimeşk, 1421, s. 91.

⁸ Humeyyis, Muhammed b. Abdurrahman, *el-Vasiyye mea' şerhiha, İmam Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, (Çev.: Ahmet İyibildiren, Mustafa Öztürk), Guraba Yay., İstanbul, 2013, s. 6.

De ki: "Hak, Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkar etsin." (Kehf 18/29) ayetiyle belirtmiştir.

Ayette geçen الْحَقُّ kelimesi ile kastedilen şudur. Önceki ayette, zengin kimseler Allah Rasûlü'ne, yanındaki fakir kimseleri kovarsa, ona iman edeceklerini söylemişlerdir. Bunun üzerine, Rasûlullah (s.a.v.) "Rabbinizden gelen gerçek şu ki; ben onları kovamam, sizin istediğinizi yapamam," demiştir. Râzî hak olanı, önceki ayetle bağlantı kurarak, bazılarının (zenginlerin) istediğini yapıp, garip mü'minleri yanından kovmanın mümkün olamayacağı, Allah'ın buna razı olmayacağı, şeklinde açıklamıştır. Aynı zamanda Râzî; الْحَقُّ kelimesini, Rasûlullah'ın "isteyen iman etsin isteyen inkar etsin. Bir grup kafir iman etsin diye, çoktan iman etmiş olan fakir kimseleri yanından kovamam. Kafirler bunu şart koşarak iman edeceklerse, ister iman etsinler, isterse iman etmesinler, onları kovmama Allah izin vermedi." sözü hakkında, -kafirlerin isteğinin yapılmamış olmasıyla- Müslüman olmaları engellenmiş olmuyor mu? diye bir soru sorulursa, fakirlerle oturup kalkma endişesinden iman etmeyen kimselerin imanı, zaten hakiki iman olamaz, diyerek yorumlamıştır.⁹

Mu'tezile bu ayeti, iman etme ve inkar etmenin kulun iradesine bırakıldığına dair delil getirmiştir. Oysa, iman veya küfrün gerçekleşebilmesi için, öncelikle iman veya küfre yönelik isteğin (irade) gerçekleşmesi gerekir. Akıl bir şeye yönelip tercih etmeden, o gerçekleşemez. İrade ve sebep olmadan, fail herhangi bir fiili gerçekleştiremez. Meşîetin bulunması fiilin, fiilin bulunması meşîetin bulunmasını gerektirmez. Buna göre insan görünüşte muhtar ama aslında görünür yada görünmez sebepler yüzünden muztar ve mecbur bir varlıktır.¹⁰ Râzî, insanın dilemesinin Allah'ın dilemesine bağlı olduğunu vurgulamıştır.

Mâtürîdî ise وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ ayetini, el-Hak odak kavramı çerçevesinde şöyle açıklar; Onlara de ki, ben size Rabbinizden gerçeği, delilleri ve mucizeleri getirdim. Artık dileyen iman etsin dileyen inkar etsin. İman eden kendisi için iman eder, bu onun kurtuluşuna vesiledir, inkar eden de kendisine zulmetmiş olur. Allah Rasûlü onları imana zorlamadığı gibi başka bir zorlama da söz konusu değildir. Allahu Teâlâ ayetin devamında inkar eden ve iman edenlerin, iman ve inkarlarının

⁹ Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-gayb*, (3. Baskı), Dâru İhyâit'türâsî'l-Arabî, Beyrut, 1420, C. XXI, s. 458-459.

¹⁰ Râzî, 1420, C. XXI, s. 458-459.

sonucunu bildirmektedir. Peygamberimizin getirdiği gerçeğe, kitaba ve hükümlerine, isteyen inansın, isteyen inkar etsin. Kendi isteğiyle inkar etmesinin sonucu olarak, gideceği yeri de kendisi seçmiş olur ki, orası da alevlerin çepeçevre kuşattığı cehennemdir.¹¹

Râzî, bu ayetin tefsirinde iman konusunda kişinin tercihini Allah'ın meşîetine bağlarken, İmam Mâtürîdî ise, iman konusunda bir zorlama olmaksızın kişinin kendi tercihini öne çıkarmaktadır.

Allah'a, peygamberlere, ahirete inanan, salih amel işleyenlerin kurtuluşa ereceği hükmü, hemen Bakara suresinin ilk ayetlerinde; *“(Onlar) gayba iman ederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiklerimizden hayra harcarlar; Sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler ve âhirete de onlar kesin olarak inanırlar. Rableri tarafından gösterilen doğru yol üzerinde olanlar ancak onlardır ve kurtuluşa erenler de yalnızca onlardır.”*¹² şeklinde yer bulmuştur.

İmanın kalbin tasdiki olmasının yanında amelle de ilişkisi olduğu, ayetlerden de açıkça anlaşılmaktadır. Mesela,

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

“İman edip salih ameller işleyenler ise cennetliklerdir. Onlar orada ebedi kalacaklardır.” (Bakara 2/82) ayetiyle imanla amel arasında bağ kurulmuştur.

Bazı ayetlerden anlaşıldığına göre, iman kalbin yalın, mutlak anlamda tasdikidir. Nitekim;

قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ نُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ
وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Bedevîler ‘İman ettik’ dediler. De ki: ‘İman etmediniz. (‘İman ettik’ demeyin.) ‘Fakat boyun eğdik’ deyin. Henüz iman kalplerinize girmedi. Eğer Allah'a ve Peygamberine itaat ederseniz, yaptıklarınızdan hiçbir şeyi eksiltmez. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” (Hucurât 49/14) ayetinde iman kalbe atfedilmiştir. Ayet, bazı bedeviler veya onlar içindeki bazı münafıklarla ilgili

¹¹ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, (Tahk. Mecdi Baslum), Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, 2005, C.VII, s.166.

¹² Bakara 2/3-5.

olarak, kalbinde iman olmadığı halde; diliyle iman ettiğini iddia eden kimselerden bahseder. Onların, iman etmemelerine rağmen, kılıç korkusuyla boyun eğmelerini ya da Müslümanların sahip olduğu imkanlardan faydalanmak için, iman ettik demelerini doğru bulmamıştır. Çünkü kalplerinde gerçek anlamda iman mevcut değil, can korkusuyla zahiren teslim olmuşlardır. İman kalplerine yerleşmemiş, kalpleri iman etmemiştir. O yüzden bu iman değil de, görünürde boyun eğme, teslim olma olarak isimlendirilmiştir.¹³

İman kavramı, kelam ilminin ana konularından birisi olmuştur. Alimler, mahiyeti bakımından iman kavramını farklı yorumlamıştır. Mesela, Ehl-i sünnet kelmacılarına göre imanın aslı, kalbin tasdikidir.

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ

“Ey Peygamber! Kalpten inanmadıkları halde ağızlarıyla ‘İnandık’ diyenler ile küfürde yarışanlar seni üzmesin.” (Mâide5/41) ayet-i kerimesi imanın, dilde değil gönülde, kalpde olmasının önemini vurgulamıştır. Çünkü iman kalbin tasdiki, onaylamasıdır, dil ise onun tercümanıdır. İbn Abbas ayette, inanmadıkları halde inandıklarını söyleyen kimselerin, münafıklar ya da Yahudiler olduğunu söylemiştir.¹⁴

Nitekim Üsâme, bir seriyyede *“Lâ ilâhe illallah”* diyen bir adamı mızrağıyla öldürmüş, bu durumu Peygamberimize (s.a.v.) anlattığında, Peygamberimiz (s.a.v.) ona, *“Lâ ilâhe illallah”* dedi ve onu öldürdün mü? diye sormuş, Üsâme de silah korkusu nedeniyle bu sözü dediğini düşündüğünü söyleyince, Peygamberimiz (s.a.v.), *“Kalbini mi yardım da gerçekten söyleyip söylemediğini bildin?”* buyurmuştur. Bu sözü o kadar çok tekrarlamıştır ki, Üsâme o gün ilk defa müslüman olmuş olmayı temenni ettiğini söylemiştir.¹⁵ Hadis-i şeriften anlaşıldığına göre imanın asıl yeri kalp olup, kalpteki imanın aslını da, ancak Allah bileceği için, dilin ikrarına göre hükmetmek gerekir.

İman, kalbin tasdikine bağlı olduğuna göre, bu noktada tasdik kavramı önem kazanmaktadır. Tasdik; haber verene ve verdiği haberin doğruluğuna inanmaktır. İmanda neye nasıl inanıldığı önemlidir. Oluşan bilginin yanı sıra,

¹³ Mâtürîdî, 2005, C.IX, s. 338.

¹⁴ Suyûti, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed, *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, Dârü'l-fikr, Beyrut, C. III, s. 74.

¹⁵ Müslim, ty., C. I, s. 96. (Kitâbü'l-İman, 158 nolu hadis.)

bilginin imana dönüşebilmesi, his ve kalp tarafından benimsenip özümsemesi gerekmektedir. Mantıkta, “zihnin bir hükme varması” olarak tanımlanan tasdik, bu manasıyla iman için yeterli değildir. Dış dünya ile ilgili önermeleri doğrulamak, tasdik olabilir ama iman değildir. İmanın gayb, ahlak, deruni, ferdi, içtimai hayatla içsel ve karşılıklı bir bağı vardır.¹⁶

Tasdikin mekanı kalptir, dil onun tercümanıdır. Dilin tercüme etmesi için iman tam olmalıdır. Kalpteki tasdik, inkar ve itirazı atıp, teslim olmaktır. Arap dilinde imanın, kalp ile tasdik olduğu açıkken, lafzın gerektirdiği manaya uymak gerekir. İman sadece kalp ile olur. İslam ise; kalp, lisan ve beden ile olur. Her tasdik, teslimdir ama her teslim, tasdik değildir. Her iman islamdır ama her islam iman değildir.¹⁷ Çünkü kimi teslim oluşlar zahiridir kalpte ve içte ise, inkar, isyan bulunabilir.

Dil ile ikrar ise, tasdikın belirtisi ve dünyaya ait hükümlerin uygulanabilmesi için gereklidir. Allah Rasûlü, iman için “la ilahe illallah” demenin yeterli olacağını, kalpleri ise Allah’ın bildiğini belirtmiştir.¹⁸

Cehmiyye ve Neccariyye göre iman, tasdik değil marifettir, marifetin karşısı cehalet; imanın karşısı ise küfürdür demişler ve bu konuda Mâtürîdî ve Mu’tezili kelimciler tarafından eleştirilmişlerdir. İman marifet ise her arifin mü’min, her cahilin de kafir olması gerekir. Ayrıca imanda gayb unsuru da vardır ve bu husus bilginin alanı dışındadır.

Buna mukabil Mürcie ve Kerrâmiyye ise, imanı, dil ile ikrar olarak kabul etmiş, Hz. Peygamberin kelime-i tevhidi, iman için yeterli görmesini¹⁹ delil getirmişlerdir.²⁰ Mürcie, mü’mine günahı zarar vermez, imanı olduğu için cennete girer; kafire de taati fayda vermez,²¹ görüşünü ileri sürmüştür.

Ehl-i sünnet alimleri ise buna, karşı çıkmıştır.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ

¹⁶ Teftâzânî, 2014, ss. 115-118.

¹⁷ Gazzâlî, Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *İhyâ’ü ‘ulûmi’ d-dîn*, Dârü’l-Ma’rife, Beyrut, ty., C. I, s. 116.

¹⁸ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm, *Sahîhu’l-Buhârî*, (Thk.: Muhammed Züheyr b. Nâsır), Dâru Tavku’n-Necât, 1422, C. I, s. 17, (Bâbu ziyâdetü’l-îman ve nuksânihî, 44 nolu hadis.)

¹⁹ Müslim, ty., C.I, s.96. (158 nolu hadis.)

²⁰ Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Ankara, 2000, (C.22, s. 213).

²¹ Gazzâlî, ty., C. I, s. 119.

“İnsanlardan, inanmadıkları halde, "Allah'a ve ahiret gününe inandık" diyenler de vardır.” (Bakara Sûresi 2/8) ayetiyle, imanın kalpte olmasının gerektiğini vurgulamış, kalbinde iman olmadığı halde, inandıklarını söyleyen münafıkların, mü'min sayılmadıklarını haber vermiştir. Bu da imanın kalbin tasdiki ile oluştuğunu kanıtlar.²² Sonraki ayetlere baktığımızda da, kalben inanmadıkları halde inandık diyerek Allah'ı kandıracaklarını zannedenlerin, sadece kendilerini kandırdığı ve onlar için elem verici bir azabın olduğunu bildirilir.

Mâtürîdî, ikrarı, kalbin tasdikine delalet etmesi ve dünyevi hükümlerin uygulanabilmesi açısından gerekli görmüştür.²³

1.2. Amel Kavramı

Amel kelimesi ل - م - ع kökünden gelmektedir. Sözlükte “maksatlı iş, çalışma, fiil, hareket, davranış” anlamlarına gelir.²⁴ Amel, canlı varlığın isteğiyle yaptığı fiildir. Diğer yandan amel kelimesi fiil kelimesinden daha dar kapsamlıdır. Çünkü fiil kelimesi kasıt olmadan bilgisiz ve gayesiz yapılan işleri de ifade eder, kimi zaman da hayvanlara ve cansız varlıklara da nispet edilir. Fakat amel kelimesinin bu şekilde kullanımı çok nadirdir. Arapların (البقر العوامل) “çalışan sığırlar” sözü dışında, hayvanlar için kullanılmadığı görülmektedir.

Amel kelimesi, dini literatürde ise niyet ve irade ile yapılan, dünya ve ahirette ceza veya mükafat konusu olan iş, davranış, fiil olarak tanımlanır. İrade, kasıt, bilinç bulunmayan fiil, amel olmaz. Her amel fiildir, ama her fiil, amel değildir.

Amel kelimesi Kur'an'da hem iyi hem de kötü eylemler için kullanılır:

- İyi fiil için kullanımına örnek olarak şu ayeti zikredebiliriz:

وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا

“Mü'min olarak, erkek veya kadın, her kim salih ameller işlerse, işte onlar cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar.” (Nisâ, 4/124)

Bu ayette amel kelimesi güzel işleri ifade için kullanılan salih kelimesiyle nitelendirilmiştir. Ayette iman şart koşulmuştur. Ayetin konusuna

²² Mâtürîdî, 2005, C. I, s. 377.

²³ Mâtürîdî, 2005, C. III, s. 520.

²⁴ İbn Manzûr, 1414, C. XI, s. 475.

gelince; müşrikler, Kabe'ye hizmet ediyorlar, yemek ve su ikram ediyorlar ve bunları güzel ameller olarak görüp, karşılık bekliyordular. Allah, ameller ne kadar güzel, faydalı olsa da imansız kabul olmayacağını bildirmiştir.²⁵ Ayet, iman ve amelin farklı şeyler olduğunu işaret ederken salih amelin, iman olmadan fayda vermeyeceğine de delalet etmektedir.²⁶

- Kötü fiil için kullanımı için de;²⁷

مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ

“Kim kötü bir iş yaparsa onunla cezalandırılır.” (Nisâ, 4/123)

Ayeti örnek teşkil eder. Kötü ameli işleyen kim olduğuyla ilgili olarak, ayetin manası hem mü'mini, hem de kafiri kapsamaktadır. Buna göre mü'min de kafir de yapmış olduğu kötü amelin cezasını görecektir. Kafirin küfrü onu cehenneme götürür. Mü'min ise, daha dünyada iken yapmış olduğu kötü amelin karşılığını dünyada görür. “Kim bir kötülük yaparsa, karşılığını görür.” ayeti nazil olduğu zaman Müslümanlar endişelendi. Bunun üzerine Allah Rasûlü: “İtidali kaybetmeyin, doğruluktan ayrılmayın. Müslümanın çekmiş olduğu her bir sıkıntı, eline diken batması da dahil, günahlarına keffaret olur” buyurdu.²⁸ Kafir, kötü amelin (inkarının) karşılığını sonsuz olan ahirette, cehennemde geçirecekken, mü'min olup kötü amel işleyenler, bu dünyadaki sıkıntılarla kötülüğün karşılığını ödeyebilecekleri gibi, ayrıca Allah'ın affından yararlanabilirler. Affedilmezlerse ahirette karşılığını alırlar.

Diğer kimse ise, müşrik olarak ifade edilmiştir. Ayetin devamında “Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı bulamaz” ifadesine dayanarak yardımsız kalacakların kafir ve müşrikler olduğu dolayısıyla, söz konusu kötü amelin onlar tarafından işlendiği ve işlenen kötü amelin de şirk olduğu vurgulanmıştır.²⁹

²⁵ Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, (Thk: Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Etfyyiş), Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 1964, C.V, s. 399.

²⁶ Mâtürîdî, 2005, C. III, s. 368.

²⁷ İsfehânî, 1421, s. 587.

²⁸ Müslim, ty., C. IV, s. 1991. (2572 nolu hadis).

²⁹ Mâtürîdî, 2005, C.III, s. 368.

Amaç ve nihaî gaye bakımından ise Allah, insanlara verilen ömrü, en “güzel ameli” kimin işleyeceğini sınamak için verdiğini bildirmiştir. Pek çok örnek içinden şu ayet, amelin önemine dikkat çekmektedir.

الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْعَفُورُ

O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır. O, mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır. (Mülk 67/2)

Amel terimi pek çok ayet ve hadiste söz ve inanmayı da içine alır. Allah Rasûlü, “Allah katında amellerin en üstünü, içinde hiç şüphe bulunmayan imandır.”³⁰ buyurarak, imanı amel olarak ifade etmiştir. Tasavvufta da iman, kalbin ameli olarak nitelendirilmiştir. Bundan olsa gerektir ki iman ve amel pek çok ayette yan yana kullanılmıştır. Allah ve Rasûlünün emir ve yasaklarına uymak da bu bakımdan bir ameldir.³¹

Ameller, İslama uygun olup olmama bakımından ise taat, ma’siyet, mübah olarak kısımlandırılır. İtaat içeren ameller: amel-i salih ve amel-i hasene; ma’siyet içeren ameller ise, amel-i sû’, amel-i seyyie ve amel-i gayr-i salih olarak adlandırılır.³²

Allah, insanı ahsen-i takvim³³ üzere yaratmış, akıl vermiş, halife kılmış³⁴ peygamberler, kitaplar göndermiş, kimin daha güzel amel işleyeceğini imtihan için hayatı ve ölümü yaratmıştır.³⁵

İnsanoğlunun, her anı ve her yaptığı Allahu Teâlâ tarafından görülmekte ve bilinmektedir, bu sebeple de o, ameline göre yargılanacaktır. Nitekim Allahu Teâlâ bu hususu detaylı bir üslup içinde bildirmektedir;

وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ

³⁰ Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl, *es-Sünen*, (Thk: Fevâz Ahmed Zemrilî, Hâlid es-Seb’ el-ilmî), Dârü’l-kitâbi’l-Arabî, Beyrut, 1407, C. II, s. 397, (2739 nolu hadis.)

³¹ Süleyman Uludağ, “Amel”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 1991, (C.3, s. 16).

³² Karaman, 2006, s. 24.

³³ Tîn 95/49.

³⁴ Yûnus 10/14.

³⁵ Mülk 67/2.

“(Ey Muhammed!) Sen hangi işte bulunursan bulun, ona dair Kur'an'dan ne okursan oku ve (ey insanlar, sizler de) hangi şeyi yaparsanız yapın, siz ona daldığınızda biz sizi mutlaka görürüz. Ne yerde, ne de gökte, zerre ağırlığına, (hatta) bu zerreden daha küçük veya daha büyük olsun, hiçbir şey Rabbinden uzak (ve gizli) olmaz; hepsi muhakkak apaçık bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da yazılı) dır.” (Yûnus 10/61)

Peygamber ve diğer insanlar her ne iş yaparlarsa yapınlar, Allah'a hiçbir şey gizli kalmaz. O herşeyi bilir, görür, yapılanların hepsi bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da) kayıtlıdır. Ne kadar küçük olsa da Allah, ona şahittir. Aynı zamanda bu ayette bir uyarı ve ikaz da söz konusudur ki; “Siz bir işe daldığınız vakit, biz sizin ne yaptığınızı kesinlikle görürüz ve ondan bilgimiz vardır. Ona göre amellerde bulunun,” şeklinde dikkatli davramaya çağrı vardır.

Allahu Teâlâ'nın gördüğü ve Levh-i Mahfuz'da kayıt altına alınan amellerin, bu amelleri yapanlara bildirileceğini ise Allahu Teâlâ şöyle beyan etmiştir;

يَعْنَدُونَ إِلَيْكُمْ إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ قُلْ لَا تَعْتَذِرُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ قَدْ نَبَّأَنَا اللَّهُ مِنْ أَخْبَارِكُمْ وَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

“Onlara döndüğünüzde, size mazeret beyan edeceklerdir. De ki: “Mazeret beyan etmeyin. Size kesinlikle inanmayız. Çünkü Allah bize sizin durumunuzu bildirdi. Bundan böyle davranışlarınızı Allah da Rasûlü de görecek. Sonra hepiniz, gaybı da görülen âlemi de bilene döndürüleceksiniz de yapmakta olduğunuz şeyleri size haber verecek.” (Tevbe 9/94)

Allah sizin yaptıklarınızı biliyor, yaptıklarınızın karşılığını verecek, Rasûlullah ve mü'minler şahit olacaktır. Ayet-i kerimede Allah'ın her şeyi gördüğü, bildiği, O'na dönüleceği haber verilmektedir. Yapılan bütün amellere şahit olan Allah, elbette onları karşımıza çıkaracak ve hesap sorulacaktır. İşte bu noktada iman ve amelin faydası olacaktır.

1.3. İman Amel İlişkisi

İmanın, şeksiz, şüphesiz kalbe yerleşmesi, kalbin tam manasıyla tasdiki için şarttır. İmanın amele yansıması, iman amel münasebeti ayetlerde nasıl yer almıştır? Biz şu ayette konuya dair bir izah bulabiliriz.

يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ ذَلِكَ يَوْمُ التَّعَابِينِ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُكْفِرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ وَيُدْخِلْهُ
جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

“Toplanma vakti için Allah'ın sizi toplayacağı günü düşün. O gün aldanişın ortaya çıkacağı gündür. Kim Allah'a inanır ve salih amel işlerse, Allah onun kötülüklerini örter ve onu içinden ırmaklar akan, ebedi kalacakları cennetlere sokar. İşte bu büyük başarıdır.” (Tegâbün 64/9)

Bu ayette de görüldüğü üzere Kur'ân-ı Kerîm'de birçok ayette imandan sonra amelin zikredilmesi, amelle imanın birlikte olması gereğini ortaya koymaktadır. İslam, çünkü sadece inançta kalan bir din değil aynı zamanda sosyal hayatın her alanında yer bulan bir dindir. Bunun için de iman ve amelin birlikteliği gerekmektedir. Hatta bazı mezhepler, ameli imanın bir parçası saymışlardır.

Mesela Hariciler, dinin emir ve yasaklarına uymayan, ameli olmayan, büyük günah işleyenin, imanının da olmayacağını, kafir olacağını belirtmişlerdir. Ameli imandan bir cüz kabul etmiş, ameli olmayanı kafir olarak nitelendirmişlerdir.

Mu'tezile ve Şia da ameli imandan bir cüz kabul etmiş ama Hariciler gibi büyük günah işleyene kafir dememiş, fâsık demişlerdir. Mu'tezile alimleri, fasıkların imanla küfür arasında el-menzile beyne'l menzileteyn denilen bir yerde olduklarını, tevbe etmeden ölürlerse ebedi cehennemde kalacaklarını ifade etmişlerdir.

İmam Malik, Ahmet b. Hanbel ve İmam Şafi de amelin imandan bir cüz olduğunu kabul etmişlerdir. Bunun için, Mü'minin, Allah'ın emirlerini yerine getirmesi, yasaklarından kaçınması gerekmektedir. Ameli olmayan kimseye kafir dememişlerdir. Bunun sebebi de ameli imanın ikinci rüknü (fer'i) kabul etmeleridir.

Bir diğer itikadi mezhep olan Mürcie ise, bu konuda en esnek görüşü ortaya koymuş ve “kafire ameli fayda vermediği gibi mü'mine de işlediği haramlar, yapmadığı farzlar zarar vermez” diyerek ameli imandan bir cüz saymamışlardır. Kalp temizliği ve iyi niyete önem veren bazı mutasavvıflar da Mürcie'nin bu görüşüne katılmışlardır.³⁶

Buna mukabil, Ehl-i sünnet alimleri, ameli kamil imanın alameti saymışlardır. Haramların, helal kabul edilerek işlenmesi durumunda, tekfirin söz

³⁶ Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed, *el-Milel ve 'n-nihal*, Dârü'l-kütübi'l-i'lmiyye, Lübnan, 1992, C. I, s.137, Uludağ, 1991, (C. 3, s. 16).

konusu olacağını belirtmişlerdir. Allah'ın haram kıldığını helal sayma filini (istihlal), amel boyutundan daha çok, inanç boyutuyla ilgili ve kalpteki tasdiki yok eden, bir inanç değişikliği olduğu için küfür saymışlardır.³⁷

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتَّى يُهَاجِرُوا

“İman edip hicret etmeyenlere gelince, hicret edinceye kadar, onların velayetleri size ait değildir.” (Enfâl 8/72) Allah, hicret etmeyen Müslümanlardan, iman vasfını kaldırmamıştır. Allah'ın hicret emrini yerine getirmeyip, büyük günah işleyenlere kapıyı kapatmamış, “hicret edene kadar” ifadesiyle, yanlışlarını düzeltebileceklerine işaret etmiştir. Büyük günah işleyenlerin, imandan çıkmadığına delildir. Bu yönüyle de, Mu'tezile'nin, büyük günah işleyenlerin, iman dairesinden çıkar, kafir değil, fasık olur, (menzile beyne'l-menzileteyn) şeklindeki görüşünü çürütür.³⁸

Bir başka örnek olmak üzere,

وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا

“Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltin.” (Hucurât 49/9) ayetinde de iman ve günah birlikte zikredilmiştir. Eğer günah, kişiyi iman dairesinden çıkarsaydı, Allah onları mü'min olarak nitelemezdik. Şunu bir kez daha vurgulayalım ki, Ehl-i sünnet alimleri, hiçbir zaman ameli önemsiz kabul etmemiş, hatta istihlal, istihza ve istihfafın kişiyi küfre götürebileceği için ehemmiyet göstermişlerdir.³⁹

İki büyük itikâdî mezhepten birisi olan Mâtürîdîye, iman dil ile ikrar kalp ile tasdiktir ve amel, imandan bir cüz değildir, demişlerdir. İmanın aslı, kalp ile tasdiktir, dil ile ikrar, toplumda Müslüman, hükümlerinin uygulanması için gereklidir. İmam Eş'arî de imanın tasdik olduğunu söylemektedir.⁴⁰ İmam Şafii ise

³⁷ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Kitâbü't-tevhîd*, (Thk.: Fethullah Halif), Dârü'l-câmiâ'ti'l-Mısriyye, İskenderiye, C. I, s. 329; Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh, *Şerhu'l-mekâsîd fi'l-ilmî'l-kelem*, Dârü'l-maâ'rifi'n-Numaniyye, Pakistan, 1981, C. II, s. 270.

³⁸ Mâtürîdî, 2005, C. V, s. 274.

³⁹ Teftâzânî, 2014, s. 105.

⁴⁰ Eş'arî, Ebû'l-Hasen Alî b. İsmâil b. Ebi Bişr İshâk b. Sâlim, *el-Lüma' fi'r-red 'alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida'*, Matbaatü Mısriyye Şirketü müsâhemetü Mısriyye, 1955, s.123.

imanın söz ve amelden oluştuğunu aynı zamanda artıp eksildiğini ifade etmektedir.⁴¹

Amelin imandan bir cüz olmadığı görüşünde olanların getirdiği delillerden bazıları şunlardır;

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ

“Şüphesiz iman edip salih ameller işleyen,” (Bakara 2/277) ayet-i kerimesinde ameller, iman üzerine atfedilmiştir. Atfedilen, kendisine atfedilenden başka olmalıdır. Aynı zamanda;

وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا

“Kim de inanmış olarak salih ameller işlerse o, ne zulme uğramaktan korkar, ne yoksun bırakılmaktan.” (Tâhâ 20/112)

Ayet-i kerimesinde de mü'min olmak, amelin şartı olarak belirlenmiştir. Şart, üzerine şart konulanın dışında olmalıdır.⁴²

Ancak yine belirtelim ki amel, imandan bir cüz değilse de aralarında sıkı bir bağ vardır. Bu bağ, imanın kökleşmesini ve yapılan güzel amellerle iman hâli ve güzelliğinin, bütün uzuvlara yansımaları sağlar. Bu ise, imanın harekete geçmiş, yaşanan, yaşayan halidir. Böylece imanın yansımaları artık mü'minin özünde, sözünde, işinde ve günlük hayatının her anında kendini gösterir. Bu yüzden amel, imanın bilinçli, istekli, harekete geçmiş ve fiile dönüşmüş halini oluşturur.

1.4. İmanın Artması Eksilmesi Meselesi

İmanı, kalbin tasdiki ve dilin ikrarı, sadece kalbin tasdiki ve sadece dilin ikrarı olarak kabul edenlere göre iman hakikatte bir artma ve eksilme kabul etmez. Buna karşın amel, imandan cüzdür, diyenler ise iman, artıp eksilir derler.

İmam-ı Azam, imanın tasdik olup, amelin imandan bir cüz olmadığını, imanın artıp eksilmeyeceğini söyleyen alimlerin başında gelir. el-Fıkhü'l- Ekber adlı eserinde şöyle der: “Yer ve gök ehlinin imanını, mü'menin bih (iman edilen şeyler) yönünden artmaz ve eksilmez. Ancak yakîn ve tasdik yönünden artar ve eksilir. Mü'minler iman ve tevhit açısından müsavi, amelleri itibariyle

⁴¹ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, *Menâkıbü's-Şâfi'i*, (Thk: es-Seyyid Ahmed Sakar), Mektebetü dârü't-türâs, Kahire, 1970, C. I, s. 385.

⁴² Sâbûnî, Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr, *Mâtürîdiyye Akaidi*, D.İ.B.yay.,1979, s. 179.

birbirlerinden faziletlidirler.”⁴³ Allah, iman edilecek hususları belirtmiş, bunlara başka bir şey ilave söz konusu olamayacağı için, iman edilecek hususlarda ekleme veya çıkarma söz konusu olamaz ancak kalpteki imanın yoğunluk, şiddet, bilgi ve kesinlik bakımından kuvvetlenmesi söz konusu olabilir.

el-Vasiyye isimli eserinde ise konuyla alakalı olarak: “İman artmaz ve eksilmez. Zira noksanlaşması ancak küfrün artmasıyla olacağından ziyadeleşmesi de küfrün noksanlaşmasıyla olur. Böyle bir şey ise düşünülemez. Bir kimsenin aynı anda mü’min ve kafir olması nasıl caiz olur? Mü’min gerçekten iman eden, kafir de gerçekten küfreden kimsedir. İmanda şüphe hali barınmaz ve onda şüphe olmaz”⁴⁴ diyerek konuya açıklık getirir.

Gazzâlî, yakînî bir tasdikle imandan sonra imanda artma ve eksilme olmayacağını fakat yakîn bir iman değilse kişinin, delillere bakarak tatmin duygusunun daha da artacağını belirtir. Tasdikin amelle birlikte olduğunda, amelin artması ile tasdik artması meselesinin tartışmalı olduğunu bildirir.⁴⁵

Ebu’l-Mu’in en-Nesefî ise, iman teşekkül ettikten sonra yapılan ibadetlerin onu ziyadeleştirmedeğini, günahların da imanı noksanlaştırmadığını ve önceden olduğu gibi tasdik aynen kaldığını söylemektedir. İmanın artma ve eksilme kabul etmeyeceğini, ancak salih amelle kalpte oluşan nurun artıp eksilebileceğini belirtmiştir. İmanın artmasından bahseden ayetler, öyleyse tasdik yönünden değil, kuvvet yönünden artmayı gösterirler.⁴⁶

İman artarsa, bir insanın imanı, sürekli bir dalgalanma olacağından, yaşadığı sürece tamamlanamaz. Bunun için imanın, tasdik yönünden artması değil, kuvvet ve kemal yönünden farklılığı düşünülebilir.

Selef alimleri ve ibn Hazm, ayetleri zahirî manada almışlar ve imanın artıp eksileceğini kabul etmişlerdir. Mâtürîdî ve Eş’arî de imanın, artıp eksilmesini kabul etmezler. Çünkü imanın eksilmesi, küfrün artması, imanın artması, küfrün azalmasıyla mümkün olacaktır. Böyle bir durum ise söz konusu olamaz.⁴⁷

⁴³ Ebû Hanîfe, Nu‘mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh, *el-Fıkhü'l-ekber*, Mektebetü'l-Furkan, BAE, 1999, s. 55; Nesefî, Ebü'l-Mu'in Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid, *Tebşiratü'l-edille fi usûli'd-din*, nşr. Claude Salame, Dimeşk, 1993, C. I, s. 25.

⁴⁴ Humeyyis, 2013, s. 87.

⁴⁵ Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-İtikâd*, Dârü'l-kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ty., ss. 122-123.

⁴⁶ Nesefî, 1993, C.I, s.25.

⁴⁷ Humeyyis, 2013, s. 87.

1.5. Amel Niyet İlişkisi

Amel, dünya ve ahirette ceza veya mükafât gerektiren; gayeli ve bilinçli şekilde yapılan davranış diye tanımlanmıştı. Niyet, kasdetmek, karar vermek, kalbin bir şeye yönelmesi, ne yaptığını bilerek yapmak demektir. Niyette, kişinin kalben herhangi bir şeyi tercihi vardır. Bu bakımdan niyet her şeyin özü, amelin ruhudur ve ameller niyetlere göre değer kazanır.

Öyleyse diyebiliriz ki, Allah rızası ve iyilik niyetiyle yapılan mübahlar, sevap vesilesi olurken, gösteriş için yapılan ibadetler ise makbul değildir. İbadetlerde niyet şart koşulmuştur, çünkü kişi ne için, ne yaptığının farkında olmalıdır.⁴⁸

Niyet: “Allah’ın rızasını kazanma arzusuyla ve O’nun hükmüne tabi olmak üzere fiile yönelen irade” olarak da tanımlanabilir.⁴⁹ Yine niyet, kalbin hali ve sıfatıdır, hatta amelden daha öne geçmektedir.⁵⁰

Niyetin taalluku ve etkisi açısından, ameller üç kısımdır;

- Yasaklanmış fiiller (maasi): Yasaklanmış fiiller iyi niyetle işlense bile hükmünde değişiklik olmaz. Mesela haram malla okul mescid yaptırmak gibi.
- Yapılması emir ve tavsiye edilmiş fiiller (taat): Sırf Allah rızası için yapılan amellerdir.
- Yapılıp yapılmaması serbest bırakılmış fiiller (mübahat): Mübah olduğu için işlenirse sevap veya cezası olmaz. Kötü niyetle işlenirse cezası, iyi niyetle işlenirse mükafaatı olur.

Peygamberimiz (s.a.s.) gerek itikâdî, gerek ahlakî, gerekse hukûkî bakımdan son derece önemli olan bir hadiste şöyle buyurmuştur:

إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ، وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى دُنْيَا يُصِيبُهَا، أَوْ إِلَى امْرَأَةٍ يَبْكُحُهَا، فَهَجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ

⁴⁸ Karaman, 2006, s.530

⁴⁹ İbrahim Kâfi Dönmez, “Niyet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2007, (C. 33, ss. 169-170).

⁵⁰ Dönmez, 2007, (C.33, s.169-170).

“Ameller niyetlere göredir. Ve her kişiye ancak niyet ettiği vardır. Kimin hicreti Allah ve Rasûlü’ne ise, onun hicreti Allah ve Rasûlü’nedir. Kimin hicreti de bir dünyalık veya evleneceği bir kadın içinse, onun hicreti hicret ettiğinedir.”⁵¹

وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى “İnsan için niyetinin karşılığı vardır.” ibaresinden anlıyoruz ki insanın niyetinde iyilik, Allah rızası varsa eline geçen de Allah rızası ve iyilik olur. Eğer niyetinde kötülük varsa, eline geçen de kötülük olur. Bir başka ifadeyle niyet, fiillere gerçek değerini kazandıran bir unsurdur.

“Ameller niyetlere göredir” hadis-i şerifi taat ve mübahları içine alır. Taat, niyetle masiyete, mübah, niyetle masiyete veya taata dönüşebilir fakat masiyet, niyetle taate dönüşmez.⁵²

“Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir” şeklinde mecelle (md.2) de bulunan bu hüküm, hukûkî meselelerin çözümünde uygulanmıştır.

Hem ibadette hem muamelatta, asıl olan beyan değil, Rabbin huzurundaki teslim olma, eğilme, niyettir.

İnsan, iyilik yapmaya niyet edip de yapamazsa bile niyetinin sevabını alır. *Malını iyilik yolunda harcayan bir adamı duyan kişinin: “Benim de malım olsaydı ben de onun gibi yapardım,” dediğini duyan Allah Rasûlü, “O da niyetiyle beraberdir. Her ikisinin mükafatı aynıdır.”* buyurmuştur.⁵³ Her ikisi niyette aynı sevabı alsalar da amel yönünden sevapta eşit değildirler. *Fakir muhacirler Allah Rasûlüne, “Ey Allah’ın Rasûlü zenginler bizi geçti,” dediklerinde, Allah Rasûlü: “Siz de her namazın arkasından otuz üçer defa sübhânallah, elhamdülillah, Allâhuekber dersiniz.”* buyurmuş, bunu zenginler duyup onlar da yapınca, Allah Rasûlüne gelip şikayet ettiklerinde “*Bu Allah’ın bir lütfudur, onu dilediklerine verir*” buyurmuştur.⁵⁴ Allah Rasûlü, siz niyetinizle onların amellerine yetiştiniz, dememiştir. Çünkü adaletin gereği budur. Amel etmeyen kimse amel eden gibi olamaz, ancak niyette onun gibidir.⁵⁵

⁵¹ Buhârî, 1422, C. VIII, s. 140, (6689 nolu hadis); Müslim, ty., C.III, s.1515, (1907 nolu hadis).

⁵² Gazzâlî, ty., C. II, s. 15.

⁵³ Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *el-Câmiu’s-sahih, Sünen-i Tirmizî*, (Thk: Ahmed Muhammed Şakir vd.), Dâru ihyâi’t-türâsi’l-Arabî, Beyrut, ty., C. IV, s. 562, (2325 nolu hadis).

⁵⁴ Buhârî, 1422, C. I, s. 168, (843 nolu hadis); Müslim, ty., C. I, s. 416, (595 nolu hadis).

⁵⁵ İbn Teymiyye, Ebû’l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm, *Şerh-i akîdetü’l Vasıtyye*, (Şrh: Muhammed b.Salih el-Useymin.; Çev.: Ahmed İyibildiren), Guraba yay., İstanbul, 2012, s. 544.

İbadetlerde, niyetin şart koşulmasının nedenleri arasında, ibadetin adetten ayrılması ve farz, vacip ve nafîle gibi ibadetlerin derecelerinin belirlenmesi zikredilebilir. Niyette asl olan ise, dille söylemekten ziyade kalpte olandır.⁵⁶

1.6. Salih Amel

Sözlükte yararlı, iyi ve güzel amel anlamına gelen salih amel istilahta: imanın gereği olarak ihlas ve iyi niyetle yapılan, meşruiyet bakımından Kur'an ve sünnete uygun olan her türlü fiil ve davranıştır. Kur'an'da yetmiş iki yerde iman ve salih amel birlikte geçmektedir. Genel bir söylem olarak iman edip salih amel işleyenlere mükafat ve cennet vaat edilmiştir.⁵⁷ Namaz kılmak zekat vermek gibi ibadetlerin yanı sıra doğruluk, dürüstlük, çocuklarının rızkını helal yoldan temin etmek için çalışmak, kısaca Allah'ın rızasına uygun her türlü fiil, salih ameldir.⁵⁸ Başka bir deyişle kitap, sünnet ve aklın iyi kabul edip yapılmasını istediği ameller olarak ifade edilebilir.⁵⁹ Elmalılı da salih ameli taalluk ettiği şeyler bakımından, kalbî, bedenî ve mâlî olmak üzere üçe ayırmıştır.⁶⁰

Salih amel işleyenler salihler veya ehl-i salah olarak nitelendirilmiştir. Salihlerin yaptığı iyi işler kendi lehlerine olduğu gibi kötülük yapanların yapmış olduğu kötülükler de kendi aleyhlerinedir. Herkes kendi yaptığının karşılığını görecektir. Bu durum Kur'an'da şöyle ifade edilmiştir:

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ

“Kim salih bir amel işlerse kendi lehine işlemiş olur. Kim de kötülük yaparsa kendi aleyhine yapmış olur. Sonra Rabbinize döndürüleceksiniz.” (Câsiye 45/15)

Beyyine suresinde ise;

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ

“Şüphesiz, iman edip, salih ameller işleyenler var ya; işte onlar yaratıkların en hayırlısidirler.” (Beyyine 98/7) ayetiyle, iman edip salih amel

⁵⁶ Dönmez, 2007, (C.33, ss.169-170).

⁵⁷ Bakara 2/25, Mâide 5/9.

⁵⁸ Karaman, 2006, s 25.

⁵⁹ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, (Thk: Ahmed Muhammed Şakir), Müessesetü'r-risâle, 2000, C. IX, s. 592; Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd, *Rûhu'l-me'ânî*, (Thk: Ali Abdülbâri Atiyye), Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut, 1415, C. I, s. 132.

⁶⁰ Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, (Sad: İsmail Karaçam vd.), Zahreveyn Yayınevi, C. I, s. 274.

işleyenlerin bütün mahlukat arasındaki üstün değeri ifade edilmiştir. Bir önceki ayette kafirler, münafıklar ve şeytan en şerhiler olarak sayıldıktan sonra, en hayırlıların: iman eden ve güzel ameller işleyeler olduğu belirtilmiştir. Salih ameller ise, sadece namaz, oruç, zekat gibi ibadetlerden ibaret olmayıp, Allah rızasına uygun, hayra götüren bütün iyi ve faydalı işleri yapıp, yasaklanan işlerden kaçınmaktır. Amel, yasakları terketmeyi de içine alır.

Kalpleriyle iman edip, bedenleriyle salih amel işleyenlerin Allah katında yaratılmışların en hayırlısı olduğu yorumunu yapan İbn Kesîr, Ebu Hureyre'nin: *"Mü'min kulun değeri Allah katında, meleklerden daha üstündür"* rivayetine *"iman edip salih amel işleyenler yaratılmışların en hayırlıdır"* ayetini delil getirdiğini nakleder⁶¹. Râzî ise, برية (beriyye) kelimesinin aslının برى (bera) kelimesinden, toprak manasına geldiğini ve başka varlıkları değil, sadece insanları kapsadığını ifade eden görüşünü tercih eder.⁶² İnsanı, bütün insanların ya da bütün yaratılmışların en değerlisi yapacak şey: iman ve salih ameldir. Bu en değerli olmanın karşılığı ise; altlarından ırmaklar akan, içinde ebedi kalınacak cennetlerdir. Bundan ötesi içindeki haşyetle, razı olunan ve razı olan olabilmektir.

Erkek veya kadın olsun, iman edip salih amel işleyenlere, Allah, ayetlerde;

İçlerinde ırmaklar olan, nimetlerle dolu,⁶³ ebedî kalacakları,⁶⁴ adn,⁶⁵ na'îm, ⁶⁶ me'vâ cennetleri,⁶⁷ dünyada katlandıkları sıkıntılar için, ahirette korku ve üzüntüsüz bir yaşam,⁶⁸ bağışlanma ve büyük mükafat,⁶⁹ kötülükleri örtülmüş,⁷⁰ Allah'ın rahmetinde ⁷¹ tertemiz eşlerle⁷² köşklerde,⁷³ altınlar, inciler, ipek giysiler

⁶¹ İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddin Ömer, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, (Thk: Muhammed Hüseyin Şemseddin), Dârü'l-kütübi'l-i'lmiyye, Beyrut, 1419, C.VIII, s. 439.

⁶² Râzî, 1420, C.XXXII, s. 247.

⁶³ Yûnûs10/ 9.

⁶⁴ Nisâ 4/57.

⁶⁵ Tâhâ 20/75.

⁶⁶ Hac 22/56.

⁶⁷ Secde 32/19.

⁶⁸ Mâide 5/69.

⁶⁹ Fâtır 35/7.

⁷⁰ Tegâbü'n 64/9.

⁷¹ Câsiye 45/30.

⁷² Nisâ 4/57.

⁷³ Ankebût 29/58.

içinde,⁷⁴ gölgeliklerde,⁷⁵ mutluluk⁷⁶ ve güven içinde,⁷⁷ iyilerle birlikte,⁷⁸ korkmadan ve mahzun olmadan,⁷⁹ hesapsız rızıklandırılacakları⁸⁰ ve orada ebedi kalacakları⁸¹ bir hayat vaad etmiştir. İman edip salih amel işleyenlerin mükafatları, ayetlerde bu şekilde sayılmıştır.

1.7. Amelleri Boşa Gidenler

Kur'an'da amellerin boşa gitmesi حَبِطَ kelimesi ile ifade edilir. Kelimenin aslı, ح-ب-ط dır: kelime, “aşırı ot yiyerek telef olma,”⁸² bozulma, helak olma anlamlarına gelir. Kur'an'da ise حَبِطَ kelimesi, yapılan amelin sevabının batıl ve fasit olması,⁸³ احباط kelimesi ise, sevabını geçersiz kılmak anlamında kullanılmıştır.

İnsanın yapmış olduğu işlerin (amellerin) dünya ve ahirette bir değeri ve karşılığı vardır. Yapılan bu işleri değerli kılan ise, olmazsa olmaz bir zemin ve asıl olarak, imandır. Eğer iman yoksa, tam da şu ayetin kapsamına girer;

وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ

“Her kim de inanılması gerekenleri inkar ederse bütün işlediği boşa gider. Ahirette de o, ziyana uğrayanlardandır.” (Mâide 5/5) Râzî, amelin boşa gitmesinin sebebiyle ilgili olarak, “inkar etmesi imandan elde ettiği sevabı siler veya imanı reddedenin, sonrasında yaptığı ameller zayi olmuştur, çünkü o, yaptığı amellerin imandan daha hayırlı olduğunu sanmıştır. Oysa ne var ki iman olmadan yapılan amel, batıl ve hükümsüzdür.”⁸⁴ açıklamasını yapar.

Dünya hayatında iyi iş yaptıklarını sandıkları halde amelleri zayi olan kimselerin varlığı şu ayette ifade edilmiştir:

قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا الَّذِينَ ضَلَّ سَعِيَّهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ

صُنْعًا

⁷⁴ Hac 22/23.

⁷⁵ Nisâ 4/57.

⁷⁶ Ra'd 13/29.

⁷⁷ Sebe' 34/37.

⁷⁸ Ankebût 29/9.

⁷⁹ Bakara 2/62.

⁸⁰ Mü'min 40/40.

⁸¹ Bakara 2/82.

⁸² İsfehâni, 1421, 216.

⁸³ Taberî, C.IX, s.592; Âlûsî, 1415, C.III, s. 241.

⁸⁴ Râzî, 1420, C. XI, s. 296.

“(Ey Muhammed!) De ki: ‘Amelce en çok ziyana uğrayan; iyi iş yaptıklarını sandıkları halde dünya hayatındaki çabaları kaybolup giden kimseleri size haber verelim mi?’” (Kehf 18/103-104)

Kur’an’a göre amelleri boşa giden kimseleri şöyle sınıflandırmak mümkündür:

1.7.1. Kafirler

Kehf suresi 103-104. ayetlerin devamında amelleri zayi olup tartıda karşılığı olmayacak kimseler:

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا تُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا

“Onlar, Rab’lerinin âyetlerini ve O’na kavuşacaklarını inkar eden, böylece amelleri boşa çıkan, o yüzden de Kıyâmet gününde amelleri için bir terâzî kurmayacağımız kimselerdir. (Kehf 18/105)” inkar eden kimseler olarak belirtilmiştir.

1.7.2. Müşrikler

Müşriklerin Kabe’nin bakım, onarım ve hacılara su dağıtma görevini yapmaları sebebiyle sevap umma ihtimallerine karşı, şirkin, yapılan amel ne kadar önemli ve değerli olursa olsun onu boşa çıkaracağı, ayette şöyle ifade edilmiştir:

مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ أُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ وَفِي النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ

“Allah’a ortak koşanların, inkârlarına bizzat kendileri şahitlik edip dururken, Allah’ın mescitlerini imar etmeye layık değildirler. Onların bütün amelleri boşa gitmiştir. Onlar ateşte ebedî kalacaklardır.” (Tevbe 9/17) görüldüğü üzere ayette açık bir şekilde müşriklerin amelinin boşa gittiği ifade edilmiştir. Şirk koşanların durumuyla ilgili bir başka ayette de

وَلَقَدْ أُوحِيَ إِلَيْكَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ لَنْ أَشْرَكَتَ لِيَحْبِطَنَّ أَعْمَالُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ

“Andolsun, sana ve senden önceki peygamberlere şöyle vahyedildi: ‘Eğer Allah’a ortak koşarsan elbette amelin boşa çıkar ve elbette ziyana uğrayanlardan olursun.’” (Zümer 39/65) yine şirkin amelleri boşa çıkardığı haber verilmiştir.

1.7.3. İrtidat edenler

Dinden dönenlerin de eğer tevbe etmeden ölürlerse, imanlı iken yapmış oldukları amellerinin karşılığını ne dünyada ne de ahirette göremeyecekleri,

وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ قِيمَتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ
أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

“Sizden kim dininden döner de kafir olarak ölürse öylelerin bütün yapıp ettikleri dünyada da, ahirette de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır.” (Bakara 2/217) ayetinde belirtilmiştir. İman nasıl önceden yapılan kötü amellere kefarete olup onların silinmesine vesile oluyorsa, dinden dönme (irtidat) de yapılan amellerin boşa gitmesine sebep olmaktadır.

1.7.4. Münafıklar

Mü'minlerin, münafıkların nifaklarının ortaya çıkarıldığı günde, münafıkların kendileriyle birlikte olduklarına dair kuvvetli yeminlerine rağmen yalan söylediklerini anladıklarında, şakınlıklarını ifade etmeleri ve münafıkların amellerinin boşa gideceği⁸⁵ ayette:

وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا أَهَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَأَصْبَحُوا
خَاسِرِينَ

“(O zaman) iman edenler derler ki: "Sizinle beraber olduklarına dair var güçleriyle Allah'a yemin edenler şunlar mı?" Bunların çabaları boşa çıkmıştır. Böylece ziyan edenler olmuşlardır.” (Mâide 5/53) diye bildirilmiştir.

Şirk koşan, irtidat eden, kafir ve münafık olanların, amellerinin herhangi bir değerinin olmadığını zikrettiğimiz ayetler açıkça ifade etmiştir. Hâb-ı amel konusunda farklı görüşler vardır:

Ehl-i sünnet alimleri, şirk dışındaki büyük günahların amellerin değerini yok etmeyeceğini belirtmiştir. Allah hiçbir ameli zayi etmez, yapılan her bir iyilik de kötülük de karşılığını görür⁸⁶

Mu'tezile ise, büyük günah işleyenlerin tevbe etmeden ölürlerse yaptıkları iyi işlerin mükafatının olmayacağını ifade etmiştir. Ebû Ali el-Cubbaî, iyi ve kötü ameller tartılır, çok olana göre hüküm verilir, az olan geçersizdir. Yani kötü amelleri az olanın kötülükleri silinir iyilikleri kalır, ebedi cennete girer. İyilikleri az olanın iyilikleri silinir, kötülükleri kalır ebedi cehenneme girer, demiştir. Oğlu Ebû Haşim, bu konuda muvazene görüşünü ortaya koymuş: günah ve sevaptan hangisi çoksa, bundan az olan eksiltilir, kalana göre hüküm verilir, görüşünü ileri

⁸⁵ Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed, *Meâ'limü't-tenzîl*, (Thk: Abdürrezzak el-Mehdi), Dârü İhyâ'it-türâsî'l-Arabî, Beyrut, 1420, C. II, s. 60.

⁸⁶ Zilzal 99/7-8.

sürmüştü ^{لَا} فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ ^{لَا} *“İşte o vakit, kimin tartıları ağır gelmişse,”* (Karia 101/6) ayetindeki “tartıların ağır gelmesi” ifadesinden kastedilenin muvazene durumuna işaret ettiğini söylemiştir.⁸⁷

1.7.5. Bazı Mü'minler

Kafir, müşrik, münafık, mürtedlerin dışında mü'minlerden bazıları da amellerinin boşa gitmesi konusunda uyarılmışlardır. Şöyle ki;

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ
أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ

“Ey iman edenler! Seslerinizi, Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber'e yüksek sesle bağırmayın, yoksa siz farkına varmadan işledikleriniz boşa gider.” (Hucurât 49/2)

Bu ayette Allah, insanların, Rasûl'ün yanında nasıl davranacaklarını, nasıl konuşacaklarını onlara öğretip terbiye etmektedir. Hatta saygısızlık olabilecek bir davranışın amellerin boşa gitmesine sebep olacağını bile bildirmektedir. Temimoğulları süvarileri Hz. Peygambere geldiler. Hz. Ebu Bekir Ka'ka b. Ma'bed'i emir tayin etti. Hz. Ömer de Akra' b. Hâbis'i emir tayin etti. Hz. Ebû Bekir Hz. Ömer'e sen bana muhalefet etmekten başka bir şey istemiyorsun derken Hz. Ömer de elbette sana muhalefet etmek istemiyorum, diyordu. Bu hususta sesleri yükseldi. Bunun üzerine ayet nazil oldu.⁸⁸ Bu ayetten sonra Hz. Ömer, Allah Rasûlüyle konuşurken sesini o kadar kısırdı ki, Allah Rasûlü, duyabilmek için tekrarlamasını isterdi.⁸⁹ Rasûlullah'ın huzurunda bulunma ve konuşma adabını Allah, kullarına öğretmiş ve o kadar önem vermiş ki, amellerin boşa gitmesine sebep olacak bir durum olduğunu bildirmiştir.

Amellerin boşa gitmesiyle ilgili kullanılan bir diğer kelime de بطل dir. Batıl: yok olup giden anlamındadır.⁹⁰ Bu kelimenin geçtiği ayette:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ
وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ
لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ

⁸⁷ Abdülcebbar, Ebü'l-Hasen Kâdi'l-kudât Ahmed b. Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, (Thk: Abdülkerim Osman), Mektebetü vehbe, Kahire, 1996, s. 624.

⁸⁸ İbn Kesîr, 1419, C. VII, s. 341.

⁸⁹ Kurtûbî, 1964, C. XVI, s. 303.

⁹⁰ İsfehânî, 1421, s. 130.

“Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan ve maruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir. Onlar kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez.” (Bakara 2/264) gösteriş, başa kakma ve gönül kırmanın, amelleri boşa çıkardığına dikkat çekilmiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَلَا تُبْطِلُوا أَعْمَالَكُمْ

“Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin. Amellerinizi boşa çıkarmayın.” (Muhammed 47/33) ayetiyle de çok genel manada Allah ve Rasûlü'ne itaat istenmiş, aksi takdirde amellerin boşa gideceği ifade edilmiştir.

Kuran'da bahsedilen amellerden biri de şeytana nispet edilen ameldir .

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْحَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ

تُفْلِحُونَ

“Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.” (Mâide 5/90) ayetiyle insanın en önemli özelliği olan aklın kullanılmasını engelleyen içki, insanları birbirine düşüren, kumar ve fal şeytanın ameli olarak nitelendirilmiştir.

Salih amel kavramından sonra gayr-ı salih amel veya amel-i su' dediğimizde, karşımıza ma'siyet çıkmaktadır. Masiyet: taatin zıddıdır.⁹¹ Günah ve isyan olan inanç, söz, fiil ve davranışlardır. Günah, amel defterinde yer alan önemli bir bölüm olduğu için günah kavramından da bahsetmemiz gerekmektedir.

1.8. Günah

Günah, Farsça bir kelimedir, suçu ifade eder.⁹² Günah: haram olduğu ayet ve hadislerde belirtilmiş, işleyene ceza gerektiren, yaratılışa aykırı, insanı hayır ve sevap işlemekten alıkoyan, söz ve davranışlardır.⁹³ Kur'an'ı Kerim'de günah için

⁹¹ İbn Manzûr, 1414, C. XV, s. 67.

⁹² Karaman, 2006, s.204.

⁹³ İsmail Karagöz, “İnsanın Günah İşlemesine Sebep Olan Genel Karakteri”, *Diyanet İlmî Dergi*, C. 31, S. 2, 1995, ss. 47-48.

kullanılan birçok kelime vardır. İsm, zenb, vizr, cünah, hûb bunlardandır. Tefsir usûlünde nezair diye ifade edilen kelimelerdendir.⁹⁴

İsm (إثم) : insanı sevaptan, hayırdan alıkoyan işlerdir.⁹⁵

Zenb (ذنب) : sonu kötü olan her türlü fiil⁹⁶ olup, ism ve zenb arasında şöyle bir fark vardır: zenb hem kasıtlı hem kasıtsız günahı ifade ederken, ism kelimesi kasıtlı olarak işlenmiş günah için kullanılır.⁹⁷

Hata' (خطأ): kasıtlı olarak kötü fiile yönelmek, bilerek isteyerek günah işlemek.

Dalle (ضل): doğru yoldan sapmak; Zaleme (ظلم): bir şeyi olması gereken yere koymamak, hakkı çiğnemek; Sâ'e (ساء): kötü, zararlı; Tağa (طغى): günah ve isyanda ölçüyü aştı, anlamlarına gelir. Bunlar günah için kullanılan kelimelerden bazılarıdır.⁹⁸

Günahın ve iyiliğin, ne olduğuna dair bilgi almak için Allah Rasûlünün yanına giden Vasiba b. Mabed'e, *Allah Rasûlü, sorusunu sormadan, "iyilik ve günahın ne olduğunu sormaya mı geldin Vasiba?" dedikten sonra, eliyle kalbine vurup, "Vasiba, kalbine danış, iyilik, yaptığın için, vicdanının huzur duyduğu, kalbinin tereddüte düşmediği şeyler, kötülük ise insanlar, doğru bulsalar, iyidir deseler, bile içini rahatsız eden, kalbinde tereddüt oluşturan şeydir."* buyurarak⁹⁹ günahın kalplerde huzursuzluk yapan şey olduğunu vurgulamıştır. Tabi ki bu durum, Vasiba gibi hassas kimseler için geçerlidir. Yoksa kalbi, siyah noktalarla kapkara olmuş, kalbinde hastalık olan kimseler için söz konusu olamaz.

Günah işlemenin sebeplerinden birisi, insanın günaha meylidir. Günaha karşı meyyal olması, nefis ile alakalıdır. Çünkü nefis-i emmare kötülüğü emreder,¹⁰⁰ vesvese verir.¹⁰¹ İnsan heva ve heveslerinin ardına düşerek, onun isteklerini yaptığında onu, bir ilah mertebesine çıkarır.¹⁰² Heva ve arzuları onu günaha çağırır.

⁹⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, TDV yay.,Ankara,1996, s. 184.

⁹⁵ İsfehâni, 1421, s. 63.

⁹⁶ İsfehâni, 1421, s. 331.

⁹⁷ Sadık Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı*, Hibaş Yayınevi, Konya, 1984, s. 27.

⁹⁸ Kılıç, 1984, s. 128.

⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed, *el-Müsned*, (Thk: Şuayb el-Arnut vd.), Müessesetü'r-risâle, 2001, C. XXIX, s. 523, (17999 nolu hadis).

¹⁰⁰ Yûsuf 12/53.

¹⁰¹ Kehf 18/16.

¹⁰² Câsiye 45/23.

Günah işlemenin bir diğer sebebi ise, dünya hayatının çekiciliği,¹⁰³ dışardan onu günaha çağıran etkenlerdir. Dünya hayatı hiç bitmeyecekmiş, ahiret hayatı yokmuş gibi davranmak insanı günaha yaklaştırır.¹⁰⁴ Oysa dünya, hakikati ve mahiyeti itibariyle bir oyun ve eğlenceden ibarettir.¹⁰⁵ Yağmurun yeşerttiği, kasırganın çer çöp yaptığı;¹⁰⁶ne kadar kalınacağı belli olmayan bir gölgelik. Bu gölgelikte, insana sağından solundan yaklaşp onu hak yoldan çıkartmak için yemin eden şeytanın günaha çağırması böylece imanı ayartması da, günah işlemenin sebeplerindendir.

Günah, niteliği açısından, büyük ve küçük günah olarak ikiye ayrılır. Şirk, en büyük günahdır.¹⁰⁷ Farz ve haramların ihlali de büyük günahdır. Büyük günah, yerine getirilmesinin vacip olduğu Allah tarafından bildirilen emirleri ihlal etmek, bunlara itaat etmemektir.¹⁰⁸ Şirk, büyü, adam öldürme, riba, yetim malı yeme, savaştan kaçma, iffetli müslüman kadına zina iftirasında bulunma, peygamber efendimiz tarafından, büyük günahlar olarak nitelendirilmiştir.¹⁰⁹ Şirk ve küfür, tevbesiz affedilmez, cezası, ebedi cehennemdir. Şirk ve küfür dışındaki günahları Allah, dilerse affeder, affetmezse, ebedi cehennemi gerektirmez. Küçük günahlar Kur'an'da seyyiat veya lemem kelimeleriyle ifade edilir, güzel amellerle silinebilir. Dikkat edilmesi gereken nokta, bu hatalarda ısrar etmenin büyük günahlara kapı açabileceğidir.¹¹⁰ Peygamberimiz *“mü'min günahını başına düşecek bir dağ gibi görür, facir ise burnun ucuna konan bir sinek gibi görür.”*¹¹¹ buyurarak günahını küçük görmemek gerektiğini ifade etmiştir.

Günah, bile bile yapılan yanlışlardır, istemeden yapılanlar ise hata olur. Her gühah hatadır, fakat her hata günah değildir. Kur'an-ı Kerim'de hata ile yapılan işlerde günah olmadığı, kasden yapılanlarda günah olduğu¹¹² açıkça bildirilmiştir.

Günah, muhatabına göre şöyle sınıflandırılabilir:

- Allah'a karşı işlenen günahlar: herşeyin sahibi, yaratıcısı olan Allah'ı inkar ve ona ortak koşmak, insanın bütün amellerini boşa çıkartan, sonsuz

¹⁰³ Âl-i İ'mran 3/14.

¹⁰⁴ Bakara 2/95-96.

¹⁰⁵ Ankebût 29/64.

¹⁰⁶ Kehf 18/45.

¹⁰⁷ Lokman 31/13.

¹⁰⁸ Kılıç, 1984, s. 323.

¹⁰⁹ Buhârî, 1422, C. IV, s. 10, (2766 nolu hadis).

¹¹⁰ Kılıç, 1984, s. 330.

¹¹¹ Tirmizi, ty., C. IV, s.658, (2497 nolu hadis).

¹¹² Ahzâb 33/5.

hayatını mahveden, nankörlüğün en üst seviyesidir. Olması gerken tevhid inancı ise, bütün semavi dinlerin ve peygamberlerin ortak amacı olmuştur. “*Muhakkak ki, şirk çok büyük bir zulümdür.*” (Lokman 31/13) Zulüm ise: bir şeyi kendisine ait olan yerin dışına koymaktır.¹¹³ Allah’a ait olan tevhidi askıya alıp, O’na ortaklar ihdas etmek veya onu tanımamak Allah’a karşı işlenen en büyük suçtur.

- İnsanlara karşı işlenen günahlara gelince; katl, kasden adam öldürme,¹¹⁴ riba,¹¹⁵ emanete ihanet,¹¹⁶ hırsızlık,¹¹⁷ yetim malı yemek,¹¹⁸ ve gıybet¹¹⁹ bunlardandır. Toplumda hayatın her alanını diğer mü’min kardeşiyle paylaşan insan, bu süreçte mü’min kardeşine karşı sorumluluk sahibidir. Birbirine karşı görev ve sorumlulukları vardır. Bunlara dikkat etmediğinde diğer insanlara karşı günah işlemiş olur.

- Kişinin kendine karşı işlediği günah ise, insanın işlemiş olduğu, cezayı gerektiren tüm fiiller olup, aslında kendine zulmüdür ve kendisine dönecektir. İnsanın Allah yolunda yapacağı harcamayla kendisine iyilik yaptığını,¹²⁰ bildiren ayetle de iyiliği de kötülüğü de aslında kendisine yaptığını anlamaktayız. Allah rızası için Allah’ın verdiği maldan ihtiyaç sahiplerine vermek, aslında kişinin geçici malı kalıcı yapmasına vesile olur. Bu da ahirette sevap ve mükafat olarak kendisine döner.

Günahın karşılığı, dünyevi ve uhrevi olabilir. Toplum düzeni ve kişilerin hukukuyla ilgili suçlarda, dünyevi cezalar getirilmiştir. Uhrevi cezayı gerektiren suçlar da vardır. Allah’ın rızasından, cennet nimetlerinden mahrum kalma hatta cehennem azabına düşer olma gibi.

Günahı işleyen kimse, sorumluluğunu da yüklenir.¹²¹ İnsan için ancak çalıştığına karşılığı vardır ve bu karşılık ta ileride görülecektir.¹²² Kıyâmet günü amel defterinde yaptıkları karşısına çıkacak, mizanda tartılacaktır. Buna göre de herkes kendi yaptıklarından sorumlu tutulacaktır.

¹¹³ İsfehânî, 1421, s. 537.

¹¹⁴ Bakara 2/85. Mâide 5/32.

¹¹⁵ Bakara 2/275.

¹¹⁶ Âl-i İmran 3/75; İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, ed-Dârü'l-tunusiyye li'n-neşr, 1984, C. III, s. 285.

¹¹⁷ Mâide 5/38.

¹¹⁸ İsrâ 17/34.

¹¹⁹ Hucurât 49/12.

¹²⁰ Bakara 2/195.

¹²¹ En'âm 6/164.

¹²² Necm 53/39-40.

1.8.1. Günahdan Kurtulma Yolları

Günahkarlar için tevbe kapısı her zaman açıktır. Allah'ın affedici, bağışlayıcı olduğu Kur'an'da çokça vurgulanmıştır.¹²³ Peygamberimiz, mü'minler için dua etmiş, Allah'tan af dilemiştir.¹²⁴ Melekler de, mü'minler için dua eder.¹²⁵ bunlar da mü'minlerin bağışlanmasına vesile olur.

Allah, insanı iyi ve kötüyü işleyebilecek kapasitede yaratmıştır. “Ademoğullarının hepsi hatalıdır”¹²⁶ buyuran Peygamber Efendimiz bu gerçeği dile getirmiştir. Nefsine ve şeytana uyan insan, kendisine cazip gelen ama aslında yanlış olan şeyleri yapabilmektedir. Yaptığı yanlışın farkına varabilirse, onun için bir kurtuluş vardır. Günah insanın vicdanını rahatsız eder ve ondan kurtulup rahatlamak ister. O yüzden bu yükü sırtından atmak için yol arayan insana günahına göre çözüm yolları sunulmuştur.

1.8.1.1. Tevbe

Arapça'da, geri dönmek, rücu etmek anlamında olan¹²⁷ tevbe; geçmiş hataların verdiği iç sancısı, gönülde alevlenen bir ateş, ciğerde iyileşmeyen bir yara, kötü huyları iyi huylarla değiştirmek¹²⁸ demektir. Tevbe, Allah yönünden, yapılan kabahati, işlenen günahı affetmek, bağışlamak; kul yönünden, yaptığının günah olduğunu farkedip, onu terkedip, Allah'a yönelmek, O'nun bağışlamasını dilemek, yanlışlarını kabul edip, pişman olup, yalnız O'na yalvarmak,¹²⁹ vb. anlamlarına gelmektedir.

Allah Rasûlü, tevbeye teşvik bağlamında, “Günahkarların en hayırlısı tevbe edenlerdir.”¹³⁰ buyurmuştur.

Allah, cehaletle yapılan hatalardan sonra pişmanlıkla hemen af dileyenlerin tevbesinin kabul olacağını bildirir.¹³¹ Begavî, kasıtlı ya da kasıtsız Allah'a isyan olan herşeyin cehalet olduğunu, aynı cehaletin bâki lezzetler yerine

¹²³ Zümer 39/53; Begavî, 1420, C. IV, s. 96.

¹²⁴ Âl-i İ'mran 3/159.

¹²⁵ Mü'min 40/9.

¹²⁶ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, (Thk: Muhammed Fuad Abdülbaki), Dârü'l-fikr, Beyrut, ty., C. II, s. 1420, (4251 nolu hadis).

¹²⁷ İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, (Thk: Abdüsselam Muhammed Harun), Dârü'l-fikr, 1979, C. I, s. 357.

¹²⁸ Gazzâlî, ty., C. IV, s. 4.

¹²⁹ Kılıç, 1984, s. 376.

¹³⁰ İbn Mâce, ty., C. II, s. 1420, (4251 nolu hadis).

¹³¹ Nisâ 4/17.

fâni lezzetleri tercih etmek olduğunu nakletmiştir.¹³² Samimi bir şekilde tevbe edilmesini,¹³³ takva sahipleri gibi hatalarda bile bile ısrar edilmemesinin¹³⁴ gerektiğini bildirir.

Tevbenin şartları; tevbe eden kişi, hatasından hakiki manada pişmanlık duymalı, yanlış davranışı tamamen terketmeli, tekrar işlememeli, iyi amel işleyerek hatayı düzeltmeli¹³⁵. Bunun yanı sıra tevbe edip durumunu düzeltenin,¹³⁶ salih amel işleyen ve doğru yolda gidenlerin¹³⁷ tevbesinin kabul edileceği ayetlerde belirtilmiştir.¹³⁸

İman edip salih amel işleyenlerin, kötülükleri iyiliklere çevrilir¹³⁹ ve iyilikler kötülükleri giderir.¹⁴⁰ İyi ve güzel amelleri çoğaltmak yapılan hatalardan kurtulmak için vesile olur.

Allah'a karşı işlenen hatalarda, emrini yerine getirmeme durumunda, terk edilen farzın bir an önce yapılmaya başlanması ve hatta geçmişe yönelik telafi edilmesi; işlenen yasaklarda ise, yanlış olan şeyden bir an önce vazgeçip tevbe edilmesi gerekir.

İşlenen günahların, tevbeden sonra amel defterinden silinmesi için telafi edilmesi gereken hususlara alimler dikkat çekmişlerdir. Allah'a karşı işlenen hatalarda kaza yoluyla, kul hakkına yönelik olanlarda ise, maddi ve manevi zarara yol açmışsa, zararın tazmini ve helallik alınmasıyla telafi söz konusudur.¹⁴¹

1.8.1.2. Kefaret

ك-ف-ر kökünden gelir, sözlükte örtmek, gizlemek manasında olup, fıkhıta belirli yasakları işleyen kimsenin, hem ceza hem de af dilemek amacıyla yükümlü tutulduğu, mali ve bedeni cezadır. Kefaret, konusu Allah hakkına tealluk eden hususlardan olup, Allah tarafından affedilmeye yönelik olduğundan, nakille

¹³² Begavî, 1420, C. I, s. 586.

¹³³ Tahrîm 66/8.

¹³⁴ Âl-i İmrân 135; Beydâvî, 1418, C. II, s. 39.

¹³⁵ Bekir Topaloğlu, "Tövbe", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2012, (C.41, s. 281).

¹³⁶ Mâide 5/39.

¹³⁷ Tâhâ 20/82.

¹³⁸ A'râf 7/153, Tevbe 9/104.

¹³⁹ Furkân 25/70.

¹⁴⁰ Hûd 11/114.

¹⁴¹ Topaloğlu, 2012, (C. 41, s. 280-281).

bilinebilir. Yemin kefareti, oruç kefareti, zıhar kefareti, katl keffareti, hac ve umre kefareti bunlardandır.¹⁴²

Tekfîrî's-seyyiât, İman ve salih amel sahibi olmak, büyük günahlardan sakınmak, iyi ameller yapmaya devam etmek, zaruret hali, peygamberimizin şefatine nail olmak da günahların silinmesine sebep olur.¹⁴³

1.8.1.3. Ceza

Ceza, sözlükte bir şeye tam karşılığını vermektir. Yapılan iyilikse karşılığı iyilik; yapılan kötülükse karşılığı kötülüktür.¹⁴⁴ İstılahta ise, genel manada ceza, dünyevi veya uhrevi, özendirici veya caydırıcı müeyyide, özel manada ise dünyada hukuk düzeninin suçluya uygulayacağı maddi manevi müeyyide olarak tanımlanmıştır.

İslam dini iman, ibadet, muamelat ve ahlaki kaideleri uygulamak, emir ve yasakların ihlalini önlemek, ferdi ve içtimai hayatı ıslah etmek için dünya ve ahirete yönelik özendirici ve caydırıcı tedbirler almıştır.

İyi işler yaptığı halde imanı olmayanlar, imanı olup da yaptıklarını riya için yapanlar, iyilikleri başa kakan ve karşılık bekleyenlerin mükafatı olmaz.¹⁴⁵ Kötü işler yapan, ardından tevbe, taat ve ibadet işleyen, büyük günahlardan kaçınan, şefaate ve ilahi lütfâ nail olanların cezası ortadan kalkabilir. Samimiyetle yapılan tevbe kulun ahiretteki cezasını düşürebilir. Ancak kısas, diyet, tazminat gibi kul hakkı içeren cezalar tevbe ile kalkmaz. İşlenen suça göre, ihlal edilen hak ve menfaate göre gereken dünyevi cezalar da vardır.¹⁴⁶

1.9. Amellerin Karşılığı

İnsanı, iyi veya kötü yapan, söylediği sözler ve yaptığı davranışlardır. Bir söz insanın, mü'min olmasını ve yaptığı amellerin değerli olmasını sağlar. İşte o sözle, tevhidi gönlüne kazır, bunu amellerine taşır. “Müslüman elinden ve dilinden emin olunan kimsedir” hadis-i şerifi¹⁴⁷, bize bu gerçeği vurgular. İyi bir insan, iyi bir Müslüman olabilmek, bu dünyada insan olabilmenin gereğidir. Söylediği

¹⁴² Rahmi Yaran, “Keffâret”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Ankara, 2002, (C. 25, ss. 180-181).

¹⁴³ Kılıç, 1984, s. 386-387.

¹⁴⁴ İsfehânî, 1412, s. 195.

¹⁴⁵ Bakara 2/262-264.

¹⁴⁶ Adil Bebek, “Ceza”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 1993, (C. 7, s. 469).

¹⁴⁷ Buhârî, 1422, C. I, s. 11, (10 nolu hadis).

sözlerle kalp kıran değil, kazanan olabilmek, ağızından çıkan sözün arkasında durabilmek, yalan, iftira, gıybetten uzak kalıp, sözün en güzelinin gerektirdiği şekilde, söz söylemek, insanın bir yanını oluşturur. Diğer yanını ise, elini başkasının malına zarar vermek için mi uzattı, canına kıymak için mi kullandı Allah'ın kendisine verdiği uzuvları, gücü kuvveti. İşte insanın, hem söylemiş olduklarının hem de yapmış olduklarının bir değeri ve karşılığı vardır. Bu karşılık bazen bu dünyada gelir sahibini bulur, bazen de ahirette, bazen de her ikisinde. İyi insan olabilmek, kamil insan seviyesine ulaşabilmek, insanın bu dünyadaki en büyük idealidir. Bu ideal insanı, dünyada da ahirette de kazançlı kılar. Güzel bir söz söylemek, selam vermek, tebessüm etmek, derdini, sıkıntısını paylaşmak, hakkı ve sabrı tavsiye etmek, insana ahireti beklemeden, dünyada karşılığının döndüğü güzelliklerdir. Tabiki, bunların ahirette de sevapları vardır. Bunun yanında kimseye zarar vermeyen, güvenilir bir insan ilk önce bu dünyada doğruluğunun ve güvenilirliğinin karşılığını görür. Toplumda saygın ve aranılan biri olur. Amel defteri bağlamında amellerin karşılığını işlenirken, konuyla ilgili ayetlerde ne tür amellere, ne karşılık verildiği; iyi amelin karşılığının ne olduğu, kötü amelin karşılığının ne olduğu ayetler kapsamında ele alınacaktır.

Allah-u Teâlâ, yapılan işin, hardal tanesi kadar da olsa ortaya çıkacağını,¹⁴⁸ herkese yapıklarının karşılığını tastamam vereceğini,¹⁴⁹ iyilik yapanlara fazlasıyla, kötülük yapanlara ise misliyle karşılık vereceğini,¹⁵⁰ herkesin, yaptıklarına göre dereceleri olacağını,¹⁵¹ buyurmaktadır.

Allah'u Teâlâ insanı akıllı bir varlık olarak yaratmış, akli ile doğruyu bulamazsa diye, kitap göndermiş ve o kitabın hayata geçmesi için örnek, önder, peygamberler göndermiştir. Öyle ki, kendilerine, ayetleri okuyan bir peygamber gelmeden, hiçbir yer helak olmamıştır.¹⁵²

¹⁴⁸ Enbiyâ 21/47; Lokman 31/16; Zilzâl 99/7-8.

¹⁴⁹ Bakara 2/281.

¹⁵⁰ En'âm 6/160.

¹⁵¹ En'âm 6/132.

¹⁵² Kasas 28/59.

1.9.1. Yapılan İyi Amellerin Bu Dünyadaki Karşılığı

Yapılan iyi amellerin bu dünyadaki karşılığının mutlaka görüleceği belirtilmiştir:

وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ

“Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa Allah ona bir çıkış yolu açar. Onu beklemediği yerden rızıklandırır. Kim Allah'a tevekkül ederse, O kendisine yeter.”
(Talak 65/2-3)

Bu ilahi metinden anlıyoruz ki, Allah'a karşı gelmekten sakınan kimse, zor zamanında, bütün kapıların kapanıp karanlıkta kaldığı anda Allah, ona, bir çıkış yolu açar ve ve O'na tevekkül edeni dünyada yalnız bırakmaz. Allah rızası için hicret eden kimse, gidecek yer ve rızıkında da genişlik bulur.¹⁵³ Bu ayetler, iman edenlere, yaptıklarının karşılığının bu dünyada verileceğini gösterir.

Allah inananları korur,¹⁵⁴ dinine yardım edenlere mutlaka yardım eder,¹⁵⁵ iman edenler üstün olanlardır,¹⁵⁶ ayrıca iman edip salih amel işleyenleri, yeryüzüne hakim kılar ve kendilerini, yaşadıkları korkuların ardından emniyete kavuşturacağını vaad eder.¹⁵⁷ Yine iman edip, Allah'a sığınanlara, yerin ve göğün bereket kapılarının açılacağı,¹⁵⁸ dosdoğru yolda olanlara bol bol su verileceği bildirilir.¹⁵⁹

Dünyada işlenen, bazı fiiler vardır ki, bunların karşılığı yine dünyada verilir. Bunlar, Allah hakkı olarak yerine getirilmesi gereken, miktar ve keyfiyeti naslarla belirtilmiş, cezai müeyyidelerdir ve bunlar "had" tabiriyle isimlendirilir. Ayetlerin çoğunda had kelimesi, Allah'a izafe edilmiştir. Buna göre, hududullah, Allah'ın koyduğu yasaklar, sınırlar, hükümler manasındadır.¹⁶⁰ Had cezalarının uygulamasında suçlunun sabıkalı olup olmaması, islah edilebilir olup olması ve mağdurun duyguları önemli değildir. Ancak suçlunun affedilmesi veya suçlu ve mağdur tarafın rıza ile anlaşması halinde, suçlunun kovuşturması söz konusu

¹⁵³ Nisâ 4/100; Mâtürîdî, 2005, C. X, s. 53.

¹⁵⁴ Hac 22/38.

¹⁵⁵ Hac 22/40.

¹⁵⁶ Âl-i İmrân 3/139.

¹⁵⁷ Nûr 24/55.

¹⁵⁸ A'râf 7/96.

¹⁵⁹ Cîn 72/16.

¹⁶⁰ Mâtürîdî, 2005, C. II, s. 168; Ali Bardakoğlu, "Had", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 1996, (C.14, s. 547).

olmaz. Ancak işlenen bir suçun resmi otoritenin bilgisine sunulmasından sonra ilgili şahıslar haklarından vazgeçseler bile, artık suç, amme menfaati açısından değerlendirilir ve kamu davası olarak cezadan vazgeçilemez.¹⁶¹

1.9.2. Yapılan Kötüklerin Bu Dünyadaki Karşılığı (Had Cezaları)

Allahu Teâlâ yapılan kötü işlere karşı Kur'ân-ı Kerîm'de bazı cezalar koymuştur. Bunlar insanlara karşı işlenen ferdî veya toplumsal yönü olan cezalardır. Bu suçlar ve cezaları şöyle sıralanabilir:

1.9.2.1. Hırsızlık

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جِزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Yaptıklarına bir karşılık ve Allah'tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” (Mâide 5/38)

Medine'ye hicret çağrısına uyup, muhacirler arasına katılan, Süfyan b. Umeyye Medine'de mescidde dinlenirken hırkasını katlayıp başının altına koyup daldığında, biri hırkayı çekip kaçmaya başlar. Safvan b. Umeyye hemen adamı yakalayıp, Rasûlullah'a götürür. Rasûlullah elinin kesilmesine hükmedince Süfyan, şikayetinden pişman olur ve hırkasını ona sadaka olarak verdiğini söyler. Rasûlullah *“bunu bana gelmeden neden yapmadın?”* buyurur.¹⁶² Bu tür olaylarda kişiyi affetme, hususi hallerde mümkündür. Suç kamu otoritesine ulaştıktan sonra cezadan vazgeçilmesi mümkün değildir.¹⁶³

Arap eşrafından bir kadının hırsızlık yapması üzerine, araya giren ileri gelenlerden birine Allah Rasûlü: *“Ey insanlar, sizden öncekilerin asilleri affedip, zayıfları cezalandırmaları, helak olmalarına sebep olmuştur. Allah'a yemin olsun ki, kızım Fatıma da hırsızlık yapsa idi, Muhammed onun da elini keserdi.”* buyurmuştur. Bu olayda,¹⁶⁴ herkesin, Allah'ın kanunları karşısında eşit olduğunun en güzel örneğini görmekteyiz.

Bir suç işlendiğinde, hakkı gasbedilen bir mağdur, çiğnenmiş bir kanun ve hakkı gasbeden bir suçlu vardır. İlk Müslümanlar elbette şefkatten mahrum

¹⁶¹ Muhammed Abdullah Draz, *Kur'an Ahlâkı*, (Çev.: Emrullah Yüksel, Ünver Günay), İz Yayıncılık, 2009, s.180.

¹⁶² Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh, *Muvatta'*, Dârü İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1985, C.II, s. 834, (28 nolu hadis).

¹⁶³ Draz, 2009, s.190.

¹⁶⁴ Buharî, 1422, C. IV, s. 175, (3475 nolu hadis).

değillerdi ama disiplini oluşturmak zorundalardı. Tatbikatta ceza ne kadar ibretimiz olursa, uygulaması o kadar az olur.¹⁶⁵

1.9.2.2. Zina

الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ
بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَيْسَ لَهُدَّ عَذَابُهُمَا طَائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

“Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun. Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dini(nin koymuş olduğu hükmü uygulama) konusunda onlara acıyacağınız tutmasın. Mü'minlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun.” (Nur 24/2)

Kur'an'da zina eden bekar, kadın ve erkekler için verilen ceza yüz değnek ve Hz. Peygamberin uygulaması ile bir yıllık sürgün¹⁶⁶ olarak belirlenmiştir.

Zina eden evli erkek ve kadınların cezası ise, üç merhalede ele alınmıştır:

İslamın ilk zamanlarında, zina yapan evliler evlerde hapsolundular. Zina edip haklarında dört şahit getirilenler, evlerinde tutulur, dışarı çıkarılmazdı.¹⁶⁷

Sizlerden fuhuş (zina) yapanların her ikisine de eza edin¹⁶⁸ ayetiyle, Mücahid, Hasan Basri ve Ubade İbnu's-Samit, hapsolmanın neshedildiğini söylemişlerdir. Eza ise kınamak, azarlamak, sert ve katı tutum olarak nitelendirilmiştir. Son olarak da, eza yoluyla verilen ceza, recme tebdil edilmiştir. Hz. Peygamber ve sahabe devrinde uygulanmıştır.¹⁶⁹

Hz. Peygamber devrinde uygulanan recm kararlarında şahitlikle karar verilen bir olay olmamış, hepsinde kişilerin kesin ifadeleriyle kendi itirafları üzerine karar verilmiştir.¹⁷⁰

1.9.2.3. Zina iftirası

Bu namuslu, iffetli, evli kadınlara zina iftirasında bulunup, dört şahit getiremeyenlere, seksen değnek vurulması ve şahitliklerinin kabul edilmemesidir.¹⁷¹ Toplumsal ahlak açısından iftirada bulunmak, gıybet etmek,

¹⁶⁵ Draz, 2009, s. 190.

¹⁶⁶ Buharî, 1422, C. VIII, s. 171, (6831 nolu hadis).

¹⁶⁷ Nisâ 4/15.

¹⁶⁸ Nisâ 4/16.

¹⁶⁹ Kılıç, 1984, s. 357.

¹⁷⁰ Draz, 2009, s.190.

¹⁷¹ Nûr 24/4.

başkalarının gizlisini saklısını araştırmak yasaklanmış fiillerdendir.¹⁷² Kişinin namusuyla ilgili iftirada bulunma, insanın kişiliğine, aile düzenine yapılmış ağır ve onarılması güç bir saldırı olup, bu sebeple de cezası ahirete bırakılmamıştır.

1.9.2.4. Silahlı Gasb, Eşkıyalık

Kurân-ı Kerîm’de Allah ve Rasûlüne savaş açanların, yeryüzünde bozgunculuk yapanların cezası, öldürülmeleri, asılmaları, el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi veya sürgün edilmeleri olarak ifade edilmiştir. Bu durum ayette şöyle ifade edilmiştir:

إِنَّمَا جَزَاُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُنَقَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خَلْفٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ

“Allah'a ve Resûlüne savaş açanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası; ancak öldürülmeleri, yahut asılmaları veya ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi, yahut o yerden sürülmeleridir. Bu cezalar onlar için dünyadaki bir rezilliktir. Ahirette de onlara büyük bir azap vardır.” (Maide 5/33)

Peygamberimiz had cezalarıyla ilgili hususlarda, *“Birbirinizi ilgilendiren hadlerden (kendi aranızda anlaşarak) vazgeçiniz; eğer had bana intikal ederse ifası vacib olur.”*¹⁷³ buyurarak, bu konuda af yoluyla, mesele kamu davası haline dönüşmeden, kendi aralarında çözmelerini istemiştir. Tabi ki, adalet, hakiki pişmanlık ve kötüye kullanmamak kaydıyla.

1.9.3. Yapılan Kötü Amellerin Dünyada Karşılığı

Sebe halkı, kendilerine verilen nimete şükretmeyip, nankörlük ettikleri için, Arim seli neticesinde ellerindeki nimeti kaybetmiştir.¹⁷⁴ Her türlü nimete sahip olup, güven ve huzur içinde yaşayanların, buna karşın nankörlük yapmaları açlık ve korkuyu getirmiştir.¹⁷⁵ Yine Kur’an’ın evrensel bildirimine göre insanların, düzeni kendi elleriyle bozmaları neticesinde, karada ve denizde bozulmalar olmuş, yaptıkları kötülüklerin sonuçları dünyada karşılıklarına çıkmıştır.¹⁷⁶

¹⁷² Hucurât 49/12.

¹⁷³ Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî, *es-Sünen*, (Thk: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Mektebetü'l-asriyye, Beyrut, C.IV, s. 133, (4376 nolu hadis).

¹⁷⁴ Sebe’ 34/17.

¹⁷⁵ Nahl 16/112.

¹⁷⁶ Rûm 30/41.

Halkın geneline zulüm yayılınca, Nuh (a.s.) kavminde olduğu gibi boğularak yok olmalarına¹⁷⁷ neden olmuştur. Hiç kimse, karada üzerine taşlar yağdıran kasırgadan, denizde fırtınalar içinde kalıp boğulmaktan,¹⁷⁸ geceleyin uyurken veya gündüzleri gülüp oynarken azabın gelmesinden emin olamaz.¹⁷⁹ Günahları yüzünden taş yağmuruna tutulan, yerin dibine geçirilen, suda boğulan ve korkunç bir sesle helak olanlar, yaptıklarının karşılığı olarak bu felaketlerle karşılaşmışlardır.¹⁸⁰ Ayrıca cumartesi yasağını çiğneyen Yahudilerin, aşğılık maymunlara çevrilmesi (hakiki veya teşbih) de dünyada gerçekleşmiş dikkat çekici cezalardandır.

Yukarıdaki ayetler, iyi veya kötü, yapılan işlerin, bu dünyada bir karşılığının olduğunu bizlere bildirmektedir. Yapılan iyiliklerin karşılığının bu dünyada görülebilecek olması, insanın mutlu ve huzurlu olmasının yanında, aynı zamanda iyiliğe devam etmesine de vesile olacaktır. Kötülüklerin karşılığının da dünyadayken verilmesinin, pişmanlık, af dileme, ayrıca fert ve toplum hayatıyla ilgili hususlarda, düzenin sağlanmasına yönelik katkısı olacaktır.

1.9.4. Yapılan İyi Amellerin Ahiretteki Karşılığı

Kur'an'ın beyanına göre, iman edip salih amel işleyenlere,¹⁸¹ Allah'a ve ahirete iman edip, namaz kılıp zekat verenlere,¹⁸² güzel davranıp iyilik edenlere,¹⁸³ kötülükten sakınıp sabredenlere,¹⁸⁴ Allah yolunda harcayanlara ¹⁸⁵Allah büyük mükafat vad etmiştir.

İyilik yapanlara on kat fazlası,¹⁸⁶ Allah yolunda harcayanlara bire yediyüz¹⁸⁷ katı, yapılan iyiliklerin karşılık bulacağı,¹⁸⁸ belirtilmiştir. Yapılan iyiliklerin karşılığı olarak onlara “girin cennete” denilecektir.¹⁸⁹ Hoşnut olunacak

¹⁷⁷ Saffât 37/82.

¹⁷⁸ İsrâ 17/68-69.

¹⁷⁹ A'râf 7/97-98.

¹⁸⁰ Ankebût 29/40; Mâtürîdî, 2005, C.VIII, s.228.

¹⁸¹ Mâide 5/9.

¹⁸² Nisâ 4/162.

¹⁸³ Âl-i İmrân 3/172; Beydâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vil*, (Thk: Muhammed Abdurrahman Maraşlı), Dârü ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1418, C. II, s. 48.

¹⁸⁴ Yûsuf 12/90.

¹⁸⁵ Hadîd 57/7.

¹⁸⁶ En'âm 6/160.

¹⁸⁷ Bakara 2/261.

¹⁸⁸ Bakara2/110.

¹⁸⁹ Nahl 16/32.

bir hayat,¹⁹⁰ tertemiz eşler, güzel gölgelikler, altlarından ırmaklar akan cennetler, iman edip, salih amel işleyenler için hazırlanmıştır.¹⁹¹ Orada meyveler ve diledikleri herşey,¹⁹²hatta mücevherlerle işlenmiş yastıklar,¹⁹³ ipek elbiseler,¹⁹⁴ iman ve salih amellerinin neticesi olarak, kendilerine sunulmuştur.

1.9.5. Yapılan Kötü Amellerin Ahiretteki Karşılığı

Allah'ı inkar edenler,¹⁹⁵ münafık olanlar,¹⁹⁶ dünya hayatını kafi bulup ahirette Allah ile buluşacağını ummayanlar¹⁹⁷ için büyük bir azap vardır. Melekler kafirlerin canlarını, yüzlerine ve sırtlarına vurarak alıp, azabı tadın diye seslenecek.¹⁹⁸ İnkâr edenler (Firavun ve ailesi, onlar gibi olanlar) sabah akşam ateşe arzolanacaklar.¹⁹⁹ İnkâr edenlerin, iyilik namına bütün amelleri boşa gidecek,²⁰⁰ yüzleri kapkara,²⁰¹ korkunç uğultuları olan ateşi duyacak,²⁰² boyunlarına demir kelepçeler vurulacak,²⁰³ ateşe atılacaklar²⁰⁴ ki, o ateş derileri kavurup çıkararak bir ateştir.

Allah ve Rasûlü sevap ve günahı, iyi ve kötü ameli açıklamıştır. İyi amele, mükafat; kötü amele de ceza bildirmiştir. Ehl-i sünnet alimleri, iyi ameli olanların cennete, kötü ameli olanların cehenneme gitmesini zaruri görmemişler. Bir kimsenin ne kadar çok iyi ameli olsa, ne kadar çok sevap işlese de, cennete bunlarla değil, Allah'ın rızası, kerem ve lütfuyla girebilir. Hz. Peygamberin “*Kendim de dahil olmak üzere amel, hiçbir kimsenin cennete girmesini temin edemez.*”²⁰⁵ hadisini delil getirmişlerdir. Cehenneme girenler, yaptıkları kötü ameller, yapmaları gereken iyi amelleri yapmamaları ve Allah'ın adaleti nedeniyle oraya girerler. Ehl-i sünnet alimlerine göre, “Allah'ın sevap vermesi lütuf, ceza vermesi adalettir.” İyi amel ve ibadet, cennete girmeye vesiledir, yeter sebep değildir. Bu

¹⁹⁰ Kâria 101/7.

¹⁹¹ Nisâ 4/57; İbn Kesîr, 1419, C.II, s.296.

¹⁹² Yâsîn 36/57.

¹⁹³ Vâkıa 56/15.

¹⁹⁴ Duhân 44/53.

¹⁹⁵ Bakara 2/7-8.

¹⁹⁶ Bakara 2/10.

¹⁹⁷ Yûnus 10/8.

¹⁹⁸ Enfâl 8/50.

¹⁹⁹ Mü'min 40/46.

²⁰⁰ Mâide 5/5; Râzî, 1420, C.XI, s.293.

²⁰¹ Zümer 39/60.

²⁰² Mülk 67/7.

²⁰³ Ra'd 13/5.

²⁰⁴ Âl-i İmrân 3/10.

²⁰⁵ Buharî, 1422, C. VIII, s. 988, (6463 nolu hadis).

yüzden bir Müslüman, ameline ve ibadetine değil, Rabbinin lütuf ve ihsanına güvenir. Yaptığı günaha pişman olan bir günahkar, ibadet ve ameliyle kibirlenen abidden daha hayırlıdır. İslam, kibir ve riya karışmadan, sırf, Allah rızası için ihlas ve samimiyetle yapılan amele değer vermiştir.²⁰⁶

Mu'tezile ise, iyi amel işleyip, sevabı olanlarla cennet; kötü amel işleyip günahı olanlarla cehennem arasında kesin bir bağ kurmuştur. Va'd ve vaid ilkesi gereği adalet ve hâkkaniyet Allah için vaciptir. Onlara göre kişi, azabı da mükafatı da bizzat kendisi hak eder. İman ve taat sahibi olanlar mutlaka mükafata: imansız ve büyük günah işleyip tevbe etmeden ölenler ise, kesin olarak azaba layık olurlar.²⁰⁷

İyi işler yapıp, fakat imanı olmayanlar, imanı olup da yaptıklarını, riya için yapanlar, iyilikleri başa kakan ve karşılık bekleyenlerin, umdukları mükafat gerçekleşmez.²⁰⁸ Kötü işler yapan, ardından tevbe, taat ve ibadet işleyen, büyük günahlardan kaçınan, şefaate ve ilahi lütfâ nail olanların, cezası ortadan kalkabilir. Samimiyetle yapılan tevbe, kulun ahiretteki cezasını düşürebilir. Ancak kısas, diyet, tazminat gibi kul hakkı içeren cezalar, tevbe ile kalkmaz. İşlenen suça göre, ihlal edilen hak ve menfaate göre gereken dünyevi cezalar da vardır.²⁰⁹

Bu bölümü bitirirken şu kısa değerlendirmeyi yapmamız mümkündür: İnsanın yapmış olduğu ameller ancak imanla değer kazanır. İman olmadan yapılan iyi ameller, ahirette bir değer ifade etmemektedir. Bu yüzden kafir, müşrik, münafık ve mürted yaptığı iyi amelin ahirette karşılığını göremeyecektir. Yapılan iyi amellerin hem dünyada hem ahirette, hem ferdi hem de toplumsal açıdan önemi ve karşılığı vardır. Bunun zıddı olan kötü amelin de hem dünyada hem de ahirette hem ferdi hem de içimai açıdan zararı ve cezası vardır. İşte bu yarar ve zarar insanın dünya ve ahiret hayatındaki durumunu belirlemektedir. Amel defterini dolduran bütün ameller, insanın dünya ve sonsuz olan ahiret hayatındaki durumunun belirleyicisi olduğundan, yapılan amel ve onun karşılığının ne olduğu büyük önem arz etmektedir. Kişinin kendisine ve topluma faydalı olabilmesi, amel defterine güzel ameller kaydedilmesine bağlıdır. Allah, insanın bu sonuca ulaşabilmesi için

²⁰⁶ Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed, *el-İnsâf*, (Thk: Muhammed Zahid b. Hasan el-Kevserî), el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, 2000, s.46.

²⁰⁷ Şehristânî, 1992, s. 3.

²⁰⁸ Bakara 262-264.

²⁰⁹ Bebek, 1993, (C.7, s. 469).

doğruya teŖvik edip, yanlıŖtan sakındırarak amellerin cezasını (karŖılıđını) birçok ayette açıkça belirtmiŖtir.

II. BÖLÜM

2. AMEL DEFTERİ KAVRAMININ KUR'ÂN VE TEFSİR İLİMLERİ BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

İnsanın yaşadığı süre içerisinde söylediği ve yaptığı her şeyi içine alan amel defteri kavramı, insanın ahiretteki akıbeti açısından, son derece önemlidir. Kur'an'da amel defteriyle ilgili ayetler, bizlere yapılan her şeyin yazıldığını bildirmektedir. Buna göre yazma işlemi yapan melekler vardır. Bu melekler insanın amellerini kaydederler. Amelleri kaydeden defterler sağdan verilmişse “illiyîn” de, soldan verilmişse “siccîn”de bulunur. Amel defterleri mizanda değerlendirilir, şahitler getirilir, hesap görülür ve karar verilir. Nihâî hüküm ise Allah'ındır.

Kur'an'da amel defteri, kitap ve suhuf kelimeleriyle ifade edilmektedir. Bu kelimeler kullanıldığı her yerde amel defteri manasında değildir. Mesela” kitap” kelimesi Kur'an'da farklı manalarda kullanılmıştır. Bu bölümde amel defteri ile ilgili ayetler seçilerek, bu ayetleri belirlediğimiz müfessirlerin nasıl yorumladığına bakılacaktır.

Yine amel defterlerini yazan melekler, amel defterlerinin sağdan ve soldan verilmesi, Siccîn ve illiyîn, uzuvların şahitliği, hesap, mizan gibi konular incelenecektir.

2.1. Kitap Kelimesinin Anlamı ve Kur'an'da Kullanımı

Kelime ك-ت-ب kökünden gelir. “Dikerek iki deriyi birbirine birleştirmek, bağlamak ve harfleri birbirine bağlayarak yazmak” demektir. Bu kelime, birbirine girmiş şeyler için de kullanılır. Kitabette asıl olan, yazı ile düzeltmektir. كتاب kelimesi ise mastardır. Kitapta yazılana da kitap denilir. İçindeki yazıyla birlikte, sayfaya da kitap denir.²¹⁰ Bu açıdan bakıldığında, kitap kelimesi Kur'an'da farklı manalarda kullanılmış (vücut) kelimelerdendir.²¹¹ İsfehânî Kur'an'da, kitap kelimesinin şu manalarda kullanıldığını ifade eder:

- Allah kelamı (yazılmamış olsa dahi) kitap olarak adlandırılmıştır:

²¹⁰ İsfehânî, 1421, s. 699.

²¹¹ Cerrahoğlu, s. 184.

ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ

“Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir.” (Bakara 2/2)

• Bir şeyi isbat etmek, takdir etmek, farz kılmak anlamında bu kelimenin (كتابة) kendisinden türediği fiil “كتب” kelimesi kullanılmıştır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

“Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı.” (Bakara 2/183)

• Verilmiş hüküm, karar anlamında kullanılmıştır.

يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ مَا يُنَّهَى وَهُوَ عِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ

“Allah dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır. Ana kitap (Levh-i Mahfûz) O'nun yanındadır.” (Ra'd 13/39)

• Mektup anlamında kullanılmıştır.

إِذْ هَبُّ بِكِتَابِي هَذَا فَأَلْفَهٗ إِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّى عَنْهُمْ فَانظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ

“Benim şu mektubumu götür onlara at, sonra da yanlarından ayrıl ve ne sonuca varacaklarına bak.” (Neml 27/28)

• Burhan, hüccet anlamında kullanılmıştır,

فَأْتُوا بِكِتَابِكُمْ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“Eğer doğru söyleyen kimseler iseniz getirin (bu delili içeren) kitabınızı!” (Saffat 37/157)

• Bunların yanı sıra bizim konumuzla ilgili, amel defteri anlamında kullanılmıştır,

وَكُلَّ إِنسَانٍ أَلزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا

“Her insanın amelini boynuna yükledik. Kıyâmet günü kendisine, açılmış olarak karşılaşacağı bir kitap çıkaracağız”. (İsrâ 17/13)

• Ayrıca aynı kökten gelen kelimeler: belge, anlaşma, okuyup yazma anlamlarında kullanılmıştır.²¹²

²¹² İsfehânî, 1421, s.700-702.

2.2. Amel Defteri Kavramı

Kur’anda, kitap ve suhuf kelimeleriyle ifade edilen amel defteri, insanın dünyada yapmış olduğu her türlü fiilin, sahip olduğu inanç yapısının, hiçbir şeyi eksik bırakmadan melekler tarafından kendisinde kaydedildiği belgedir. Kıyâmet günü herkesin ameli, amel defterine kayıtlı olarak önüne gelecek ve herkes kendi kitabını (amel defterini) okuyacaktır.²¹³

Allah Teâlâ mü’minlerin yaptıkları salih amellerin uygun şekilde yazıldığını ve karşılıklarının mutlaka verileceğini şöyle bildirir:

فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِهِ وَإِنَّا لَهُ كَاتِبُونَ

“Şu halde kim mü’min olarak bir salih amel işlerse, çalışması asla inkâr edilmez. Şüphesiz biz onu yazmaktayız.” (Enbiyâ 21/94)

İman olmadan, faydalı işler bir yarar sağlamaz. Zira amellerin kabul edilme şartı, imandır. İman edene sevabı verilir, ameli yok sayılmaz.²¹⁴ Amelin karşılığı asla kaybolmaz ve örtülmez.²¹⁵ Ameli yazılır ve ondan hiçbir şey yok olmaz.²¹⁶

Ayette, Rabbimiz amellerin yazıldığını bildirmektedir. Yapılan bütün işler kayıt altına alınmaktadır. Mü’min olmak ve salih amel işlemek gibi iki özellik birlikte bulunduğu zaman, onun emeğinin karşılığı boşa gitmeyecek, inkar edilip yok sayılmayacaktır. Ayette geçen كُفْرَانَ sözcüğü, mükafattan mahrum olmak, demektir. Allah ve Rasûlü’nü bilip kabul eden, emirleri yapıp, nehiylerden sakınan kimselerin hiçbir emeği boşa gitmeyecek. وَإِنَّا لَهُ كَاتِبُونَ Pasajı ise, “Biz, onun emeğini, çabasını kaydetmekteyiz” anlamındadır. Yaptıklarının mükafatını alması, emeklerinin boşa gitmemesi için hepsi kaydolmaktadır. Kaydolduğu yer ise, Levhi Mahfuz veya amel defteridir. Amellerin yazıldığı bildirilerek böylece kul, salih amele teşvik edilmiştir.²¹⁷ Ayet, öncelikle iman ve salih amelin birlikte olması gerektiğini vurgulamış sonra yaptığı güzel işlerin hiçbirinin yok sayılmayacağını, yazıldığını vurgulayarak amellerin kaydedildiği algısına dikkat çekilmiştir.

²¹³ İsrâ 17/13-14.

²¹⁴ Mâtürîdî, 2005, C. VII, s. 375.

²¹⁵ Kurtûbî, 1964, C. XI, s. 339.

²¹⁶ İbn Kesîr, 1419, C.V, s. 371.

²¹⁷ Râzî, 1420, C. XXII, s. 184.

Diğer yandan, مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ “İnsan hiçbir söz söylemez ki, onun yanında (yaptıklarını) gözetleyen (ve kaydeden) (hazır bir melek) bulunmasın.”(Kaf 50/18) ayeti de söylenen her sözün, yapılan her işin kaydını yapan, onunla görevli meleklerin bulunduğunu ifade eder.

Bir başka ayette ise:

أَمْ يَحْسِبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ بَلَىٰ وَرُسُلْنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ

“Yoksa onların sırlarını ve gizli konuşmalarını duymadığımızı mı sanıyorlar? Hayır öyle değil, yanlarındaki elçilerimiz (melekler) yazmaktadırlar.” (Zuhuf 43/80)

Hiçbir sırrın ve gizlinin Allah’ın bilgisinden uzak kalamayacağı, melekler tarafından yazıldığı hatırlatılmaktadır:

“Suhuf,” sahife kelimesinin çoğuludur. “Açılan yayılan şey, üzerine yazı yazılan şey” anlamına gelir. Tek bir yaprak olabildiği gibi, rulo şeklinde dürülmüş yada defter gibi dikilmiş bir çok yaprak da “suhuf “olarak ifade edilir.²¹⁸ Genelde sözcük, kutsal metinler ve alimlerin bir araya getirmiş olduğu yazılar, Allah tarafından gönderilen kutsal metinler ve insanların amellerinin kayıtları anlamına gelir.²¹⁹

وَإِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ

“Amel defterleri açıldığı zaman,” (Tekvir 81/10) ayetinde ise suhuf kelimesi “amel defteri” anlamına gelmektedir.

Kitabı (amel defteri) sağdan verilenler, hesapla karşılaşacaklarını bildikleri için hazırlıklıdır.²²⁰

فَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَذَا مَا أَدْرَأْتُ كِتَابِيهِ

“Kitabı sağ tarafından verilen kimse der ki "Alın kitabımı okuyun” (Hâkka Sûresi 69/19)

²¹⁸ Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân, *Kitâbü'l- A 'yn*, (Thk: Mehdi Mahzûmî), Dâru Mektebeti'l-Hilâl, C. III, ty., s. 120.

²¹⁹ İbn Manzûr, 1414, C. IX, s.186

²²⁰ Begavî, 1420, C. V, s. 147.

Kitaplarını, mutluluklarını diğerleriyle paylaşmak isterler ve “okuyun kitabımı” derler. Allah onları yüksek cennetinde güzel ikramlarla ödüllendirir.²²¹

Kitabı (amel defteri) soldan verilenler ise, amel defterlerinin verilmesinden hiç de hoşnut değil ve sonucu bilmeyi de istemez bir halde ölümle herşeyin bitmesini temenni ederler ama herşey yeni başlamaktadır. Dünyada kurmuş olduğu saltanatın yok olup gitmesi, malının da fayda sağlamaması hüsrânını daha da artırmaktadır. İman etmediği, yoksula vermediği için sonu zincire vurulup cehenneme atılmaktır.²²²

Kur’an’da günahkarların yazısının “Siccîn” de olacağı ve “Siccîn”in yazılmış bir kitap olduğu²²³ bildirilir. Bu konu ileride daha detaylı işlenecektir.

İyilerin yazısının “illiyyûn”da olduğu, onun da yazılmış bir kitap olduğu²²⁴ ifade edilir. Siccîn ve illiyyûn kavramlarının tefsirlerde nasıl izah edildiği konumuzun bir parçası olup açıklanacaktır.

Kur’an’da odak kavram olan “amel defteri” bağlamında, kulakların, gözlerin, derilerin insanın aleyhine şahitlik yapacağı,²²⁵ ellerin konuşup ayakların şahitlik yapacağı, ağızların ise mühürleneceği²²⁶ ifade edilir. Bazı müfessirler, bunu dikkate alarak amel defterinin insanın kendinde bulunduğunu, amellerin kendisi üzerinde bıraktığı iz olduğunu söylemişler.²²⁷

Kitap ve suhuf kelimelerinin, insan ömrünün muhasebesinin yazıldığı defter olabileceği gibi hesabının görüldüğünü bildiren belge anlamına da gelebileceğini söylemiştir, bazı müfessirler. Amel defterini, Mu’tezilenin çoğunluğu ve sonraki Eş’arî alimleri, Allah’ın, insanların yaptığı iyilik ve kötülükleri bilmesi olarak yorumlamışlar iken, Mâtürîdîyye ve Selefîyye’nin tamamı, Mu’tezile ve Eş’arîyyenin bir kısmı, keyfiyeti bilinmeyen bir amel defteri mefhumunu kabul etmişlerdir.²²⁸

²²¹ Hâkka 69/19-24.

²²² Hâkka 69/25-34.

²²³ Mutaffifin 83/7-9.

²²⁴ Mutaffifin 83/18-21.

²²⁵ Fussilet 41/21-23.

²²⁶ Yâsîn 36/65.

²²⁷ Râzî, 1420, C. XX, s. 311.

²²⁸ Ahmet Saim Kılavuz, “Amel Defteri”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 1991, (C. 3, s. 20-21).

Câsiye 45/28 ayette kitap sözcüğü ile, kavramın toplumlara teşmil edildiği görülmektedir;

وَتَرَى كُلَّ أُمَّةٍ جَائِيَةً كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَى إِلَى كِتَابِهَا الْيَوْمَ تُجْرَوْنَ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ

“O gün her ümmeti diz çökmüş görürsün. Her ümmet kendi kitabına çağrılır. (Onlara şöyle denilir:) "Bugün (yalnızca) yaptıklarınızın karşılığı verilecektir.” (Câsiye 45/28) ayetinde, her ümmetin bir kitabının ve hesabının olduğu ifade edilir. Kıyamet günü bütün ümmetler toplanıp, diz üstü çöküp, endişeyle hesaplarını beklerler. Herşey Allah’ın bilgisinde ve herşey kaydolmuştur. Bu durum bekleyişi daha da çetin hale getirmiştir.²²⁹

Amellerin kaydedildiği ve karşılığının verileceği ayetlerde ifade edildiği gibi bir kutsî hadiste de şu şekilde yer almaktadır:

Peygamberimiz (s.a.s) Allah’tan şu sözü nakleder: “Ey kullarım, işte sizin amelleriniz. Onları sizin için kaydedip saklıyorum. Sonra onların karşılığını eksiksiz size vereceğim. Kim amellerinin karşılığında iyilik bulursa, Allah’a şükretsin. Bunun dışında birşey bulan ise kendini kınasın.”²³⁰

2.2.1. Amel Defteriyle İlgili Ayetler

Daha önce konu ile ilgili ayetlerin bazılarına değinilmişti. Şimdi de kalan ayetler gözden geçirilecektir. Bu ayetlerde amel defteri için çoğunlukla “kitap” kelimesi kullanılmıştır. “Suhuf” kelimesi ise bir ayette yer almıştır.

وَكُلَّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا

“Her insanın amelini boynuna yükledik. Kıyâmet günü kendisine, açılmış olarak karşılaşıcağı bir kitap çıkaracağız.” (İsrâ 17/13)

اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا

“Oku kitabını! Bugün hesap sorucu olarak sana nefsin yeter’denilecektir.” (İsrâ 17/14)

يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ فَمَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَأُولَٰئِكَ يَقْرَءُونَ كِتَابَهُمْ وَلَا يُظَلَمُونَ فَتِيلًا

²²⁹ Seyyid Kutup, *Fî zilâli 'l-Kur 'ân*, Dâru'ş-şuruk, Kahire, 1972, C. XXV, s. 3233.

²³⁰ Müslim, ty., C. IV, s. 1994, (2577 nolu hadis).

“Bütün insanları kendi önderleriyle birlikte çağıracağımız günü hatırla. (O gün) her kime kitabı sağından verilirse işte onlar kitaplarını okurlar ve kıl kadar haksızlığa uğratılmazlar.” (İsrâ 17/71)

وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَا لِهَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظُنُّ رَبُّكَ أَحَدًا

“Kitap ortaya konur. Suçluları, kitabın içindekilerden korkuya kapılmış görürsün. ‘Eyvah bize! Bu nasıl bir kitaptır ki küçük, büyük hiçbir şey bırakmadan hepsini sayıp dökmüş!’ derler. Onlar bütün yaptıklarını karşılarında bulurlar. Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez.” (Kehf 18/49)

وَإِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ

“Amel defterleri açıldığı zaman,” (Tekvir 81/10)

وَتَرَى كُلَّ أُمَّةٍ جَائِيَةً كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَى إِلَى كِتَابِهَا الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ

“O gün her ümmeti diz çökmüş görürsün. Her ümmet kendi kitabına çağrılır. (Onlara şöyle denilir:) ‘Bugün (yalnızca) yaptıklarınızın karşılığı verilecektir.’” (Câsiye 45 /28)

هَذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ إِنَّا كُنَّا نَسْتَنسِخُ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ

“İşte kitabımız, size karşı gerçeği söylüyor. Çünkü biz yapmakta olduklarımızı kaydediyorduk.” (Câsiye 45/29)

وَلَا تُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَلَدِينَا كِتَابٌ يَنْطِقُ بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

“Biz hiçbir kimseye gücünün yettiğinden fazla yük yüklemeyiz. Katımızda hakkı söyleyen bir kitab vardır. Onlar zulme, haksızlığa uğratılmazlar.” (Mü’minûn 23 /62)

كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفُجَارِ لَفِي سِجِّينٍ “Hayır, günahkârların yazısı, muhakkak ‘Siccîn’ dedir.” (Mutaffifîn 83/7)

وَمَا أَدْرَاكَ مَا سِجِّينٌ “Siccîn”in ne olduğunu sen ne bileceksin.” (Mutaffifîn 83/8)

كِتَابٌ مَرْفُومٌ “O, yazılmış bir kitaptır.” (Mutaffifîn 83/9)

كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عِلِّيِّينَ “Hayır (sandıkları gibi değil!) iyilerin yazısı ‘İllyiûn’ dadır.” (Mutaffifîn 83/18)

وَمَا أَدْرَاكَ مَا عَلَيْنَا ۗ *“İlliyyûn ’un ne olduğunu sen ne bileceksin.”* (Mutaffifîn 83/19)

كِتَابٌ مَّرْفُومٌ *“O yazılmış bir kitaptır.”* (Mutaffifîn 83/20)

فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَٰؤُلَاءِ أَقْرَبُوا كِتَابِيَّ

“İşte o vakit, kitabı kendisine sağından verilen kimse der ki: ‘Gelin, kitabımı okuyun!’ (Hâkka 69/19)

وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتَابِيَّ

“Kitabı kendisine sol tarafından verilen ise şöyle der: ‘Keşke kitabım bana verilmeseydi.’ (Hâkka 69/25)

فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ *“Kime kitabı sağından verilirse,”* (İnşikâk 84/7)

فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا *“Hesabı çok kolay bir şekilde görülecek,”* (İnşikâk 84/8)

وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا وَوُضِعَ الْكِتَابُ وَجِيءَ بِالنَّبِيِّينَ وَالشُّهَدَاءِ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا

يُظْلَمُونَ

“Yeryüzü Rabbinin nuruyla aydınlanır. Kitap (amel defterleri) ortaya konur. Peygamberler ve şahitler getirilir ve haksızlığa uğratılmaksızın aralarında adaletle hüküm verilir.” (Zümer 39/69)

يُنَبِّئُوا الْإِنْسَانَ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ

“O gün insana, yapıp önden gönderdiği ve yapmayıp geri bıraktığı şeyler haber verilir.” (Kıyâmet 75/13)

إِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ

“Üstelik biri insanın sağ tarafında, biri sol tarafında oturmuş iki alıcı melek de (onun yaptıklarını) alıp kaydetmektedir.” (Kâf 50/17)

مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ

“İnsan hiçbir söz söylemez ki onun yanında (yaptıklarını) gözetleyen (ve kaydeden) hazır bir melek bulunmasın.” (Kâf 50/18)

وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ

“Herkes beraberinde bir sevk edici, bir de şahitlik edici (melek) ile gelir.”
(Kâf 50/21)

حَتَّىٰ إِذَا مَا جَاؤَهَا شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَأَبْصَارُهُمْ وَجُلُودُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“Nihâyet cehenneme vardıklarında, kulakları, gözleri ve derileri, yapmış oldukları işler hakkında, kendileri aleyhine şahitlik ederler.” (Fussilet 41/20)

أَمْ يَحْسِبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ بَلَىٰ وَرُسُلْنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ

“Yoksa onların sırlarını ve gizli konuşmalarını duymadığımızı mı sanıyorlar? Hayır öyle değil, yanlarındaki elçilerimiz (melekler) yazmaktadırlar.”
(Zuhruf 43 /80)

وَأَنَّ عَلَيْكُمْ لِحَافِظِينَ (۱۰) كِرَامًا كَاتِبِينَ

“Halbuki üzerinizde muhakkak bekçiler, değerli yazıcılar vardır.” (İnfitâr /10-11)

الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

“O gün biz onların ağızlarını mühürleriz. Elleri bize konuşur, ayakları da kazandıklarına şahitlik eder.” (Yasin 36/65)

يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا

“İşte o gün, yer, kendi haberlerini anlatır.” (Zilzâl 99/4)

وَالْوِزْنَ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ تَقَلَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“O gün amellerin tartılması da haktır. Kimlerin sevabı ağır basarsa işte onlar kurtuluşa erenlerdir.” (A'râf 7/8)

وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَىٰ

بِنَا حَاسِبِينَ

“Kıyâmet günü için adalet terâzîleri kuracağız. Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek. (Yapılan iş) bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa, onu getirip ortaya koyacağız. Hesap görücü olarak biz yeteriz.” (Enbiyâ 21/47)

2.2.2. Amel Defteri ile İlgili Ayetlerin Değerlendirilmesi

Kur'an'da kitap ve suhuf kelimeleriyle ifade edilen amel defterinin, küçük büyük bütün fiillerin ve inanç hallerinin yer aldığı, mahiyeti tam bilinmeyen bir tür kitap, kayıt veya insan ömrünün muhasebesinin yazıldığı defter, hesabının

görüldüğünü bildiren belge, envanter, kayıt kütüğü olabileceği gibi amellerin insan üzerinde bıraktığı iz sebebiyle amel defterinin, insanın nefsinde, özünde olduğuna dair farklı yorumlar da bulunmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm’de amel defteri olarak tanımlanan kitap ve suhuf kelimelerinin geçmiş olduğu ayetleri çıkarıp bunların İbn Kesîr, Mâtürîdî, Râzî, Begavî ve Elmalılı tarafından nasıl yorumlandığı incelenecektir. Amel defteriyle bağlantılı olan Siccîn ve illiyyûn kavramları da araştırılacaktır.

2.2.2.1. Amel Defterinin Mahiyeti

Allahu Teâlâ kıyamet gününde insana önünde açılmış bir kitap vereceğini bildirmektedir;

وَنُخْرَجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنْشُورًا

“Kıyâmet günü kendisine, açılmış olarak karşılaşacağı bir kitap çıkaracağız.” (İsrâ 17/13)

Kıyâmet koştuktan sonra, hayatta iken yapmış olduğu ama göremediği fiillerin tesiri, perde kalktığı için artık kendisine aşikar olur ve dünyada, ruh bedende iken yaptıklarını hazır bulacağı bir kitap açılır önüne. Daha önce kendisine gizli olanlar, artık önüne serilmiştir. İşte o anda daha önce işlediklerinin, ruhun özüne yazılmış olduğunu görür.²³¹ Râzî, yapılan işlerin insan nefsinde bıraktığı izin, ruhun özüne yazıldığını belirterek böylece farklı bir görüş ileri sürmüştür.

İbn Kesîr kitabın, insanın dünyadayken işlemiş olduğu bütün işlerin bulunduğu, hem kendisinin hem de başkalarının okuyacağı kitap biçiminde olduğunu söylemiştir.²³²

Beydâvî, kitabla ilgili iki farklı görüş zikretmiştir. Birincisi, amel defteri olduğu, ikincisi ise amellerinin izlerinin nakşedildiği katmanı nefis olduğu şeklindedir.²³³

Yazır, Kıyâmet gününde amelleri kaydeden, hesabını gösteren bir defterin açılıp neşredileceğini ifade etmiştir.²³⁴

²³¹ Râzî, 1420, C. XX, s. 309.

²³² İbn Kesîr, 1419, C. V, s. 50.

²³³ Beydâvî, 1418, C. III, s. 250.

²³⁴ Yazır, C. V, s. 297.

Bir ahkam tefsiri olması yanında aynı zamanda da rivayet yönüyle de dikkat çeken Kurtûbî tefsiri ise, kitabın açılmış, yayılmış olması, müjdenin de azarlamasının da çabuklaştırılmasını ifade eder, kişi okuma bilse de bilmesede kitabını okur, biçiminde bir yoruma kaynaklık etmektedir.²³⁵

Mâtürîdî'nin görüşüne göre ise, kıyâmet günü açılacak kitap, ya boynuna asılanın hayır veya şerden nasibinin kitap olarak karşısına çıkması ya da yaptıklarının yazılıp, boynuna takılmasıdır.²³⁶

Kitabını alan insana,

أَفْرَأُ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا

“Oku kitabını! Bugün hesap sorucu olarak sana nefsin yeter” (İsrâ 17/14) denilecektir.

“Nefsin sana yeter” hitabı ile kastedilen, “hesaba çeken ve şahit olarak nefsin yeter.” mefhundur. Şöyleki inanan insan yaptığı iyilikleri için Allah’ın rahmetinden ümitli, ama kurtulduğundan ise emin değildir. Kötülükleri için de Allah’tan korkar ve kendi aleyhine şahitlik yapmaz. Dünyada yaptığı birçok şeyi hatırlamayan insan, ahirette kitabını okuduktan sonra ömür boyu yaptıklarının hepsini hatırlar. Böyle bir günde şahit olarak ve hesaba çeken olarak nefsi kendine yetecektir.²³⁷

İnsan yapmış olduğu hayır ve şerrin karşılığını alacak, (Zilzâl 99/7-8.) insanın yaptığı amellerin hepsi ortaya çıkacaktır. İki görevli melekten biri sağında, iyiliklerini; diğeri solunda, kötülüklerini kaydeder. Dünyada istediğini yapan insan öldüğünde ise sayfası dürülür ve boynuna asılır, kabrine konur. Kıyâmet günü de kitabı açık olarak gelir ve kitabını oku denilir. Ona; böylece “Allah kendi nefsinin hesabını kendine yüklemekle adil davranmıştır.”²³⁸

İnsan, hesabını görmek için kendine yeter, bu hesabı dünyadayken görmesi, kitabını gözden geçirmesi ise daha faydalı olacaktır. Peygamberimiz bu konuda, “Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekin”²³⁹ buyurarak uyarıda bulunmuştur. “Amelinin boynuna takılması” sonraki ayette geçen, “Kim hidayete

²³⁵ Kurtûbî, 1964, C. X, s. 229.

²³⁶ Mâtürîdî 2005, C. VII, s. 17.

²³⁷ Mâtürîdî, 2005, C. VII, s. 18.

²³⁸ İbn Kesîr, 1419, C. V, s. 50.

²³⁹ Tirmizî, C. IV, s. 638, (2459 nolu hadis).

ererse kendi lehine; kim de saparsa kendi aleyhine olur” ifadesiyle birlikte ele alındığında daha iyi anlaşılabilir ki, buna göre de, herkes kendi sorumluluğunu yüklenerek demektir.²⁴⁰

İsrâ suresinde insanın boynuna dolanan şey ve kıyâmet günü açılacak kitaptan şöyle bahsedilmektedir:

وَكُلَّ إِنسَانٍ أَلزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا إِفْرًا كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا

“Her insanın amelini boynuna yükledik. Kıyâmet günü kendisine, açılmış olarak karşılaşıcağı bir kitap çıkaracağız. Oku kitabını! Bugün hesap sorucu olarak sana nefsin yeter.” (İsrâ 17/13-14)

Onüçüncü ayette geçen “tâir” (الطائر) kelimesi konumuz bağlamında iki şekilde açıklanmıştır: ilki, Araplar bir işe başlamadan önce o işin hayırlı olup olmadığını anlamak için kuşları incelerler, kendiliğinden mi uçuyorlar yoksa zorla mı, aşağı mı uçuyorlar yoksa yukarı uçup yükseliyorlar mı? Kuşların uçuş şekillerini inceleyip, ona göre karar veriyorlardı. Zira onlara göre kuşların bütün hareketlerinin iyi veya kötü bir anlamı vardı. Böylece hayır ve şer, tâir (kuş) sözcüğüyle ifade edilmiş oluyordu. Diğer yandan, Araplar nezdinde “tâir” pay, hisse, nasip demektir. İranlılar ise buna talih derler. İnsanın nasibi olan şeydir ki insanın bunu aşması imkansızdır. İnsanın nasibi sanki ona doğru uçar, onu bulur. Böylece nasibi Allah’ın takdir ettiğinin dışına çıkamaz. Çünkü أَلزَمْنَاهُ طَائِرَهُ ibaresinde: ‘Her insanın amelini boynuna yükledik’ buyurarak o yapılan amelin insan için kesin olduğunu, onun için muhakkak gerçekleşeceğini gösterir. أَلزَمْنَاهُ kelimesi ile, Allah, boynuna dolama işini kendi zatına atfetmiş olup, zamanı gelince gerçekleşecektir. عُنُقِهِ boyun kelimesi ise mecazidir. “Bunu senin boynuna doladım” derken, onu korumayı sana verdim, anlamındadır. Arap dil felsefecileri, diğer uzuvlar değil, sadece boynun kullanılması, boyna takılan şey ya onu süsler, gerdanlık gibi ya da onu küçük düşürür, tasma gibi, diyerek burada boynun önemini vurgulamışlardır.²⁴¹

İnsanın yapmış olduğu fiili Allah’ın takdir-i ezelisinden, kendisine doğru uçan bir kuş gibidir. Onun için takdir edilen hayır ve şer muhakkak kendisine

²⁴⁰ Yazır, C. V, s. 298.

²⁴¹ Râzî, 1420, C. XX, s. 309.

ulaşacaktır. Her fiili ve her anı, takdir edilen bir kuş misali uçup, yönünü hiç şaşırmadan, asla sapmadan onu bulacaktır ve bu buluşmada kul için Allah'ın yardımını istemekden başka bir yol olamayacaktır. Allah kuşları kader yuvasından, gayb aleminden, belli bir zamanda, belli bir insana doğru uçurmaktadır. “*Her insanın amelini boynuna doladık*” ayetinden kastedilen, ezelde takdir edilen her şeyin bir kuş gibi uçup sahibini bulmasıdır, denilebilir.²⁴²

İbn Abbas, “tâir” طائر kelimesini, insanın yapmış olduğu davranışlar olarak yorumlamıştır. “Boynuna dolarız” ifadesi, boynun eşi bulunmaz bir uzuv olduğunu ve boyna dolanan şeyden kurtulmanın mümkün olmadığını belirtmiştir. Mücahid ise ayeti, insan yapmış olduğu iyi ve kötü amellerinden sorumludur, karşılığını görecektir, diye yorumlamıştır. Katade'nin Cerir bin Abdullah'tan rivayet ettiği hadiste, Rasûlullah “*Ne uçma var ne kaçma, çünkü her insanın işlediklerini boynuna dolarız*” buyurmuştur. Yine Cabir'den gelen bir rivayette Rasûlullah “*kulun kuşu boynundadır*” buyurarak, herkesin amelinin boynuna dolandığını vurgulamıştır. Katade “*her insanın işlediklerini boynuna dolarız*” ayetiyle, yapılan amellerin kastedildiğini söylemiştir. Ukbe bin Amir'den sağlam bir isnatla rivayet edilen hadiste ise Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur: “*Her günlük amel mutlaka mühürlenip belirlenir. Mü'min hastalanınca ise melekler der ki, ey Rabbimiz, falanca kulunu sen hapsedip engelledin mi? Allah da şöyle cevap verir: “Ona iyileşinceye veya ölünceye kadar mühür vurunuz.”*”²⁴³

Bir başka yoruma göre, tâir kelimesi ile amel ve rızık kastedilmiştir. “İnsan doğduğunda boynunda asılan sahifede mutlu mu mutsuz mu olacağı yazılıdır,” der Mücahit. Kastedilen diğer mana ise, kulun mükellefiyetidir. Allah ona emirleri yerine getirip nehiylerden uzak durmayı emretmiş, o da bunlarla mükellef kılınmış, taahhüt edip boynuna asmıştır.²⁴⁴

Matürîdi'nin yorumlarında ise, tâir kelimesine verilen anlamlar: mutluluk, mutsuzluk, uğur, uğursuzluk, hayır, şer, nasip vb. hepsi aynı manaya gelir. Çünkü insan, yaptıklarının sonucunda ya mutlu olur ya da mutsuz ya hayır elde eder ya da şer. İnsanın yaptıklarına “tâir” denmesinin birinci sebebi: Araplar yapılan işlerin uğurlu veya uğursuz olmasını kuşa bağladıkları için kuş hayır getirdi, kuş şer getirdi

²⁴² Râzî, 1420, C. XX, s. 309.

²⁴³ İbn Kesîr, 1419, C. V, s. 50; Ahmed b. Hanbel, 2001, C. XXVIII, s. 554, (17316 nolu hadis).

²⁴⁴ Kurtûbî, 1964, C. X, s. 229.

deyip, hayır ve şerri kuşa bağlamalarıdır. Allah onların diliyle onlara hitap etmiş, onların kullandığı kelimeyi kullanmıştır. İkincisi: insanın yaptıklarının sebebinin kuş gibi olması yani bir anda aklına gelmesidir. İsteği dışında aklına geleni düşünür, bu düşünce onu iradeye sevkeder irade de talebe sevkeder, talep ise eyleme dönüşür. İşte, niyet ve azim kuş gibi bir anda gelir, onun için tâir denmiştir.

عُنُقِهِ boyun, boynu kelimesi, bireyin nefse karşı sorumlu olmasını ifade eder. Senin, benim üzerimdeki, boynumdaki hakkın örneğinde olduğu gibi. Diğer kullanımı da, bir işten kendini kurtarmak isteyen kimse diğerine, bu işi sana yükledim, onu boynuna doladım, sevabından da günahından da sen sorumlusun, demesindeki kullanımınıdır. “Her insanın sorumluluğunu boynuna yükledik” ise, “yaptığım işten sen sorumlusun, senin yaptığın işten başkası sorguya çekilmez” anlamı kastedilmiştir. Nitekim, ayetin devamında olduğu gibi “kimse kimsenin günahını yüklenmez.”²⁴⁵

Kısaca toparlarsak, “kendi iradesiyle yaptığı amelini boynuna astık. Esirin boynundaki halka nasıl ondan ayrılmazsa insanın ameli de ondan ayrılmaz” anlamı kastedilmiştir. İnsan doğduğunda onun için bir sayfa açılır, iki melek görevlendirilir. Sağdaki iyilikleri, soldaki kötülükleri yazar, öldüğü zaman amel defteri dürülür, kabrine konulur, dirilince de karşısına çıkar.²⁴⁶

Aynı şekilde, “Her insanın amelini boynuna taktık” ayetinde, şans ve kaderinin, gayb aleminden uçup gelecek olan iyi ve kötü nasibinin, insanın kendisine bağlandığı yani sorumluluğun kendi ameline, vebalinin kendisine ait olduğu hususu da vurgulanmaktadır.²⁴⁷

Begavî ise, amelini boyna takılmasıyla ilgili Kelbî ve Mukâtil’den, hayır ve şerrinin insanla birlikte olduğu ve hesaba çekilene kadar ondan ayrılmayacağı²⁴⁸ yorumunu aktarmıştır.

Bu ayet-i kerime ile ilgili yorumlar şöyle özetlenebilir:

- Râzî, ayetin yorumunda, ameli boynuna dolamakla kastedilenin, Allah’ın takdir ettiği kaderin yeri ve zamanı geldiğinde sahibini bulacağı, ne

²⁴⁵ Mâtürîdî, 2005, C. VII, s. 17.

²⁴⁶ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-beyân fi tefsiri’l-Kur’ân*, Dârü’l-fikr, Beyrut, C. V, s. 140.

²⁴⁷ Yazır, C.V, s. 297.

²⁴⁸ Begavî, 1420, C.III, s. 124.

yapacağı önceden belirlenmiş insanın, bunu değiştirmek için elinden hiçbir şey gelmeyeceğini söylemiştir.

- Mâtürîdî ise, amelin boyna dolanması; yaptığı amellerin sorumluluğunun insana yüklenmesidir, hesaba çekilmesi de bundandır,²⁴⁹ yorumunu yapmıştır. Elmalılı da bunu, görüşe katılmakta ve sorumluluk ve vebalin kendi çabasına bağlanması şeklinde yorumlamaktadır.

- Boynuna dolananın: İbn Abbas; yaptığı davranışlar, Kurtûbî; amel ve rızık, Mâtürîdî; niyet, azim olduğunu söylemişlerdir.

İnsanın yapmış olduğu her türlü fiil, kısa veya uzun süreli yapılmış olsun nefis üzerinde etkilidir. İşte bu tesir, ruhu Allah'a yaklaştırıyorsa en büyük mutluluk, ruhu Allah'tan uzaklaştırıp dünyaya meylettiriyorsa büyük mahrumiyet oluşturacaktır. Yapılan fiillerin ruha tesiri ruh bedenle irtibatlı olduğu süre içinde geçerlidir. Yani hayat devam ediyorken, yapılan işler büyük ya da küçük olsun, ruh üzerinde iz bırakır. Bu izler ruh bedende iken gizlidir, görülmez, ortaya çıkmaz. Ne zaman ki ruh bedenden ayrılır, ulvi aleme yükselmeye başlar, onun için kıyâmet kopmuştur. Nitekim bir hadiste, “*Kim ölürse kıyâmeti kopmuştur.*”²⁵⁰denilmektedir. Oysa ruh bedendeyken hep orada kalacakmış gibi oraya yerleşmişken, kendi Kıyâmetiyle yükselişe geçer, ahiret ki nihaî hakikat perdesi o andan itibaren kalkar. “(Ona) ‘*Andolsun ki sen bundan gaflette idin. Şimdi gaflet perdeni açtık; artık bugün gözün keskindir*’ (denir.)”²⁵¹

2.2.2.2. Amel Defterlerinin Verilmesi

İnsanlara amel defterleri kıyâmet gününde verilecektir. Nitekim Allah:

وَإِذَا الصُّحُفُ نُشِرتْ

“*Amel defterleri açıldığı zaman.*” (Tekvir 81/10) buyurarak bu ona işaret etmektedir.

Ayette geçen الصُّحُف melekler tarafından yazılan, insana sağından ya da solundan verilecek olan defterdir.²⁵² İnsan öldüğünde amel defteri dürülür, daha sonra iki kez açılır. Biri, Kıyâmet günü açılır ve hesabı görülür; diğeri hesap sonrası

²⁴⁹ Mâtürîdî, 2005, C.VII, s. 17.

²⁵⁰ Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l hafâ*, (Thk: Abdülhamid b. Ahmed b. Yusuf b. Hendavi), el-Mektebetü'l-asriyye, 2000, C. II, s. 335.

²⁵¹ Kâf 50/22.

²⁵² Mâtürîdî, 2005, C. X. s. 432.

tüm sahifeler açılıp, sahiplerine dağıtılır ki, buna تطير الصحف ; sayfaların uçuşması denir.²⁵³ Mersad bin Vedaa muhtemelen Hz. Peygamber'den duyduğu şu haberi rivayet eder: “Kıyâmet günü arşın altında sahifeler uçuşur. Mü'minin sahifesi eline gelir üzerinde “yüksek cennette” yazar. Kafirin sahifesi de eline gelir, “cehennemde” yazar onun sahifesinde de.²⁵⁴

Elmalılı, kitap kelimesinin amel defteri olduğunu vurgular. Çünkü sonra gelen, “Halbuki üzerinizde muhakkak bekçiler, değerli yazıcılar vardır. Onlar yapmakta olduğunuz şeyleri bilirler.²⁵⁵” ifadesiyle, meleklerin yazdıkları amel defterlerinin Kıyâmet günü ortaya çıkacağını belirtir.²⁵⁶

Buna göre, نُشِرَتْ kelimesi, kişi öldüğü zaman dürülen amel defterinin, hesap zamanı açılıp yayılması olabileceği gibi sahiplerine dağıtılması da olabilir.²⁵⁷

Nafi, İbn Amir, Asım ve Ebu Amr نُشِرَتْ kelimesini şeddesiz okurlar, bir defa okunacak anlamına gelir. Diğerleri “şın” ش harfini şeddeli okurlar, bu da tekrar açılacağı anlamına gelir ve burada o zaman, isyan edenleri azarlanma söz konusudur.

Amel defterleri insan öldüğünde dürülür, hesap zamanı geldiğinde açılır. Amel defteri sağından ve solundan verilirken açıktır. İnsan kitabındaki herşeyi öğrenir. Allah Rasûlü “İnsanlar yalınayak ve çıplak haşrolunurlar, dediğinde Ümmü Seleme: “Kadınların durumu ya nasıl olacak?” Allah Rasûlü de: “Meşguliyetleri herşeyi unutturur.” buyurur, Ümmü Seleme “Meşguliyet nedir?” diye sorunca, Allah Rasûlü: “Zerre kadar da olsa herşeyi yazan defterlerin açılması” buyurur.²⁵⁸ Kıyâmet koştuktan sonra herkesin diz çöküp endişeyle beklemesine sebep olan dünyadayken yaptığı amellerin karşısına çıkması, amel defterini görmesidir. O anın dehşetinden kimsenin gözünün hiçbir şeyi görmeyeceği anlaşılmaktadır.

Kıyâmetten sonra amel defterlerinin ortaya konulacağı ve hüküm verileceği ayet-i kerimede şu şekilde ifade edilmiştir;

²⁵³ Yazır, C. IX, s. 21.

²⁵⁴ Âlûsî, 1415, C. XV, s. 260.

²⁵⁵ İnfîtâr (10-12)

²⁵⁶ Yazır, C. IX, s. 21.

²⁵⁷ Râzî, 1420, C. XXXI, s. 66.

²⁵⁸ Kurtûbî, 1964, C. XIX, s. 234.

وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا وَوُضِعَ الْكِتَابُ وَجِيءَ بِالنَّبِيِّينَ وَالشُّهَدَاءِ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا

يُظْلَمُونَ

“Yeryüzü Rabbinin nuruyla aydınlanır. Kitap (amel defterleri) ortaya konur. Peygamberler ve şahitler getirilir ve haksızlığa uğratılmaksızın aralarında adaletle hüküm verilir.” (Zümer 39/69) ayetinde ise, Cenâb-ı Hak, kıyâmet koptuktan sonraki bir sahnede amel defteriyle ilgili durumu şöyle tasvir eder;

“O gün yer, başka bir yere, gökler de başka göklere dönüştürülür”(İbrahîm 14/48) Kıyâmetten sonra yeryüzünün farklı bir yere dönüştürüleceği ifade edilmiştir. Hadis-i şerifte Hz. Peygamber, “İnsanlar, hiç kimseye ait olmayan (üzerinde kimsenin bayrağı olmayan), yeni elenmiş un gibi bembeyaz bir yer üzerinde haşrolunacaklar.” buyurmuştur.²⁵⁹ İşte o yerde Allah’ın nuruyla her yer aydınlanır. Birçok ayette Allah’ın nuru, Kur’an, hak ve adalet olarak sunulmuştur. Allah’ın, hak ve adaleti gerçekleştirilmesi olarak tefsir edildiği gibi bu nurun, güneş ve aydan farklı olarak, Allah’ın, kendi nuru değil, mahşer alanını aydınlatmak için yaratacağı nur olduğu da söylenmiştir.

Allah, hüküm vermek üzere kulları arasında tecelli edince, onun nurunu herkes görecek. Nur olarak kastedilen ise Allah’ın adaletidir, denmiştir. Amel defterleri açılır, peygamberler için, tebliğ yaptıklarına dair şahitler getirilir. Bu şahit, ümmetidir. Yine, şahitlerin hafaza melekleri olduğu da ifade edilir.²⁶⁰

Buna göre diyebiliriz ki, وَوُضِعَ الْكِتَابُ “Ve kitap ortaya konulmuştur.” ayetinde ortaya konulan kitap: amel defteridir.²⁶¹

Çünkü, Kıyâmet günü, kullar hakkındaki hükmü vermek üzere, Allah’ın tecelli etmesiyle yer aydınlanır. Amel defterleri ortaya konulur, o defterleri yazan melekler ve Allah’ın tebliğ görevini yapan peygamberler de şahid olurlar.²⁶²

Râzî, bu ayette geçen kitap kelimesinin, dünyada kıyâmete kadar olacak her şeyi içinde bulunduran Levh-i Mahfuz veya amel defteri olabileceğini söylemiştir.²⁶³

²⁵⁹ Buharî, 1422, C. XVI, s. 363, (6521 nolu hadis).

²⁶⁰ Begavî, 1420, C. IV, s.101.

²⁶¹ Yazır, C. VI, s. 504; İbn Kesîr, 1419, C. VII, s. 116.

²⁶² İbn Kesîr, 1419, C. VII, s. 116.

²⁶³ Râzî, 1420, C. XXVII, s. 477.

Bir diğerk görüş ise kitap kelimesinin, mizan anlamına gelebileceği gibi hesap manasında hatta diğerk müfessirler gibi amel defteri manasına da gelebileceğini söyleyen Mâtürîdî'ye aittir.²⁶⁴

2.2.2.3. Amel Defterlerini Alırken İnsanların Durumu

وَتَرَى كُلَّ أُمَّةٍ جَائِيَةً كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَى إِلَى كِتَابِهَا الْيَوْمَ تُجْرَوْنَ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ هَذَا كِتَابُنَا يُنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ إِنَّا كُنَّا نَسْتَنسِخُ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ

“O gün her ümmeti diz çökmüş görürsün. Her ümmet kendi kitabına çağrılır. (Onlara şöyle denilir:) ‘Bugün (yalnızca) yaptıklarınızın karşılığı verilecektir. İşte kitabımız, size karşı gerçeği söylüyor. Çünkü biz yapmakta olduklarımızı kaydediyorduk.” (Câsiye 45/28-29) ayetlerine gelince, buradaki وَتَرَى كُلَّ أُمَّةٍ جَائِيَةً ifadesi, kıyâmet anını anlatır ki, sen her ümmeti diz çökmüş olarak görürsün, demektir.

“جَائِيَةً” hakimnin huzurundaymış gibi diz çöküp oturmak manasındadır. İbn Abbas, bu kelimenin bir araya gelmiş ve yaptıklarının sonucunu perişanlık ve endişe içinde bekleyenler, manasına geldiğini söylemiştir.²⁶⁵ Gerekçesini ise şöyle açıklamıştır: Cehennem getirildiğinde, çıkardığı gürültüden ürken herkes diz çöker. İbrahim peygamber bile o gün nefsi için yalvarır, İsa (a.s.) da o gün nefsinin kurtarma peşindedir, annesi Meryem (a.s.) bile istemez. İkrime de, her ümmetin ayrılıp bir köşeye çekileceğini söylemiştir. Yani “Câsiye” kelimesi tefsirlerde iki manada kullanılmıştır. Birincisi: diz çöküp oturmak, bu hem derli toplu hem de hürmeti gösteren bir oturuştur. İkinci mana ise: bir araya toplanmaktır. Bir araya toplanmış taş yığına da Arapça’da “Câsiye” denir.²⁶⁶ İnsanların, o günün dehşetinden dizlerin bağı çözülür, ayakları onları taşımaz. O yüzden ayakta duramaz diz çökerler.²⁶⁷

“Onların hepsi de mutlaka toplanıp (hesap için) huzurumuza çıkarılacaklardır.” (Yasin 36/32) ayeti de, bu toplanmaya, bu hesaba çekiliş anına bir delildir. Ebu Hureyre’den rivayet edilen sur hadisinde “İnsanlar seçilip ayrılacak ve ümmetler diz üstü çökecek.” buyurmuştur.²⁶⁸ Bu hadis her iki durumu,

²⁶⁴ Mâtürîdî, 2005, C. VIII, s. 708-709.

²⁶⁵ Râzî, 1420, C. XXVII, s. 680.

²⁶⁶ Yazır, C. VII, s. 94.

²⁶⁷ Mâtürîdî, 2005, C. IX, s. 231.

²⁶⁸ Kurtûbî, 1964, C. XVII, s. 249.

hem seçilip ayrılma hem de diz üstü çökmeyi cem etmiştir ki, aralarında zıtlık söz konusu değildir.

بِالْحَقِّ kelimesiyle, Allah'ın insanlar üzerindeki hakkı ve insanların birbiri üzerindeki hakkı veya amel defteri yahutta Allah katından gelen kitap kastedilmiştir.²⁶⁹

تُدْعَى إِلَى كِتَابِهَا كُلُّ أُمَّةٍ “Her ümmet kendi kitabına çağrılır.” ayetinde kastedilen kitap ise amel defteridir. “Kitap (amel defterleri) ortaya konur. Peygamberler ve şahitler getirilir ve haksızlığa uğratılmaksızın aralarında adaletle hüküm verilir.” (Zümer 39 /69) ayetinde olduğu gibi, Kıyâmet günü, amel defterleri getirilecek ve herkes yaptıklarının tam karşılığını alacaktır.²⁷⁰

Her ümmet, hem mü'min, hatta kafir, amel defterleri için çağrılır. Peki mü'minler Kıyâmet gününde o korku ve endişeyi yaşarlar mı? Râzî, bu soruya, durumları kesinleşinceye kadar endişeyi paylaşırlar, diyerek yanıt verir. Kitap kelimesi, yirmi sekizinci ayette ümmete, yirmi dokuzuncu ayette ise Allah'a atfedilmiştir. Bunun sebebi, kitabın, onların amellerini içinde bulundurması sebebiyle ümmete (insanlara), Allah'ın emriyle yazıldığı için de Allah'a atfedilmesidir.²⁷¹ Bu ayette geçen kitap kelimesi hem amel defteri hem de dünyada tabi oldukları ilahi kitap olabilir. Kur'an ehli, İncil ehli gibi.²⁷² Mukâtil ve Mücahit ise sözcüğü tahsis ederek, amel defteri olduğunu söylemiştir.²⁷³

Peygamberimiz, “Ben sizleri, cehennemden berisinde, yüksek yerlerde, diz çökmüş halde görür gibiyim.”²⁷⁴ Kıyâmette bir an vardır ki, o an, on yıllık bir süredir ve insan o zamanda dizleri üzerine çökmüş halde yere kapanacak. Burada her topluluk yaptıklarının karşılığını, amel defterlerini almak için endişeyle diz çökmüş halde beklerler.

إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِجُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ “Biz yapmakta olduklarınızı kaydediyorduk.” (Câsiye 45/29) ayetiyle ilgili olarak da İbn Abbas, meleklerin insanların yaptıklarını yazdıktan sonra onları göğe yükselttiğini, amellerin kaydediliş divanındaki

²⁶⁹ Mâtürîdî, 2005, C. IX, s. 231.

²⁷⁰ İbn Kesîr, 1419, C. VII, s. 271.

²⁷¹ Râzî, 1420, C. XXVII, s. 680.

²⁷² Mâtürîdî, 2005, C. IX, s. 231.

²⁷³ Kurtûbî, 1964, C. XVI, s. 175-176.

²⁷⁴ İbnü'l-Mübârek, Ebû Abdîrrahmân Abdullâh, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, (Thk: Habibü'r-Rahman el-A'zamî), Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, ty., s. 105.

meleklerin, Kadir gecesinde Levh-i Mahfuz'dan kendilerine gösterilenle, yazdıklarını karşılaştırdıklarında hiçbir eksiklik ve fazlalık bulamadıklarını bildirir. Ayetteki “istinsah” işte budur ve “istinsah” (kayıt, kopyalama), aslıyla mukayese edilerek yapılmaktadır.²⁷⁵

Bu ayette kastedilen amel defteri olabileceği gibi نَسْتَنْسِخُ kelimesinden yola çıkarak, istinsah etmenin, kopyalamanın asıl nüshadan yapılması gerektiği hususuna dayanarak Levh-i Mahfuz olduğu da ifade edilir. Melekler her yıl amelleri Allah'a ulaştırır, Allah da sevap ve günahları Levh-i Mahfuz'a kaydeder.²⁷⁶

Her insanın yaptıklarının kaydedildiği kitap (amel defteri) her gün veya Perşembe günü arz edilir. Sevap ve ceza alacağı amelleri ile sevap ve ceza almayacağı amelleri birbirinden ayrılır. “İstinsah” ise ilk defa yazmak için kullanılmıştır. Başka bir kaynaktan almadan yazmaya da “istinsah” denir. Hafaza meleklerinin yazdığı kitap, sizin aleyhinize olacak kitaplardır²⁷⁷ ki, onda amellerinizden hayır ve şer ne varsa tesbit edilmiştir.

İstinsah edilen kitap amel defteri de olabilir Levh-i Mahfuz da olabilir görüşünü de bazı müfessirler ileri sürmüştür.

Herkesin kendi iradesiyle birlikte hesaba çekilip amel defterlerini alacaklarını konu alan ayette ise şöyle buyrulur:

يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ فَمَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَأُولَئِكَ يَقْرَءُونَ كِتَابَهُمْ وَلَا يُظَلَمُونَ فَتِيلًا

“Bütün insanları kendi önderleriyle birlikte çağıracağımız günü hatırla. (O gün) her kime kitabı sağından verilirse işte onlar kitaplarını okurlar ve kıl kadar haksızlığa uğratılmazlar.” (İsrâ 17/71)

İmam, kendisine tabi olunan demektir. Peygamberler ümmetlerinin imamı, halife, idaresinde olan kimselerin imamı, Kur'an da mü'minlerin kılavuzu ve imamıdır. Ebu Hureyre'den nakledilen hadiste “onların imamları peygamberlerdir” buyurmuştur Allah Rasûlü. Kıyâmet günü insanlar hangi peygamberin ümmeti ise ona nisbetle çağrılacaklar, “Ey Muhammed ümmeti! Ey

²⁷⁵ İbn Kesîr, 1419, C. VII, s. 271.

²⁷⁶ Begavî, 1420, C. IV, s.188.

²⁷⁷ Mâtürîdî, 2005, C. IX, s. 232.

Musa ümmeti! Ey İsa ümmeti! diye...” ve onlar kitaplarını sağ taraflarından alacaktır. Ötekiler de, “Ey Firavun! Ey Nemrud’un tabileri!” diye çağrılacaklar.²⁷⁸

Bu muhtevada, بِإِمَامِهِمْ kelimesinin,

Kabul ettikleri ve savundukları din; tabi oldukları imamları (önder), onları saptıran başları; meleklerin amellerini yazdıkları kitaplar (amel defteri); kendilerine indirilen kitap gibi birden çok anlama geldiği söylenebilir.

Bütün topluluklar, davetçileri kim ise onunla çağrılacaktır. Eğer peygambere tabi olmuşsa onunla, şeytana uymuşsa onunla çağrılacaktır. Şeytana ve şerre tabi olmuşsa, dayanacağı hiçbir hakiki ve makbul mesnet olmadığından azabı hak ederler. Önce önderleri, sonra kendileri çağrılabilir, önderleriyle birlikte çağrılabilir ya da amel defterleriyle çağrılabilirler.²⁷⁹

Râzî, burada farklı bir görüş ileri sürer, ona göre her insanın sahip olduğu bir takım ahlaki özellikler vardır. Kimi mala düşkün, kimi makama, kimi kıskanç, kimi kindar, kimi öfkeli, kimi cesur, kimi yardımsever, kimi cömert, kimi affedicidir. Aslında kimde hangi ahlaki özellikler bulunuyorsa, o özellik o insana hükmetmektedir, adeta onun hükümdarı olmuştur. İşte bu hükümdar neyi emrederse emrindeki kul da onu fiile döker. Mesela öfke hükümdarı, insanı esir alıp öfkelenmesine eziyet ettirirse, onun imamı öfke olur, eziyetten dolayı da cezasını görür. İnsana sahip olan ahlak, huy fiile dönüşür, onun imamı olur ve ona göre mükafat veya ceza görür.

Diğer yandan, Râzî, Zemahşerî’nin, bu ayetin tefsirinde “imam” kelimesini “umm” أُمَّ kelimesini çoğulu olarak değerlendirip, Kıyâmet günü insanlar annelerin adıyla çağrılacağını, bunun sebebinin ise Hz. İsa’nın, Hz. Hasan ve Hüseyin’in değerlerini ortaya çıkarmak ve veled-i zinanın mahcup olmasını önlemek olduğu şeklindeki açıklamasını ise bid’at olarak değerlendirmiştir.²⁸⁰

Mücahit ve Katade’ye göre imam kelimesinden kastedilen, peygamberlerdir. Bunun delili ise “*Her ümmetin bir Rasûlü vardır. Onların Rasûlleri gelince aralarında adaletle hükmedilir. Ve asla zulme uğratılmazlar.*”²⁸¹

²⁷⁸ Râzî, 1420, C. XXI, s. 376.

²⁷⁹ Mâtürîdî, 2005, C.VII, s. 88.

²⁸⁰ Râzî, 1420, C. XXI, s. 376.

²⁸¹ Yûnus 10/47.

ayetidir. Bazı selef alimleri de, kıyaslama anlayışıyla, sahabenin imamı Hz. Muhammed (s.a.s) olduğu için, daha itibarlı olduklarını ifade etmişlerdir.²⁸²

İbn Abbas da, imam kelimesini, amellerini kapsayan kitap yani amel defteri olarak tefsir etmiştir. En çok tercih edilen görüş budur. Bu görüşü teyit için ise,

هَذَا كِتَابُنَا يُنطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

“İşte kitabımız, size karşı gerçeği söylüyor. Çünkü biz yapmakta olduğunuzu kaydediyorduk.” Câsiye 29. ayeti delil gösterilmiştir.

İbn Kesîr, imam kelimesinin hem amel defteri hem de peygamber olabileceğini söyler ve buna şu ayeti delil getirir;

فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا

“Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onların üzerine bir şahit yaptığımız zaman, bakalım onların hali nice olacak!.. (Nisâ 4/41)” ancak o, burada asıl kastedilenin amel defteri olduğunu bildirir.

Ebu Hureyre'den rivayet edilen hadiste kitabı sağdan ve soldan verilenlerin durumu şöyle açıklanmıştır:

Onlardan birisi çağırılır, kitabı sağından verilir. Bedeniyle kendisine destek sağlanıp yüzü aklaştırılır. Başının üzerine parlak inciden bir tâç konur. Böylece arkadaşları arasına salıverilir. Onu uzaktan görürler ve derler ki: Allah'ım, bize de ondan ver ve bizi bu hususta kutlu kıl. O kişi yanlarına gelir ve kendilerine der ki: Müjdeler olsun size. Çünkü her birinize bunun gibisi var. Kâfire gelince; yüzü karartılır bedeni çekilir ve arkadaşları onu görürler, derler ki: Bundan veya bu gibilerin şerrinden Allah'a sığınırız. Allah'ım, bizi böyle yapma. O, yanlarına gelince derler ki: Allah'ım onu rezil et. O da; Allah sizi uzak kılsın, çünkü her birinize bunun gibisi var, der²⁸³ kitabı sağdan ve soldan verilenlerin durumu açıklanmıştır.

فَمَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَأُولَئِكَ يَقْرَأُونَ كِتَابَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا

²⁸² İbn Kesîr, 1419, C. V, s. 90.

²⁸³ İbn Kesîr, 1419, C. V, s. 90-91; Tirmizi, ty., C. V, s. 302, (3136 nolu hadis).

“(O gün) her kime kitabı sağından verilirse işte onlar kitaplarını okurlar ve kıl kadar haksızlığa uğratılmazlar.” (İsrâ 17/71)

“Fetîl” فتيل kelimesi: çekirdeğin ortasındaki iplikçiğe denilir, onu çıkarmak istediğinde büküldüğü için böyle denilmiştir. Önemsiz, basit, değersiz anlamında kullanılan bir darb-ı meseldir. Onların ödülleri çekirdeğin ortasındaki iplikçik kadar bile eksilmeyecek, anlamındadır. Kitabını okuma işi neden sadece sağ taraftan alanlar için ifade edilmiş de soldan alanlar zikredilmemiştir sorusuna, Râzî, “kitabını soldan alanların, işledikleri kötülükler yüzünden, endişe ve telaş kalplerini kaplar ve gözleri kararır, dilleri dönmez. O yüzden kitapları okuma işi güzel amel ve iman sahibi olup kitabını sağdan alanlara atfedilmiştir. Kitabını sağdan alanlar, kendileri okudukları gibi başkalarının da kitaplarını okumasını isteyeceklerdir.”²⁸⁴ biçiminde cevap vermiştir.

Kitabın sağdan verilmesi simgesel olarak müjde ve şeref verme anlamındadır.²⁸⁵

وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَا لِهَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظُنُّ رَبُّكَ آخِذًا

“Kitap ortaya konur. Suçluları, kitabın içindekilerden korkuya kapılmış görürsün. ‘Eyvah bize! Bu nasıl bir kitaptır ki küçük, büyük hiçbir şey bırakmadan hepsini sayıp dökmüş!’ derler. Onlar bütün yaptıklarını karşılarında bulurlar. Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez.” (Kehf 18/49)

Kitap kelimesi amel defteri olabileceği gibi, onu hesap olarak tefsir edenler de olmuştur. Ayet, günah işleyenlerin bütün hatalarının ortaya dökülmüş olmasından ötürü, yaşadıkları korku, pişmanlık ve şaşkınlıklarını ifade eder. Çünkü ne varsa hepsi orada muhafaza edilmiş ve önlerine serilmiş olacaktır. Muhakkak ki, Allah hiç kimseye zulmetmeyecek, kimsenin hakkını elinden almayacaktır.²⁸⁶

Burada, büyük küçük herşeyi içine alıp hiçbir noksan bırakmayan kitap amel defteridir. Suçlular herşeyin onda olduğunu görünce korkarlar, boşa geçirdikleri ömre, kaçırdıkları fırsatlara hayıflanırlar. Sa’d ibn Cünade’nin rivayet ettiği hadise göre, Allah Rasûlü Huneyn savaşı dönüşünde bir arâzîde konakladılar,

²⁸⁴ Hâkka 69/19.

²⁸⁵ Bursevi C. V, s. 187.

²⁸⁶ Mâtürîdî, 2005, C.VII, s. 180.

orada hiçbir şey yoktu. Allah Rasûlü'nün kim bir çöp bulursa onu getirsin buyruğuyla, bir süre sonra bir tomar çalı ve odun toplandı. Rasûlullah:" *Sizin bu çalı ve odunları topladığınız gibi sizin büyük küçük bütün günahlarınız toplanır da yığın haline gelir. Onun için küçük, büyük günahlardan sakının, çünkü bunlar aleyhinize olur.*" buyurarak, küçük görülüp önemsenmeyen günahların toplandığında bir yığın haline gelebileceği konusunda uyarına bulunmuştur.

"Herkesin yaptığı iyiliği ve yaptığı kötülüğü hazır bulacağı günde kişi, kötülükleri ile kendi arasında uzak bir mesafe bulunmasını ister. Yine Allah sizi kendisine karşı dikkatli olmanız hakkında uyardığıdır. Allah kullarını çok esirgeyicidir." Âl-i İmrân 3/30) ayeti bu gerçeği ifade etmektedir.²⁸⁷

Bazı alimler, günahların küçüğünden de sakınmak gerektiğini, çünkü küçük günahların büyük günah işleme cesaretini vereceğini özellikle vurgulamıştır. Nitekim hadis-i şerifte Peygamberimiz (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: " *إِيَّاكُمْ وَمُحَقَّرَاتِ الدُّنُوبِ فَإِنَّمَا مَثَلُ مُحَقَّرَاتِ الدُّنُوبِ كَقَوْمٍ نَزَلُوا فِي بَطْنٍ وَادٍ، فَجَاءَ دَا بُغُودٍ، وَجَاءَ دَا بُغُودٍ حَتَّى أَنْضَجُوا خُبَزَتَهُمْ* " *"Küçümsenilen günahlardan sakının. Küçümsenilen günahların misali vadinin ortasında konaklayan topluluğun durumuna benzer. Onlardan herbiri bir odun getirirse ekmeklerini pişirirler."*²⁸⁸

Hiçbir olumsuzluğun ibadet etmeye mani olmaması gerektiğini vurgulama bağlamında, Rasûlullah şöyle buyurmuştur: *Allah insanları Hz. Yusuf, Hz. Eyyub, Hz. Süleyman'a kıyaslayarak hesaba çeker. Köle olanlara neden kulluk yapmadığını sorduğunda, ey Rabbim sen beni kuluna köle yaptın, vaktim kalmadı kölelikten deyince, Allah Yusuf peygamberi çağırır ve o da senin gibi köle oldu ama kulluktan geri kalmadı buyurur, onu cehenneme gönderir. Hasta olanlara, niçin kulluk yapmadın diye sorunca, başındaki musibeti bahane gösterene, Yakub (a.s.)'i çağırır ve o da senin gibi dertli idi ama derdi onu kulluktan alıkoymadı, buyurur ve cehenneme gönderir. Malı mülkü çok olan kimseye, neden kulluk yapmadığı sorulunca, o da meşguliyeti çok olduğu için kulluk yapamadığı gerekçesini ileri sürer, Allah, Hz. Süleyman'ı çağırır ve onun malı senden çoktu ama kulluğuna mani olmadı buyurur ve cehenneme gönderir.*²⁸⁹ Bu demektir ki, hiçbir sebep Allah'a kulluğa mani değildir. Her durum ve şartta kişinin kendisini yaratana bilmesi ona

²⁸⁷ İbn Kesîr, 1419, C. V, s. 166.

²⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, 2001, C. XXXVII, s. 467, (22809 nolu hadis).

²⁸⁹ Râzî, 1420, C. XXI, s. 471.

kul olduğunu hiçbir şekilde aklından çıkarmayıp gereklerini yerine getirmesi gerekir.

Ayette geçen *صَغِيرَةً* وَلَا *كَبِيرَةً* ifadesi günahların büyük ve küçük olabileceğini gösterir. Alimler, büyük günah ve küçük günah olduğunda ittifak; nelerin büyük nelerin küçük günah olduğunda ise ihtilaf etmişlerdir. Mutezileye göre, işlediği günahları sevaplarından fazla ise büyük günah, işlediği sevapları çok günahları az ise küçük günahdır. Ehl-i sünnete göre Allah'ı tanımamak en büyük günahdır ve başkalarına zarar vermek büyük günahdır.²⁹⁰

Şu ayette ise “kitab”ın hakkı söyleyebileceği dile getirilmiştir;

وَلَا تُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَلَدَيْنَا كِتَابٌ يَنْطِقُ بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

“Biz hiçbir kimseye gücünün yettiğinden fazla yük yüklemeyiz. Katımızda hakkı söyleyen bir kitap vardır. Onlar zulme, haksızlığa uğratılmazlar.”
(Mü’minûn 23/62)

Yani “Biz, hiç kimseden gücünün yetmeyeceği işleri istemeyiz. Hiç kimseden bütün malını infak etmesini istememiş, sürekli namaz kılması, bütün yıl oruç tutması emredilmemiş, üstelik güç yetirememe durumlarında bazı ruhsatlar, kolaylıklar tanınmış, gücü nisbetinde sorumluluklar yüklenmiştir.” Ayet, kimilerince “Bize emredilenlere güç yetiremiyoruz!” mazeretine bir cevaptır aynı zamanda. Onlar imanın gerektirdiği şeyleri ağır bulup, ama aynı şekilde inkârın gerektirdiği bir takım şeyleri, menhiyyât ve haramları da zorlanmadan yerine getiriyorlardı. Böylece, bu mazeretleri ortadan kaldırılmış oldu.

Öte yandan kafirler haram ve caiz olmayan “Çirkin bir iş işledikleri vakit, ‘Biz atalarımızı bunun üzerinde bulduk, Allah da bize bunu emretti.’ derlerdi.” Allah da onların söylediklerini yalanlar, caiz olmayan şeyleri, kötüyü asla emretmediğini buyurur,²⁹¹ ve onların söylemlerini boşa çıkarır.

كِتَابٌ يَنْطِقُ بِالْحَقِّ “Katımızda hakkı söyleyen bir kitap vardır.” ayetine yeniden dönersek; Allah, kitaba insani bir özellik vermiştir (Teşhis). Buradan içindekileri konuşarak dışarı döken kimse gibi kitabın da bilgileri dışı vurup, ortaya çıkaracağı anlaşılır.²⁹² Bu kitap, insanların iyi ve kötü yaptıkları her şeyi içinde

²⁹⁰ Râzî, 1420, C. XXI, s. 471.

²⁹¹ Mâtürîdî, 2005, C. IV, s. 400.

²⁹² Râzî, 1420, C. XXIII, s. 284.

bulunduran, amellerin yazıldığı bir kitaptır. بِالصِّدْقِ terkihi ise “bi’s-sıdk” anlamındadır. İçinde bulunan tüm bilgiler muhafaza edilmekte olup ve kendilerine bir bir haber verilecektir. Yaptıklarından hiçbir şey eksik olmayacak ceza ve ödülde de bir fazlalık ya da bir noksanlık olmayacaktır.

Kitaptan kastedilenin, Kur’an olduğunu söyleyenler de vardır. Allahın kulları, üzerindeki ve insanların da birbiri üzerindeki hakları bulunduğunu bildirir.

Kitap kelimesi Levh-i Mahfuz anlamında da olabilir. Buna göre, Allah olmuş ve olacak her şeyi bilir, hiç kimseye haksızlık yapılmaz, manasınadır.²⁹³

Allah kitabı, konuşan bir insana benzetmiş ki o insanın konuşup içindekileri dışa vurduğu gibi kitap da içindekileri dışa vuracaktır.

“*Onlar asla haksızlığa uğratılmazlar.*” ayetiyle ilgili olarak Mu’tezile, zulüm; ya cezanın artırılması ya mükafatın çoğaltılması ya hesapsız azabedilmesi ya da kişiye güç yetiremeyeceği şeyin yüklenmesidir. Bu ayet, Allah’ın insanları güç yetiremeyeceği şeylerle sorumlu tutmadığına, kulun kendi fiillerinin yaratıcısı olduğuna delildir. Yoksa ona azap etmesi zulüm olur, der. Râzî, Mu’tezile’ye bu noktada şöyle bir örnekle itiraz eder; Allah, Ebu Leheb’i imanla sorumlu kıldı. İman, Allah’ın bildirdiği herşeye inanmak demektir. Ebu Leheb’in inanmayacağını Allah bildirmişti. Ebu Leheb’i imanla mükellef kılmak, inanmayacağına inanmasıdır, ki bu Mu’tezilenin delilini çürütür.²⁹⁴

Bu kitap, meleklerin yazıp Allah’a yükselttikleri, içinde amellerin kaydının bulunduğu kitap da olabilir.²⁹⁵

Yapılanların ve geriye kalanların yazılması ile ilgili ayet:

إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُّبِينٍ

“*Şüphesiz biz, ölüleri mutlaka diriltiriz. Onların yaptıklarını ve bıraktıkları eserlerini yazarız. Biz her şeyi apaçık bir kitapta (Levh-i Mahfuz’da) bir bir kaydetmişizdir.*” (Yasin 36/12)

“*Onların yaptıklarını ve bıraktıkları eserlerini yazarız*” ayetinde, geri bıraktıkları: yaptıkları amelleri, izleri ise: eserleri öldükten sonra bıraktıkları

²⁹³ Mâtürîdî, 2005, C. VIII, s. 477.

²⁹⁴ Râzî, 1420, C. XXVIII, ss. 284-285.

²⁹⁵ Kurtûbî, 1964, C. XXII, s. 134.

eserleri kaydeder ona göre karşılığını veririz. Müslim'den rivayet edilen hadiste Allah Rasûlü: “Kim güzel bir yol açarsa, kendisi ve kendinden sonra onu yapanların ecirlerinden hiçbir eksilme olmadan, ona yazılır. Kim de kötü bir yol açarsa, kendisi ve kendinden sonra onu yapanların günahlarından hiçbir şey eksilmeksizin ona yazılır.”²⁹⁶

Said ibn Cübeyr, “yaptıkları ve geriye bıraktıkları” ortaya koydukları kural ve kaidelerdir, demiştir.

Kendilerinden sonra uygulanan o kurallar hayırsa onlara hayır, şer ise onlara şer yazılır. Kendi günah ve sevaplarından herhangi bir şey eksilmez. Bu görüş Begavî'nin de tercihidir.

Geride bıraktıklarını biz yazarız, ayetiyle kastedilen, itaat ve isyan konusundaki etkileridir. Müslim'in rivayet ettiği bir hadiste şu ifadeyer alır; Selemeoğulları mescidden uzak bir yerde oturuyorlardı. Mescide yakın yere taşınmak istediler. Rasûlullah, duyduğuma göre mescide yakın bir yere taşınmak istiyormuşsunuz, onlar da evet, bunu istiyoruz, deyince Rasûlullah: sizin yurdunuz sizin eserlerinizi yazar, adımlarınızı kaydeder, buyurdu.

Yapılan herşeyin apaçık bir kitapta yazılı olduğu, herşeyin sayıldığı *امام* *مبين* ise levh-i mahfuz olarak belirtilmiştir.²⁹⁷

İnsanın yaptığı bütün hayırlar, iyi ameller, yollar, çeşmeler, kurduğu vakıflar, yazdığı kitaplar; yapmış olduğu bütün kötülükler, verdiği zararlar, zulüm ve haksızlıklar hepsi hesabındadır. Allah Rasûlü “*insan öldüğü zaman, amel defteri kapanır. Şu üç şey amel defterinin kapanmasına mani olur: sadaka-i cariye, faydalanılan ilim, dua eden hayırlı evlat*” buyurmuştur.²⁹⁸

Allah herşeyi olmadan önce Levh-i Mahfuz'da saymış, kaydetmiş, olduktan sonra da bütün izleri ve gölgeleriyle yazmış ki sorgusu, hesabı ve sorumluluğu bilinsin.²⁹⁹

Mâtürîdî, herşeyin sayılıp döküldüğü apaçık kitap, amellerin yazıldığı amel defteridir, der ve Levh-i Mahfuz'un da olabileceğini bildirir.³⁰⁰

²⁹⁶ Müslim, ty., C. IV, s. 2059, (1017 nolu hadis).

²⁹⁷ İbn Kesir, 1419, C. VI, s. 578.

²⁹⁸ Müslim, ty., C. III, s. 1255, (1631 nolu hadis).

²⁹⁹ Yazır, C. VI, s. 402.

³⁰⁰ Mâtürîdî, 2005, C. VIII, s. 508.

وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا önden gönderdiklerini yazarız ile kastedilen onların niyetlerini yazarız demektir. Çünkü niyetler amellerden öncedir. Niyetlerin sonucu amelleri de yazarız, diyerek Râzî farklı bir görüş ileri sürmüştür.

وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُّبِينٍ bu ifade, yaptıkları herşey ve tesirlerinin kesin bir şekilde yazıldığını ifade eder. Önden gönderdiklerini yazarız ifadesi, bundan önce başka bir yazının daha olduğunu gösterir. Kaderde herşey yazılmış, sonrasında insanoğlu bunları işledikçe, yapılanlar yazılmıştır.³⁰¹ Yani ilk yazılan Levh-i Mahfuz, ikincisi ise, amel defteridir.

2.2.3. Amel Defteri ile İlgili Melekler

Allah, insanların amellerinin kaydedildiğini, bunların ahirette insanlara sunulacağı ve karşılığının verileceğini açık bir şekilde ifade etmiştir. Amellerin kaydı melekler vasıtasıyla yapılmaktadır. Allah katında değerli yazıcıların olduğu haber verilmektedir. Bu değerli yazıcılar, “Kirâmen Kâtibin”dir. Allah, insanı kendisinin yarattığını, ona şah damarından daha yakın olduğunu, iki tarafında, yani sağında ve solunda bulunan iki meleğin, insanın yaptıklarını gözetleyip, kaydettiğini (rakîb ve a’tîd) bildirir.³⁰² الْمُتَلَفِّينَ ifadesi ile de günahları ve sevapları yazan iki meleğe işaret edildiğinde bütün müfessirler ittifak etmişlerdir.³⁰³ Muhammed Esed ise, bu ifadenin insanın içinde mücadele eden akıl ve iç dürtü olduğunu³⁰⁴ söylemişse de, ayetler incelendiğinde kastedilenin yazıcı melekler olduğu açıktır. “Herkes beraberinde bir sevk edici, bir de şahitlik edici (melek) ile gelir.” (Kâf 50/21) ayetinde saik (sevk edici) meleğin ayrı olduğu, şahitlik edenin ise kirâmen kâtibîn olduğu belirtilmiştir.³⁰⁵

Allah, Kirâmen Katibîn meleklerinden şöyle bahsetmektedir:

وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ كِرَامًا كَاتِبِينَ يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ

“Halbuki üzerinizde muhakkak bekçiler, değerli yazıcılar vardır. Onlar yapmakta olduklarınızı bilirler.” (İnfitâr 82/10-11-12)

³⁰¹ Râzî, 1420, C. XXVI, s. 258.

³⁰² Kâf 50/16-17.

³⁰³ Âlûsî, 1415, C. XII, s. 329.

³⁰⁴ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, (Çev: Cahit Koçtak, Ahmet Ertürk), İşaret Yay., İstanbul, 2015, s. 1238.

³⁰⁵ Âlûsî, 1415, C. XII, s. 334.; Yazır, C. VII, s. 242.

Kirâmen Katibîn tabirinde, kâtip, yazan, kaydeden manasında, kiramen ise, kerîm kelimesinin çoğulu olup, iyi, dürüst, değerli anlamlarına gelir. Bu iki kelimedenden oluşan kirâmen kâtibin tabiri, değerli yazıcılar demektir.³⁰⁶

Kıyâmeti, hesabı yok sayanların, dünyada yaptıklarının karşılığını görmeleri için melekler herşeyi yazmaktadır. Râzî, burada meleklerin varlığıyla ilgili problem yaşayanlara, var olabilmek için bir bünyenin olması şart değildir. Duyular sağlam, görülecek varlık hazır ve şartlar tam olduğu halde göremememiz o varlığın yok olduğunu göstermez. Onlar görünmeyen varlıklardır, diyerek yanıt vermiştir. İkinci olarak, amellerin yazılması işini abes sayanlara ise, Allah hesap, şahit getirme ve amellerin yazılmasıyla ilgili hususları, kavranması kolay olması için insanların hayatlarında kullandıkları şekilde anlatmıştır. Meleklerin insan için görevlendirilmesi ile ilgili olarak da, bir grup meleğin, bütün insanlar için görevlendirilebileceği gibi, her bir insan için bir meleğin görevlendirilmesi de mümkündür. Ya da insanlardan her biri için bir grup melek görevlendirilmiş de olabilir.

Ayette geçen hafaza melekleri de görevli meleklerdendir. Bu meleklerin görevleri hakkında Râzî şunları söylemiştir:

- Koruyucu ve bekçidirler,
- Ne yapılırsa bilirler,
- Yazıcıdırlar, bildiklerini yazarlar.³⁰⁷

﴿وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً﴾ “Size koruyucular gönderir” Allah, kulları üzerinde kudret ve tasarruf sahibi olduğundan, kullarının ihtiyacına binaen onlara koruyucular gönderir. Kullarının amellerini korumak için yazmaları, onlara, Allah’ın emridir. Ayetin devamıyla birlikte değerlendirildiğinde, hafaza meleklerinin, ölüm vakti gelene kadar, onların canlarını koruyan, başlarında nöbet tutan “koruyucu melek” olarak da tefsir edildiğini görürüz.³⁰⁸ Elmalılı bu meleklerin hem insanı, hem de amellerini koruyan melekler olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁹

³⁰⁶ İlyas Üzüm, “Kirâmen Kâtibîn”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Ankara, 2002, (C. 26, s.59).

³⁰⁷ Râzî, 1420, C. XXXI, s. 78.

³⁰⁸ Mâtürîdî, 2005, C. IV. s. 106.

³⁰⁹ Yazır, C. III, s. 439.

Bir başka ayette, meleklerin insanların amellerini yazdığı şöyle ifade edilir:

أَمْ يَحْسِبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ بَلَىٰ وَرُسُلْنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ

“Yoksa onların sırlarını ve gizli konuşmalarını duymadığımızı mı sanıyorlar? Hayır, öyle değil, yanlarındaki elçilerimiz (melekler) yazmaktadırlar.” (Zuhuruf 43 /80) bu ayet aynı zamanda kirâmen kâtibîne delildir.

Allah’tan hiçbir şeyin gizli kalamayacağı ve bunların kayıt altına alındığı hususunda; müşriklerin kurduğu tuzakları, ne kadar gizli de olsa Allah bilir ve melekler de yazmaktadır,³¹⁰ Allah onların yaptıklarını bilir, melekler de aleyhlerine kullanmak üzere yazarlar,³¹¹ denilmiştir.

Bu ayetteki soru edatı, müsbet mana içindir, onlar gizli konuşmalarını Allah’ın duymadığını sanırlarken, meleklerin herşeyi kaydettiğini ifad eder. Burada onlara ikaz ve tehdit vardır.³¹²

İnfitar suresindeki “Onlar yapmakta olduklarınızı bilirler.” (82/12) ayeti, meleklerin bildiklerinin, insanların yaptıkları olduğunu ifade etmektedir. Aynı zamanda görevli melekler, insanların söylediklerini de bilmektedirler. Nitekim Allahu Teâlâ, *“مَا يَلْفُظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ”* *“İnsan hiçbir söz söylemez ki onun yanında (yaptıklarını) gözetleyen (ve kaydeden) hazır bir melek bulunmasın.”*(Kâf 50/18) Melekler ayet-i kerimlerde ifade edildiği gibi bu bildiklerini yazmakta, kayıt altına almaktadırlar. Ancak bu görevli melekler insanların kalbinde olanlara malik değillerdir. İman, küfür, şirk, ihlas gibi kalpte olan halleri bildiklerine dair bir delil yoktur.³¹³ İtikadı vacip olan şeylerden birisi de, meleklerin, insanın, hayır, şer, amel, söz, niyet, karar gibi eylemlerini, insanın aklı başında veya dalginken, sağlıklıyken veya hastayken her durumda yazdıklarıdır. Niyet, azim, karar, oluşmayan durumlar ve vesvese hali yazılmaz.³¹⁴ Huzeyfe b. Yeman nakleder: *“Sözün yedi kilidi vardır. Onlardan çıkınca yazılır, çıkmazsa yazılmaz: kalp, küçük dil, dil, iki çene, iki dudak.”*³¹⁵ Elmalılı, ortaya çıkan her fiil ve sözün yazıldığını,

³¹⁰ İbn Kesir, 1419, C. VII, s. 721.

³¹¹ Râzî, 1420, C. XXIII, s. 644.

³¹² Mâtürîdî, 2005, C. X. s. 189.

³¹³ Râzî, 1420, C. XXI, s.78.

³¹⁴ Yazır, C. VII, s.241.

³¹⁵ Beyhakî, *Şu ‘abü ‘l-îmân*, (Thk: Muhtar Ahmed Nedvî), Mektebetü’r-rüşd li’n-neşr, 2003, C. VII, s. 66 (4654 nolu hadis).

hafızaya geçenlerin de yazıldığını, ortaya çıkmayanlardan yazılmayanlar olduğunu söylemektedir.³¹⁶

Kur’ân-ı Kerim’de kayıt altına almakla görevli meleklerin insanın sağında ve solunda bulunduğu ise şöyle bildirilmiştir;

إِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ مَا يُلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ

“Üstelik, biri insanın sağ tarafında, biri sol tarafında oturmuş iki alıcı melek de (onun yaptıklarını) alıp kaydetmektedir. İnsan hiçbir söz söylemez ki onun yanında (yaptıklarını) gözetleyen (ve kaydeden) hazır bir melek bulunmasın.” (Kâf 50/17-18)

İbn Kesîr “تلقى”nin, karşılamak anlamına geldiğini ifade etmiştir. Karşılamanın, ölüm meleğinden kulun ruhunu karşılayıp alan iki melektir. İnsan öldüğü zaman onun yanında amellerini yazan iki melek bulunur. Karşılama melekleri, onlara ölen kişinin salih mi yoksa fasid mi olduğunu sorar. Eğer salih bir kişiye (surur meleği) meleklerden biri, onun ruhunu kabrinden alır ve ona mutluluk ve huzur veren yerlerde, yeniden diriliş gününe kadar gezdirir. Fasid, kötü bir insan ise, azap meleği onun ruhunu kabrinden alır ve ona üzüntü ve sıkıntı verecek yerlerde dolaştırır. Bu durum Kâf 50/21. ayette geçen “Herkes beraberinde bir sevk edici, bir de şahitlik edici (melek) ile gelir.” “sevk edici” ve “şahitlik edici” melek ifadeleriyle uyumludur. Şahid: oturup müşahid olan, saik: ölüm meleğinden ruhu alıp dolaştıran sevk eden³¹⁷ veya ruhu Allah’a sevkeden melektir, denmiştir.³¹⁸

Her insanın söylediğini kaydeden iki melek vardır. Sağına ve soluna oturup, hayır şer ne söylerse yazarlar. Oysa Allah kuluna onlardan daha yakındır, içinde gizlediklerine vakıftır. Üstelik istediği etkiyi de yapabilir. Melekler kaydı Allah’ın ihtiyacı olduğu için değil, insan için yaparlar.

Mâtürîdî, bu ayeti: iki alıcıyı hatırla ve iki alıcıdan sakın, onlar senin söylediklerini ve yaptıklarını alır, senin aleyhine kaydeder, muhafaza eder, şeklinde tefsir etmiştir. Meleklerin insanın amellerini gözetlemesi, kaydetmesi ve muhafaza etmesi elbette Allah’ın onlara verdiği bir görevdir. Allah meleklerden bazısına arşı taşıma, bazısına bulutları sevk etme, bazısına yağmur yağdırma, tesbih etme gibi

³¹⁶ Yazır, C. VII, s. 241.

³¹⁷ Râzî, 1420, C. XXVIII, s. 134.

³¹⁸ İbn Kesîr, 1419, C.VII, s. 375.

görevler vermiştir. Bu da onların ibadet ve kulluğunun gereğidir. Allah onlara da o görevi vermiştir. Diğer bir husus ise, bu dünyada insan, yanibaşında yazılan ama göremediği amel defterini, ahirette, önünde açılmış olarak bulur ve onu görür, melekleri de görür. Mâtürîdî, insanın bu dünyada göremediklerini, ahirette görebilecek hale gelmesi ve görmesiyle Mutezile'nin ru'yetullahı inkarını çürütmektedir.³¹⁹

İbn Mesud'un kıraatine göre ayetin yorumu, insanın yaptığı ve söylediklerini iki melek alır, şeklindedir. Genel kıraate göre ise, insanın yaptıklarını ve söylediklerini iki melek kendisinden alır veya meleğin biri diğer melekten alır. Ebu Umame'den rivayet edilen hadiste, peygamberimiz (s.a.s.), "*Sağdaki melek soldakinin emiridir. Kul bir günah işleyince sağdaki melek soldakine hemen yazma bekle der. O da bir süre bekler, kul tevbe ederse yazmaz, tevbe etmezse yazar.*" buyurur.³²⁰

Râzî, meleklerin görevlendirilmesinin hikmetini şöyle sıralar;

- İnsanı bütün söyledikleri ve yaptıklarının melekler tarafından kaydedilip Kıyâmet sonrası, hepsinin açığa çıkacak olması insanı kötülüklerden alıkoyar.
- Melekler şahitlik yaparken, yazdıkları ve bildikleri hususlara göre şahitlik yaparlar. Meleklerin bildiklerini yazmaları, insanlar için, şahitlik yapacakları zamanda bilgi sahibi oldukları konularda şahitlik yapmalarının gerekliliğine, bilmeden şahitlik yapılamayacağına da delalet eder.³²¹
- Yapılan amellerin tartılması zordur ama yazılan amel defterlerinin tartılması kolaydır.
- Allah dilediğini yapar, istediği şekilde hükmeder, kula gerekli olan iman etmektir.

Hikmet ehlinin (felsefecilerin) görüşlerini de belirtir;

Allah birbirine zıt unsurları bir araya getirip, birbiriyle uyumlu kılar. Bu uyumla birlikte, nefis (can) ile his, konuşma ve hareket kuvvetlerine sahip olur. İşte

³¹⁹ Mâtürîdî, 2005, C.IX, s. 353.

³²⁰ Mâtürîdî, 2005, C.IX, ss. 353-354.

³²¹ Râzî, 1420, C. XXXI, s. 78.

bir araya gelen bu kuvvetleri bir arada tutabilme görevini bekçiler (melekler) yapmakla görevlidir.

Beşerî nefisler ile insani ruhlar birbirlerinden cevherleri bakımından farklı, mahiyetleri ise zıttır. Bir kısmı hayırlı bir kısmı şerlidir. Hayırlı olanlar, süfli olanlara, uyurken, uyanıkken, rüyada, ilham yoluyla yardımcı olan merhametli bir efendi gibidir.

Bedenden ayrı olan nefisler (ruhlar), mahiyet ve karakter açısından bedene denk olduğundan, bedene bağlı olan nefislere yardım eder.³²²

Bir başka ayeti kerimede Allahu Teâlanın insanı takiple görevlendirdiği melekler olduğu şu şekilde ifade edilmiştir;

لَهُ مُعَقَّبَاتٌ مِّنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ

“İnsanı önünden ve ardından takip eden melekler vardır. Allah'ın emriyle onu korurlar.” (Ra'd 13/11)

له zamiri Allah için, Allah'ın emriyle manasına geldiği gibi, kadın erkek herkesi ifade için de kullanılmış olabilir. Kadın erkek herkesi takip eden, onun takipçileri vardır, anlamındadır.³²³

Ebu Hureyre'den rivayet edilen hadiste, Allah Rasûlü; *“Gece ve gündüz melekleri, sizleri takip eder. Sabah ve ikindi namazında görevi devrederken karşılaşır. Allah, geceyi sizinle geçiren meleğe, (herkesten iyi bildiği halde) kullarımı bıraktığınızda ne yapıyorlardı? diye sorar. Onlar: onlar namaz kılyorkardı. Onları namazda bıraktık, yanlarına vardığımızda da namaz kılyorlardı.”*³²⁴ derler.

“Üstelik, biri insanın sağ tarafında, biri sol tarafında oturmuş iki alıcı melek de (onun yaptıklarını) alıp kaydetmektedir.” (Kâf 50/17) Onu kayıt ve koruma altına alırlar. İnsanın sağ tarafındaki melek iyilikleri, sol tarafındaki melek kötülükleri yazar.³²⁵

“Allah'ın emri ile onu takip ederler” ayetiyle ilgili İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmektedir ki, melekler onu önünden ve arkasından muhafaza ederler.

³²² Râzî, 1420, C. XIII, s. 14.

³²³ Mâtürîdî, 2005, C.VI, s. 316.

³²⁴ Ahmed b. Hanbel, 2001, C.XXII, s. 460, (7491 nolu hadis).

³²⁵ Suyûtî, C. IV, s.613.

Allah'ın kaderi geldiği zaman onun yanından ayrılır, yalnız bırakırlar.³²⁶ Meleklerin ölüm anına kadar insanın yanında olduğu belirtilmiştir.

مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ bu ifadenin, yaptığı iyi işler ve kötü işler anlamına gelebileceği gibi yaptığı ve yapmayıp geride bıraktığı işleri de ifade ettiği belirtilmiştir.³²⁷

مُعَقَّبَاتٌ kelimesi takip eden anlamındadır. Alimlerin çoğu, bu kelime ile hafaza meleklerinin kastedildiğini belirtmişlerdir. Bu kelimenin kullanılma sebebi olarak, gece meleklerini gündüz meleklerinin takip etmesi, gündüz meleklerinden sonra gece meleklerinin görevi tekrar alıp sürekli takipte olmalarını ve kulların amellerini sürekli takip edip kaydetmelerini zikretmişlerdir. İnsanın sağında iyiliklerini yazan, solunda, kötülüklerini yazan melekler vardır. İnsanın alnından tutan bir melek vardır, insan itaat edip, alçakgönüllü olunca onu, alnından tutar kaldırır. Kibirleşince isyan edince onu alçaltır. Onun salavatlarını kaydeden, koruyan melekler vardır.³²⁸

مُعَقَّبَاتٌ kelimesi çoğuldur. Ricâlât kelimesi gibidir, يَحْفَظُونَهُ kelimesinin cemi müzekker sigasında gelmesi bunu gösterir. Bu, Ferrâ'nın görüşüdür. Ahfeş ise, meleklerin takip işini çokça yaptıkları için muakkıb kelimesinin, علامة kelimesinde olduğu gibi müennes olarak kullanıldığını ifade eder. Râzî bu ayetin tefsirinde, münecimlere göre, işlerin yönetilmesi yıldızlara aittir ve her yıldızın bir ruhu vardır. Dolayısıyla işleri ruhlar idare eder. Onların gökteki ruhaniden kastı: feleki ruhlardır, felsefeciler de bu konuda aynı fikirdedir. Beşerî ruhlar cevherleri, karakterleri bakımından farklı farklıdır. Kimisi hayırlı, kimisi şerli, kiminin hükümlerliliği kuvvetli, kiminin zayıf. Feleki ruhlar da böyle olmasına rağmen beşerî ruhlardan daha kuvvetlidir. Beşerî ruhlar, feleki ruhların tesiri altında ve onlara benzer karakterlerde müşterektirler. Feleki ruhlar beşerî ruhlara yardımcı olur sanki onların çocuğu gibi olmuştur. Faydalı olana iletmiş, kötü olandan korumuş olur. Bu konuda felsefecilerle münecimler ortak kanıya sahiptir. Râzî de, muakkıb melekler meselesi felsefeciler ve münecimlere göre bu şekilde anlaşılmıştır, muakkıb melekler gökteki feleki ruhlardır. Şeriatın böyle bir şey ortaya koymasını yadırganacak birşey değildir, der.

³²⁶ İbn Kesîr, 1419, C. IV, s. 438.

³²⁷ Mâtürîdî, 2005, C. VI, s. 316.

³²⁸ Râzî, 1420, C. XIX, s. 17.

Râzî meleklerin faydalarını şöyle sıralar:

- Şeytan insanı kötülüğe, melekler iyiliğe çağırır.
- İnsan uyurken, uyanıkken onu koruyan melekler vardır.
- Meleklerin insanın hatalarını yazması onu yanlıştan uzaklaştıran bir

sebeptir.³²⁹

Muakkıb melekler ve ruhlar Allah'ın emrindedir³³⁰ dolayısıyla melekler ve ruhlar ve bütün herşey Allah'ın gözetimi, kontrolü altındadır.³³¹

Amel defteriyle ilgili melekler hakkındaki ayetler gözden geçirildiğinde, bu melekler için, Kiramen Katibin, Rakib-Atid, Rusul, Hafaza ve Muakkıbat tabirlerinin kullanıldığı görülmüştür. Bazı tefsirlerde hafaza melekleri ve muakkıbat meleklerinin insanları korumakla görevli olduğu, bazı tefsirlerde ise, yazılan amelleri koruduğu, bunların kiramen katibin ile aynı olduğu ve sürekli insanı takib etmeleri nedeniyle bu isimle anıldıkları ifade edilmiştir.

Esed'in, متلقیان ile ilgili ileri sürdüğü görüş ise, insanın içinde üstünlük kurmaya çalışan içgüdü ve akıl olarak mecazi bir anlam ifade etmesidir. Ayetler, meleklerle açıkça değindiğinden, bu görüş makbul görünmemektedir.

2.2.4. Amel Defterleri Sağdan Verilenler (Ashâbü'l-Yemîn)

Yemîn, y-m-n kökünden gelir. Bereket, hayır, uğur, sağ yön anlamına gelir. Ashâb kelimesiyle birlikte kullanıldığında, ezelde verdikleri sözü bozmayıp, Allah'a ve diğer insanlara karşı sorumluluklarını yerine getiren, amel defterlerini sağından alıp cennete girecek insanları ifade eder.³³² Toplantılarda büyükler için ayrılan sağ taraf, uğur ve bereket ifade eden "ميمنة" kelimesi de aynı anlamdadır. Kitabın sağdan verilmesi, insanın işini kendi gücüyle kendi istediği gibi kendi eliyle yapması manalarını içinde barındırır. Sağ eliyle yapması, sağlam, dürüst kendi lehine, kendi gücü ve isteğiyle yapması demektir.³³³ Herkesin amelinin boynuna takılması³³⁴ ifadesi fiillerin, yaratma, emir ve hüküm yönüyle Allah'a ait olmakla birlikte, sorumluluğun insanın kendi istek ve iradesine bağlı olduğunu, belirtmektedir. İyi ya da kötü işlemiş olduğu ameller ise, meleklerle

³²⁹ Râzî, 1420, C. XIX, s. 17-18.

³³⁰ İsrâ 17/ 85.

³³¹ Yazır, C. V, s. 127.

³³² Râzî, 1420, C. XXXI, s.98.

³³³ Yazır, C. VIII, s. 312.

³³⁴ İsrâ 17/13.

yazdırılmaktadır. Meleklerin yazdığı o ameller, Kıyâmet gününde sahibinin yüzünü kara çıkarmayacak şekilde, artısı eksisi hesap edilmiş, gözden geçirilmiş olursa, amel defterinin sağdan verilmesine, hesabın kolay olmasına vesile olacaktır.

Kendi boynuna geçirilmiş olan, melekler tarafından yazılan, amel defterindeki amellerinin hesabının, karar ve hükmü Allah'a aittir. Allah'ın emirlerine uymayıp, hesabını, muhasebesini iyi yapmayan, hata ve borçla dolu bir defter insanın aleyhine delil olur.

Kurân-ı Kerim'de amel defterlerini sağından alanların durumu şöyle ifade edilmektedir:

فَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَؤُلَاءِ أَقْرَبُوا كِتَابِيَةَ إِيَّيْ ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَةَ

“İşte o vakit, kitabı kendisine sağından verilen kimse der ki: ‘Gelin, kitabımı okuyun! Çünkü ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum.’”
(Hâkka 69/19-20)

Amel defterini sağından alan kimse, sorumluluk ve bilinçle geçen bir ömür ve tutulan kayıtların sonunda, hesaba çekildiği zaman, kitabını sağdan alır ve sevinçle, gelin, kitabımı görün, okuyun, der. Kitapla karşılaşacağını, hesaba çekileceğini bildiği için ona göre yaşamış ve hazırlıklarını yapmış, af ve mağfiretten ümidini kesmemiştir. Birçok müfessir, ayetteki “zan”dan kasıt bilmek, inanmaktır, demiştir. Bazıları da hatalardan ötürü korku içindeyken hesabın çetin olacağını zannediyorken, Allah'ın af ve mağfireti ile affolunmanın mutluluğudur, demiştir.³³⁵

Kitabı kendisine sağdan verilen kimse, kurtulduğunu anlar, sevinç ibaresi olarak, “Hadi gelin! Kitabımı okuyun!” der. Ebu Osman'dan şöyle nakledilmiştir; *“Mü'mine kitabı Allah'ın koruması altında verilir. O günahlarını okudukça rengi atar, iyiliklerini okudukça rengi yerine gelir, affedildiğini anlar ve işte kitabım, kitabımı okuyun”* der. Abdullah ibn Hanzala'dan gelen rivayette, *“Allah kulunu huzurunda durdurur, günahlarını ona gösterip bunları sen mi yaptın? diye sorar. Kul, evet, Rabbim, der Allah Teâlâ, seni rezil etmeyeceğim, seni bağışladım.”* buyurur. Mü'min işte o zaman okuyun kitabımı der. Bir başka rivayette de Allahu Teâlâ *“Dünyada iken senin günahlarını örtmüştüm, şimdi de örtüyorum.”* buyurur.³³⁶

³³⁵ Yazır, C. VIII, s. 314.

³³⁶ İbn Kesîr, 1419, C. VIII, s. 230.

“Gelin, kitabımı okuyun” mü’minin kurtuluşunun sevincini yansıtan bir cümledir. Mü’minin iyilikleri, kötülüklerini giderir.³³⁷ Allah dilediği kulunu affeder, affedilmeyen mü’minler günahlarının cezasını çektikten sonra cennete girer. Bütün mü’minler cennete gidecektir ve onların yüzleri ak, tartıları ağır ve amel defterleri sağdan verilecektir. Mü’minin yüzü kararmayacak dünyadaki gibi olacak, affedildikten sonra yüzü ağaracaktır. Hadiste, “İnsanların Allah’ın huzuruna üç defa çıkacağı, ikisinde hesaplaşma ve mazeret bildirme üçüncüde amel defterini sağdan alma” olacağı ifade edilmiştir.³³⁸ Günahı çok olanların ise, amel defterini sağdan almadan önce azabını çekmesi muhtemeldir.

فَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا
“Kime kitabı sağından verilirse, hesabı çok kolay bir şekilde görülecek,” (İnşikâk 84/7-8)

Kıyâmet günü amel defterini sağından alanın hesabı kolay olacaktır. Hesabın kolay olması şu manalara gelmektedir:

Mü’min, Allah’ın bildirdiği bütün dini esasları kabul ettiği için, emirleri yerine getirir. Yapmış olduğu amellerin kabul olacağını düşündüğünden, hesap zamanı sadece kötü fiillerle meşguldür, o yüzden hesapta sadece yaptığı yanlışlar olduğundan, nicelik açısından hesap kolaydır.

Mü’min, amel defterine bakınca yaptığı güzel amellerin makbul olduğunu, kötü amellerin de silindiğini görür. Böylece kötü amel affedilince hesap da kolay olur.

Mü’min hesaba çekilirken, verilen nimetler hatırlatılır, korkutma ve azarlama söz konusu değildir. Kafir hesaba çekilirken niçin böyle yaptın? diye azarlama olacaktır. Mü’min için azarlama olmadığından hesabı kolay olacaktır.³³⁹

Hesabın kolay olması, ameller arzedildikten sonra yerine getirilen emirlerin sevabını alması günahlarının ise affedilmesidir.³⁴⁰

Hesabın kolay olması, amellerin arz olunup, tartışılmadan geçirilmesidir. Hz. Aişe’den rivayet edilen hadiste, Hz. Peygamber, hesaba çekilip de helak olmayan kimse yoktur, buyurdu. Ey Allah’ın Rasûlu kitabı sağdan

³³⁷ Hûd 11/114.

³³⁸ Tirmîzî, C. IV, s. 617, (2425 nolu hadis).

³³⁹ Mâtürîdî, 2005, C. X. s. 472.

³⁴⁰ Râzî, 1420, C. XXXI, s. 98.

verilenin hesabı kolay olacak buyrulmuyor mu? diye sorduğunda, Allah Rasulü, bu arzıdır, kimin hesabı tartışmalı geçerse helak olmuştur.³⁴¹buyurmuştur.

Yine, Hz. Aişe'den rivayet edilmiştir. Hz. peygamber bazı namazlarda benim hesabımı kolay eyle diye dua ediyordu. Kolay hesap nedir? dedim. Hesabının geçiştirilmesi, günahların affolunmasıdır, dedi³⁴²

Kitabımı sağdan alan kimse kolay bir şekilde hesaba çekilecek, günahları affedilecek, azarlanmayacak ve ailesinin yanına mutlu bir şekilde dönecektir.

2.2.5. Amel Defteri Solundan Verilenler (Ashâbu's-Şimâl)

Sol taraf anlamına gelen “شمال” kelimesiyle “ashab” kelimesini birlikte kullanılmasıyla oluşan “ashabu's-şimal” terkihi, ezelde verdikleri sözü bozup, önce kendilerine sonra başkalarına kötülük yapıp, bunu da adet haline getiren, amel defterlerini soldan ya da arkadan alacak olan cehennemlik kimseleri ifade eder. Sol taraf ve uğursuzluk manasındaki “مشأمة” kelimesi de kullanılınca yine mana aynı olur. “Ashâbü's-şimâl”le “ashâbü'l-meş'eme” aynı anlama gelmektedir.

Allah'a şirk koşmaları, ahireti, ayetleri inkar etmeleri, ibadet etmemeleri, büyük günah işlemeleri, neticesinde, yakıcı bir suyu, kömür gibi kara, öldürücü, sıcak bir havası olan, girenin çıkamayacağı, kapıları kapatılmış, cehenneme gitmelerine sebep olacaktır³⁴³. Dünyadayken, namaz kılmayan, fakiri doyurmayan, keyiflerine düşkün, şımarık, sözünde durmayan kimseler oldukları için gidecekleri yer cehennem olmuştur. “Ashâbü's-şimâl” kitaplarını soldan aldıklarında pişmanlıklarını şöyle dile getirecekler:

وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتَابِيَّةً

“Kitabı kendisine sol tarafından verilen ise şöyle der: “Keşke kitabım bana verilmeseydi.” (Hâkka 69/25)

Bu sözler, onların, amel defteri ve hesaplarıyla karşılaştıklarındaki pişmalığı ifade eder. Keşke, kitabım bana verilmeseydi, hesabımı bilmeseydim, keşke ölümden sonra bir hayat olmasaydı temennisinde bulunurlar.³⁴⁴

³⁴¹ Buhârî, 1422, C. VIII, s. 112, (6537 nolu hadis).

³⁴² Ahmed b. Hanbel, 2001, C. XXXX, s. 260, (24215 nolu hadis).

³⁴³ Arif Aytekin, “Ashâbü's-şimâl”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yay., İstanbul, 1991, (C.3, s.470).

³⁴⁴ İbn Kesîr, 1419, C. VIII, s. 232.

Amel defteri solundan verilen kimseye, simsiyah yazıları olan, simsiyah bir defter verilir. Önce iyilikleri vardır, onları okudukça umutlanır, arkasından kötülüklerini okumaya başlar, gözleri morarır, yüzü simsiyah olur, katrandan elbise giydirilir ve arkadaşlarının yanına git, denilir. O anda pişmanlık yaşayarak keşke kitabımı, hesabımı görmeseydim, keşke ölüm son olsaydı, dünyadaki saltanatım da fayda vermedi, diye yakınacaktır.³⁴⁵

Amel defterinin, solundan verilmesi, onun talihsiz ve sonunun kötü olduğunun işaretidir.³⁴⁶

Amel defterini solundan alanın, daha azabı tatmadan, yaşadığı pişmanlık, maddi azab öncesi çekmiş olduğu, manevi azaptır. Bu manevi azap onu, dünyadayken hiç istemediği ölümü temenni eder hale getirmiştir. Cehennem azabından önce pişmanlık ve mahcubiyet azabını çekmiştir.³⁴⁷ Cehennemlik olan bir diğer grup da, kitabı arkalarından verilenlerdir.

وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ وَرَاءَ ظَهْرِهِ

“Fakat kime kitabı arkasından verilirse,” (İnşikâk 84/10)

Ayette, amel defterinin arkadan verileceği anlaşılmaktadır. Müfessirler, bu konuyla ilgili çeşitli görüşler ileri sürmüştür:

- Sağ elinin boynuna kelepçelenip, sol elinin arkaya çevrilmesi,
- Sol elinin, yerinden alınıp arkasına konulması,
- Yönünün, arkasına, boynunun arkaya, enseye çevrilmesi sebebiyle arkadan alması,
- Kitabını almak için sağ elini uzatınca sağından verilmeyip, engellenmesi, arkasından sol eline verilmesi.

İbn Abbas'ın bildirdiğine göre bu ayet, Ebu Seleme'nin kardeşi Ebu Esed'in oğlu Esved hakkında nazil olmuştur. Kitabını almak için sağ elini uzattığında melek öyle bir çekecek ki sağ eli kopacak, kitabını arkasından sol eliyle alacak. Bu ayet, hem mü'min hem kafir içindir. Mücahit ve Katade, “eli o kadar

³⁴⁵ Kurtûbî, 1964, C. XVIII, s. 271.

³⁴⁶ Mâtürîdî, 2005, C. X. s. 183.

³⁴⁷ Râzî, 1420, C. XXX, s. 630.

hızlı çekilecek ki, göğüs kemikleri ve iman tahtası yerinden sökülecek, eli burdan girip sırtından çıkacak kitabını böyle alacak,” demiştir.³⁴⁸

Hâkka suresinde, kitapların soldan verilmesinin nasıl anlaşılması gerektiği konusunda Râzî; amel defterlerinin arkadan, sol eline verilmesi veya bir kısmına soldan, bir kısmına arkadan verilmesi, şeklinde anlaşılabilceğini belirtmiştir.³⁴⁹

Kitabın arkadan verilmesi, içinde kötü şeyler olduğu için, görülmemek istenmediğinden, hoşuna giden şeyler olmadığından, olabileceği gibi, dünyadayken Allah'ın kitabını nasıl arkasına atmışsa, umursamamış, emirlerini yerine getirmemişse, misliyle karşılık bulması ve amel defteri arkasından alması olarak da yorumlanabilir. Mü'mine amel defteri sağından verilir. Sağ temiz ve güzel şeyler için sol da kirli ve pis şeyler içindir. O yüzden amelleri kötü olanlar, emirleri yerine getirmeyenler, bu kötülüklerin bulunduğu amel defterlerini sol eliyle ve arkadan alacaklardır. Allah'ın emirlerini yerine getirip ona saygı ve ta'zim gösterenler ise sağdan alacaklardır.³⁵⁰

وَرَاءَ ظَهْرِهِ (amel defterinin) sırtının arkasından verilmesi ve Hâkka suresinde geçen solundan verilmesi ile, aynı şey kastedilmektedir, bu da; uğursuzluk, tehlike, terslik, hakaret, zorluktur. Arkalarından sollarına verilir diye de tefsir edilmiştir. Sağ elin boyna bağlanıp sol elin de arkaya bağlanması da olabilir. Ya da yüklerinin sırtlarına yüklenmesi, hesap anında yüzlerine bakılmayıp, arkalarından duyurulması, yüklerinin ağırlığı manalarına delalet eder.³⁵¹ Karşılaştığı bu durumdan hiç de memnun değildir ki, helak olmayı, yok olmayı ister ama hesap verilecektir, kurtuluş yoktur.

2.3. Siccîn

s-c-n kökünden gelip darlık, hapis anlamındaki “siccîn” kelimesinin çoğuludur.³⁵² Bazı müfessirlerce, yerin en altında bulunan yedinci tabakanın ismi,³⁵³ zindan, cehennemde bir kuyu, kafirlerin amellerinin yazıldığı kitap olarak tanımlanmıştır. Zamahşerî, kötülerin yaptığı kötü amellerin, kötülük yapanları

³⁴⁸ Kurtûbî, 1964, C. XIX, s. 272.

³⁴⁹ Râzî, 1420, C. XXXI, s. 99.

³⁵⁰ Mâtürîdî, 2005, C. X, s. 473.

³⁵¹ Yazır, C. IX, s. 85.

³⁵² İsfehânî, 1412, s. 399.

³⁵³ Suyûtî, Celâlettin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *ed-Dürri'l mensûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, C. VIII, s. 445.

götüreceği cehennem ve konumunun yerin dibinde olması, hem de defterlerin konulacağı yerin de orası olması sebebiyle “Siccîn” olarak adlandırıldığını,³⁵⁴ ifade etmiştir. Ayet-i kerimede siccîn lafzı şöyle geçmektedir:

كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَفِي سِجِّينٍ وَمَا أَدْرَاكَ مَا سِجِّينٌ كِتَابٌ مَّرْقُومٌ

“Hayır, günahkârların yazısı, muhakkak ‘Siccîn’dedir. “Siccîn”in ne olduğunu sen ne bileceksin. “O, yazılmış bir kitaptır.” (Mutaffifîn 83/7-9)

Ayette geçen “siccîn” kelimesiyle ilgili birçok görüş ileri sürülmüştür. Bunlardan bazıları:

Mâtürîdî, “Siccîn”nin, mekan ismi olduğu gibi, yedi kat yerin altında bir kayanın ismi olduğu da söylemiştir. Meleklerin, kafirin amel defterini onun altına koydukları ve kıyâmete kadar orada duracağını ifade etmiştir. Aynı zamanda “Siccîn”in, kafirlerin azap görmesi için hazırlanan yer olduğunu belirtmiştir. Fâcirlerin amel defterinden bahsedilen ayetin, tefsiri yapılırken, kafirlerden bahsedilmesi *وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ* “O gün yalanlayanların vay haline!” (Mutaffifîn 83/10) ayeti sebebiyledir. Fâcir kelimesi hem iman edip günah işleyen mü’minler, hem de kafirler için kullanılan bir kelime olduğu halde burada, kafirler için kullanıldığını söylemiştir.³⁵⁵

Esed ise “Siccîn” ve “illiyîn”den kastın, temsil olduğunu, amel defterlerinin konulacağı özel mekanlar olmadığı görüşündedir. O, “Sicn” dünyada kötülük yapanların gireceği hapisanedir. Kötü insanların amelleri pis olduğu için “sicn”e benzetilmiştir, demektedir. Aynı zamanda “İllyin” ile kastedilen de temsil olduğu, şeref ve mertebe sahibi olmayı ifade ettiği görüşündedir. Amel defterlerinin ortaya konması, amellerin güzel olması manasınadır. Siccîn kelimesi de “sicn” nin mübalağalı halidir, demiştir.³⁵⁶

Zamahşerî ise, “siccîn”in sıfattan türetilmiş bir özel isim olduğunu, marife olduğu için tenvin aldığını belirttikten sonra, o, *كِتَابٌ مَّرْقُومٌ* mühürlü kitaptır demiştir. Mühürlü kitaptan kastedilenin: kötü fiillerin toplandığı bir divan olduğunu, mühürlü, alametli bir kitap olduğunu ve görenlerin onda hayır olmadığını

³⁵⁴ Zemahşerî, Cârullah Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. A'mr b. Ahmed, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmizi't-tenzîl*, Dârü'l-kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1407, C. IV, s. 721.

³⁵⁵ Mâtürîdî, 2005, C. X. s. 457.

³⁵⁶ Esed, 2015, s. 1425-1426.

anladıklarını söylemiştir. Siccîn, kafirlerin, fasıkların, şeytanların amellerinin toplanıp yazıldığı mühürlü kitaptır. Kötülerin amelleri o divanda toplanmıştır.

Aynı zamanda “Secin” den (hapsetmek, sıkıştırmak), fiil kalıbında “Siccîn” ismi verildiği de ifade edilmiştir. Yerin altında, iblis ve neslinin olduğu karanlık yere, horlanmak için atılan kitaptır.³⁵⁷

“Siccîn” mübalağa kalıbında, korunmuş yerin sıfatıdır. Hapsedici bir konumda demektir. Mekan olduğunda çok farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Kötülerin amelleri o kitapta toplanmış sıkıştırılmış (secin kelimesinden Siccîn ismi) tır.

Abduh, “Siccîn” kelimesinin Habeşçe’de kullanılan “sençune” kelimesinden olabileceğini yemen Araplarının kullandığı kelimelerden olduğunu belirmiş, “Siccîn” kelimesinde alçalma manası olduğu ve bu kelimenin de balçık anlamında bu manayı verdiğini ifade etmiştir. Kötülerin yazısı balçığa benzer kötü şeyle yazılmıştır. Elmalılı Abduh’un yorumunu zorlama bulmuş ve Arapça da kullanılan “secc” kelimesinin günah ve kötü fiillerin iğrençliğini anlatmak için daha uygun olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁸

Berâ’dan nakledilmiştir; *“Rasûlullah günahkarın ruhunun göğşe çıkarıldığını ama onlara göğün kapılarının açılmayacağını (A’râf /40) bildirdi. “Allah onun kitabını yerin en altında Siccînde yazın!” buyurdu.”*³⁵⁹ Siccînin cehennemın en alt katında olduğu bildirilmiştir.

Vâhidî, “Siccîn”i Arapların bilmediğini o yüzden ayette “sen nereden bileceksin Siccînin ne olduğunu” buyrulduğunu ifade ederken,³⁶⁰ Râzî, bu görüşe katılmayıp, buradaki ifadenin olayın büyüklüğünü, önemini ifade ettiğini, *“Din gününün büyüklüğünü nereden bileceksin” (İnfîtâr 82/17)* ayetinde olduğu gibi bilmemeyi değil, ehemmiyetine dikkat çekmeyi ifade ettiğini söylemiştir.³⁶¹

³⁵⁷ Zemahşerî, 1407, C. IV, s.721; Yazır, C. IX, s. 65-66.

³⁵⁸ Yazır, C. IX, s. 66.

³⁵⁹ İbn Kesir, 1419, C. VIII, s. 349.

³⁶⁰ Vâhidî, Ebü’l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed, *et-Tefsîrü’l-basît*, İmâdetü’l-Bahsi’l-ilmî, 1430, C. XXIII, s. 320.

³⁶¹ Râzî, 1420, C. XXXI, s. 99.

Siccîn, karanlık, darlık, aşağılık, kötülerin ve şeytanların orada bulunması ile vasıflanmıştır. Kafirler ve şeytanlar gibi, onların kitapları da o karanlık, dar, hapsedilmiş aşağı yerdedir.³⁶²

Abdullah ibn Abbas, Ka'b'ül-Ahbar'a gelip, "*Günahkarların yazısı muhakkak Siccîndedir.*" ayeti hakkında bilgi istedi. Ka'b'ül-Ahbar kötülerin ruhu göğe çıkarılır gök kabul etmek istemez, yere indirilir yer de kabul etmek istemez, yerin yedi kat altında olan Siccîne indirilir. İblis'in ordularının bulunduğu Siccînde onlar için bir defter çıkarılır, o defterde Kıyâmet günündeki hesap bilgileri ve kötü son vardır, mühürlenip İblis'in ordularının altına konulur.³⁶³

Yaratılmışlar aşağıya düştüğünde sıkıntı yaşar, yukarı çıktıkça ferahlar. Çünkü her bir tabaka alttakinden daha geniştir. Yer için de aynısı geçerli olup her bir alt tabaka üsttekinden daha dar ve sıkıcıdır. En alt tabaka, en dar olanı, aşağıların aşağısı cehennemdir. "*Doğrusu Biz, insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına döndürdük.*" (Tin 95/4-6) ayeti de bunu ifade etmektedir. Siccîn sıkıntı ve aşağılığın her çeşididir.³⁶⁴

Siccîn, yerin yedi kat altında, kafirlerin ruhlarının bulunduğu yerdir. Günahkarların kitabı, onların amellerinin yazıldığı kitaptır.³⁶⁵

Yapılan yorumlarda "siccîn" kelimesinin iki şekilde değerlendirildiği görülmektedir. Bunlardan birincisi "siccîn"nin mekan ismi olduğudur. Bu mekanın; yerin altındaki yedinci tabaka, orda bulunan altında kafirlerin amel defterlerinin bulunduğu bir kaya, cehennemde bir kuyu, kafirlerin azap görmesi için hazırlanan kapalı, kilitli zindan olduğu söylenmiş, aynı zamanda hapsedici anlamında mekanın sıfatı olduğu da ifade edilmiştir. İkincisi ise kafirlerin ve fasıkların amellerinin yazıldığı kitap olduğu görüşüdür.

Esed ise, bu görüşlerin dışında, burda zikredilen siccîn'in mekan olmadığını, temsilî manada olduğunu, kötü insanların amellerinin de kötü olduğu için dünyada kötülerin konulduğu "siccîn"e (hapisane) benzetildiğini söylemektedir. Ona göre böyle bir mekan yoktur.

³⁶² Râzî, 1420, C. XXXI, s. 99.

³⁶³ Kurtûbî, 1964, C XIV, 257; Suyûtî, C. VIII, s. 443. Yazır, C. IX, s. 66.

³⁶⁴ İbn Kesîr, 1419, C. VIII, s. 349.

³⁶⁵ Begavî, 1420, C. V, s. 235.

Ayette ifade edilen “siccîn” kötülerin amellerinin yazıldığı amel defteri veya onun konulduğu mekan olması, daha uygun gözükmetedir. Bu şekilde ifade kullanılması amellerinin kötü ve aşağılık olduğuna da işaret etmektedir.

“Siccîn”nin mekan olduğu görüşüne göre ayetin devamındaki كِتَابٌ مَّرْقُومٌ “siccîn”deki yazılmış kaydedilmiş kitaptır. Mühürlenme manası da vardır. Artık bu mühürleme işleminden sonra ona ne bir ilave ne de bir eksiltme yapılabilir. Herhangi bir değişiklik söz konusu olmaz.³⁶⁶

كِتَابٌ مَّرْقُومٌ ayetindeki “merkum” kelimesinin, yazılmış, rakam edilmiş anlamında olduğu, yazı yazmak, yazıya işaret koymak manasına geldiği söylenmektedir. Matematikte kullanılan rakam da bundan gelir. Diğer taraftan “merkûm” kelimesi:

- Yanlış ihtimali olmayan, açıkça yazılmış yazı
- Cehenneme gideceğine dair işaret bulunan yazı
- Tüccarın kumaşa koyduğu gibi işaretli, mühürlü, damgalı, resmî yazı
- Kumaşın deseni gibi sabitleştirilmiş, değiştirilmez bir kitap, anlamlarına da gelir. Yani her görenin, hiç şüphe duymadan net bir şekilde anlayacağı, yazıları kesin, tescil edilmiş bir kitaptır.³⁶⁷

2.4. İlliyyûn

علو (على) kökünden türemiştir. İlliyy kelimesinin çoğuludur, üst makam, yüksek derece anlamına gelir. “عليون”, cennette en iyi, en yüce yerin ismidir.³⁶⁸

كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عَلِيَيْنٍ وَمَا أَدْرَاكَ مَا عَلِيُّونَ كِتَابٌ مَّرْقُومٌ يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ

“Hayır (sandıkları gibi değil!) iyilerin yazısı "İlliyyûn"dadır. “İlliyyûn”un ne olduğunu sen ne bileceksin? O yazılmış bir kitaptır. Ona, Allah'a yakın olanlar şahit olur.” (Mutafifîn 83/18-21.)

Önceki ayetlerde geçen füccar kelimesi ile kafir kastedilmiştir. Ebrar kelimesi ise, füccarın zıddıdır ve onunla iman edenler kastedilmiştir. Ebrar, mü'minleri tanımlamaktadır. Berr kelimesi, iyiliği çok olan, çokça iyilik yapan demektir.

³⁶⁶ Mâtürîdî, 2005, C. X. s. 457.

³⁶⁷ Yazır, C. IX, ss. 65-66.

³⁶⁸ İsfehânî, 1421. ss. 582-583.

İyilerin kitabı, “illiyyûn”dadır.

Mutaffifîn suresinde (18-21) iyilerin yazılarının ve kitaplarının bulunduğu yer, ayrıca Allah’a yakın olanların seyrettiği şey olarak yorumlanmıştır. Zamahşerî, iyilerin iyi amelleri onları yüksek mevkilere çıkarır. İlliyyûn da bu yüksek mevkilerde olduğu için veya iyilerin amelleri yazıldığı için bu ismi alır,³⁶⁹ demiştir.

İlliyyûn, iyilerin amellerinin yazıldığı kitaptır. Onlar için iyilik ve Allah’ın ikramları yazıldı. Yücelerde bulunan melekler, kitabın yazılışına, illiyûna yükselmesine, kitaba şahit olurlar.³⁷⁰

Kötülerin amellerinin yazılı olduğu Siccînin tam tersi, Allah’a yaklaştırılmış, hayırlı işlerin yazıldığı, meleklerin şahit olduğu yer anlamındadır. En yüksek mekan, korunmuş yüce mevki ve meleklerin bu kitapların yanında olduğu ifade edilir. Allah, Levh-i Mahfuzu meleklerin korumasına verdiği gibi iyi kulların amellerinin bulunduğu bu kitapları da meleklerin korumasına vermiştir.

Yükseklik, genişlik, yücelik gibi özellikler saadet işaretlerindedir. Alçaklık, darlık, karanlık ise bedbahtlık göstergesidir. Facirlerin kitaplarının en aşağı, karanlık, dar yere konulması onların aşağılanması, tahkir edilmesi demektir. İyi kulların kitabının en yüksek ve üst mevkiye konulması, meleklerin şahit kılınması onlara verilen değeri ifade etmektedir.

كِتَابٌ مَّرْقُومٌ dan kastedilen amellerin yazıldığı kitaptır. Hafaza melekleri onu illiyûna çıkardığında, mukarreb melekler saygılarından onun yanında dururlar.³⁷¹

2.5. Uzuvarın Şahitlik Etmesi

Kıyâmetten sonra insanın tüm yaptıkları karşısına çıkar. Aslında bunlar onun görmek, duymak istemediği şeylerdir, o yüzden inkar eder. Allah da ona kendinden şahit getirir. Bu şahitliği ayetler şöyle ifade eder:

حَتَّىٰ إِذَا مَا جَاؤُهَا شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَأَبْصَارُهُمْ وَجُلُودُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ وَقَالُوا لَوْلَا دُعِينَا إِلَىٰ مَعَالِمِ الَّذِينَ نَسْتَدِينُ أَوْ لَوْلَا نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لَعَلَّنَا بَيِّنَاتٌ مِّنْهُم بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ
يَشْهَدُ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا أَبْصَارُكُمْ وَلَا جُلُودُكُمْ وَلَكِنْ ظَنَنْتُمْ أَنَّ اللَّهَ لَا يَعْلَمُ كَثِيرًا مِّمَّا تَعْمَلُونَ

³⁶⁹ Zemahşerî, 1407, C.IV, s. 722.

³⁷⁰ Begavî, 1420, C. V, s. 225.

³⁷¹ Râzî, 1420, C. XXXI, s. 90-91.

“Nihâyet cehenneme vardıklarında, kulakları, gözleri ve derileri, yapmış oldukları işler hakkında, kendileri aleyhine şahitlik ederler. Onlar derilerine, ‘Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?’ derler. Derileri, ‘Bizi her şeyi konuşuran Allah konuşurdu. İlk defa sizi O yaratmıştı ve yine yalnızca ona döndürülüyorsunuz.’ derler. Siz (günahları işlerken) kulaklarınızın, gözlerinizin ve derilerinizin, aleyhinize şahitlik etmesinden sakınmıyordunuz. Lakin, yaptıklarınızın çoğunu Allah’ın bilmediğini sanıyordunuz.” (Fussilet 41/20-22)

Allah’ın düşmanları cehenneme sevk edilmek üzere toplanıp hesaba çekilirken, kulakları, gözleri, derileri aleyhlerine şahitlik edecektir. Bu şahitlik hadiste şöyle yer alır: Ebu Said el-Hudri’nin rivayet ettiği hadiste Rasûlullah, “Kıyâmet günü kafir amel defteri ile karşılaşınca inkar edip tartışmaya girer. Komşuların aleyhine şahitlik ediyor, ne dersin? denilince, yalan söylüyorlar, der. Ailen, aşiretin de aleyhine şahit, denilince, onlar da yalan söylüyor, der. Komşuları, ailesi ve aşireti doğru söylediklerine yemin ederler. Sonra Allah hepsini susturur ve dilleri aleyhlerine şahitlik eder.”³⁷²

İbn Abbas’ın rivayet ettiği bir diğer hadiste ise, Kıyâmet günü izin verilene kadar kimse konuşamayacak. İzin verilince de şirk koşan, yemin edecek ve şirk koştuğunu inkar edecek. O sırada Allah, kendi derilerini, ellerini, ayaklarını aleyhlerine şahit olarak getirecek ve ağızlarına mühür vurulacak. Ağızlarındaki mühür kaldırılınca, organlarıyla tartışmaya başlayacak. Organlar, bizi herşeyi konuşuran Allah konuşurdu, sizi önceden yaratan O’dur, O’na döndürüleceksiniz, diyecekler. Bundan sonra dilleri yaptıklarını itiraf edecek.³⁷³

Dile gelen uzuvların, gerçeği söylediği için kızan sahiplerine cevabı, “Bizi her şeyi konuşuran Allah konuşurdu” ayetinde, “herşey” ile kastedilen onların Allah’tan başka taptıkları şeyler olabilir. Sadece uzuvlar değil, Allah’a ortak koşulan herşey dile gelecektir.³⁷⁴

Kıyâmet günü insanoğlu Rabbine, Ey Aziz Rabbim, sen bana zulmetmeyeceğine söz vermedin mi? der. Allah, “evet” cevabını verince insan, ben, ancak kendi şahitliğimi kabul ederim, der. Allah onun ağızını mühürler ve yaptığı

³⁷² Heysemî, Ebû’l-Hasen Nûrüdîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân, *el-Maksadü’l-‘alî fî zevâ’idi Ebî Ya’lâ el-Mevsilî*, (Thk: Seyyid Kûsrevî Hasan), Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, Lübnan, C. IV, s. 443, (1906 nolu hadis).

³⁷³ İbn Kesîr, 1419, C. VII, s. 171.

³⁷⁴ Mâtürîdî, 2005, C. IX, s. 72.

işleri diğer uzuvlarına söyler. “*Kulakları, gözleri ve derileri, yapmış oldukları işler hakkında, kendileri aleyhine şahitlik ederler.*” ayeti bunu ifade eder. Bu şahadetin nasıl olacağı konusunda üç görüş ileri sürülmüştür:

- Allah, uzuvlara anlayış, konuşma kuvveti ve konuşma kabiliyeti verir. Bu uzuvlar da bir insan gibi şahitlik yapar.
- Allah, uzuvlarda sesleri ve harfleri yaratır. (Hz. Musa’yla ilgili ağaçta olduğu gibi)
- Allah, o fiili işleyen insanın uzuvlarında, işlediği fiile dair birtakım emareler yaratır. Bu emareler şahadet eder. Tıpkı bu alemdeki değişikliklerin, alemin muhdes olduğuna şahadet etmesi gibi.³⁷⁵

Uzuvların dile gelmesiyle ilgili olarak, Mu’tezile aklın, anlayışın, kudretin olması için bedenın olması gerekir. Dil, dil olduğu sürece ilim ve aklın merkezi değildir. Eğer Allah onun şeklini ve yerini değiştirse o zaman da dil değildir artık. Oysa Allah şahadeti, göze, kulağa, deriye ait kılmıştır. Allah bu uzuvların yapısını değiştirmez denilse o zaman o uzuvların anlayış, akıl ve konuşmaları mümkün olmaz, der. Bu mesele Mu’tezileye göre problemlidir. Allah, sesleri, harfleri o uzuvlarda yaratmıştır, izahı da Mu’tezile prensiplerine uymaz. Çünkü konuşan, konuşma vasfıyla vasfedilen değil, bizzat konuşma fiilini yapan olmalıdır. O ağaçtaki konuşmalar ağaca değil, Allah’a aittir. Burada da konuşmalar uzuvlara ait değil Allah’a ait olur. Oysa Allah ayette uzuvların şahitlik yaptığını belirtiyor. Onlar, niçin bizim aleyhimize şahitlik yaptınız dediklerinde, uzuvlar: bizi, herşeyi söyleten Allah söyledi diyeceklerdir.

Ehl-i sünnete göre bu konuda herhangi bir sıkıntı yoktur. Hayat, ilim ve kudretin olabilmesi için beden şart değildir. Allah istediği uzuvda akıl ve konuşma özelliklerini yaratabilir.

Mâtürîdî, dilin konuşma özelliğinin kendinden olmadığını, ona bu kabiliyeti veren Allah’ın, dile verdiği gibi istediği zaman istediği yerde, başka uzuvlara da bu kabiliyeti verebileceğini belirtir. Konuşabilmek, dilin kendine ait olsaydı her dili olan konuşurdu. Her dili olan konuşamadığına göre bu kabiliyet

³⁷⁵ Râzî, 1420, C. XXII, s. 555.

Allah'ın lütfu ve ihsanıdır. Allah hangi uzva bu özelliği vermek isterse, o uzuv dile gelir. Ellerin dile gelmesi de böyledir, demektedir.³⁷⁶

Râzî, beş duyu organı varken bu ayette üç tanesinin kullanımıyla ilgili olarak; duyma, görme, dokunma (kulak, göz ve deri) kullanılmış, tatma işlemi de deri ile olduğu için dokunma kapsamındadır, koklama güçlü olmayan bir duygudur,³⁷⁷ diyerek duyuvarın şahitliğinin önemini vurgulamıştır.

Onların uzuvları, dillerinin gizlediğini ortaya çıkarır. Nitekim; *"Siz (günahları işlerken) kulaklarınızın, gözlerinizin ve derilerinizin, aleyhinize şahitlik etmesinden sakınmıyordunuz. Lakin, yaptıklarınızın çoğunu Allah'ın bilmediğini sanıyordunuz."* (Fussilet 41/22) ayetin nüzul sebebi olarak, Abdullah bin Mes'ud anlatır, ikisi Sakıf biri Kureyş kabilesinden olan, karınları büyük, anlayışı kıt üç kişi Beytullah'ın yanında konuşurken birisi, Allah söylediklerimizi duyuyor, biliyor musunuz? dedi. Diğeri sesli konuşurken duyar, sessiz konuşursak duymaz, dedi. Üçüncüsü de, sesli konuşurken duyuyorsa sessiz konuştuğumuzda da duyar, dedi. Bu olay üzerine Allah (c.c.), bu ayeti indirdi. Bu ayet bundan sonra nazil oldu.³⁷⁸

Onların uzuvları, gizledikleri konusunda sahipleri aleyhine şhadette bulunacaktır. Sahipleri niçin aleyhine şahitlik yaptığını sorunca, uzuvlar, Allah'ın, kendilerini konuşturduklarını ifade edecek. Onlar dünyada iken, yaptıklarını, Allah'ın bilmediğini sanıyorlar veya uzuvlarının şahitlik edeceğinden korkmuyorlardı.³⁷⁹ Ama sandıkları gibi olmadı. Allah yaptıklarından haberdardı ve insan, kendi aleyhine kendisi şahitlik yapacaktır. Oysa onların yanlış bildikleri şeyi Allah, şöyle ifade ediyor;

وَلَكِنْ ظَنَنْتُمْ أَنَّ اللَّهَ لَا يَعْلَمُ كَثِيرًا مِمَّا تَعْمَلُونَ *"Lakin, yaptıklarınızın çoğunu Allah'ın bilmediğini sanıyordunuz."*

Allah'ın yaptıklarınızın çoğunu bilmediği ve gözlerin, derilerin, kulakların şahitlik edeceğini sanmıyordunuz. Emin olmadığı halde Allah'ın, yaptıklarını bilmeyeceğini söyleyenler bundan sorumlu tutulmuştur. Bilmemek sorumluluğu kaldırmaz. Tefekkürle veya başka yollarla bilgiye ulaşması gerekir. Cehalet

³⁷⁶ Mâtürîdî, 2005, C. VII, s. 533.

³⁷⁷ Râzî, 1420, C. XXII, s. 555.

³⁷⁸ Buharî, 1422, C. III, s. 263, (1960 nolu hadis); Begavî, 1420, C. IV, s. 130-131.

³⁷⁹ Begavî, 1420, C. IV, s.130.

mazeret sayılmaz. Bir diğerk görüş ise, yaptıklarınızı gizlemeye kulaklarınızın, gözlerinizin, derilerinizin gücü yetmeyecek. İnsan yaptıklarını kendinden gizleyemez.³⁸⁰

Bu konuyla ilgili bir diğerk ayet ise,

الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

“O gün biz onların ağızlarını mühürleriz. Elleri bize konuşur, ayakları da kazandıklarına şahitlik eder.” (Yâsîn 36/ 65)

Ayet, dünyada inkar ettiklerini yalanlayan, kafir ve münafıkların durumunu, ifade eder. Enes b. Malik’ten rivayet edilen hadiste, Allah Rasûlü tebessüm etti ve ne için gülümsediğini açıkladı: “Kulun Kıyâmet günü Rabbiyle tartışmasına gülüyorum. Kul Allah’a beni zulümden cezalandırmıyor musun, der. Allah, evet, der. İnsan, kendimden başka şahidi istemiyorum, der. Allah; bugün nefsin sana hesap sormak için yeterli, şahit olarak da, kirâmen kâtibîn yeter, der ağızını mühürler, ve uzuvları dile getirir. Sonra kişiyi uzuvlarıyla başbaşa bırakır. Kişi onlara, yazıklar olsun size, ben de sizin için çaba sarfediyordum”, der.³⁸¹

Ebu Hureyre’den nakledilen uzun bir hadisin devamında ise, şu ifadeler yer alır: “ortaya atılan bir kişiye Allah sorar: sen kimsin? O, ben senin kulunum, sana peygamberlerine kitaplarına inandım, namaz kıldım, oruç tuttum diyerek yaptıklarını anlatır. Ona, şahidimiz gelsin mi denilince kimin şahitlik yapacağını düşünürken, ağızına mühür vurulur ve karnına konuş denilir. Karnı yaptıklarını anlatır. O münafıktır ve mazeretlerini söyler. Allah ‘ın gazabını hak etmiştir.”³⁸²

Ebu Musa el-Eş‘arî’nin rivayet ettiği şu hadis ise konunun netleşmesine yardımcı olacaktır; mü’min hesap vermeye çağrıldığında bütün yaptıklarını ve yapmadıklarını itiraf eder. Allah onun günahlarını affeder ve örter, varlığından kimsenin haberi olmaz, iyiliklerini ise meydana çıkarıp herkesin görmesini sağlar. Kafir ve münafık ise hesap vermek için gittiklerinde, yaptıklarını inkar ederler ve melek, bana yapmadığım şeyleri yazmış derler. Bundan sonra ağızları mühürlenir,

³⁸⁰ Mâtürîdî, 2005, C. IX, s. 73.

³⁸¹ İbn Kesîr, 1419, C. VI, s.587.

³⁸² İbn Kesîr, 1419, C. VI, s.587.

uzuvları dile gelir. Ebu Musa el- el-Eş'arî ilk konuşacak uzvu, sağ baldırır diye umduğunu söylemiştir.³⁸³

Kafirlerin ve müşriklerin peygamberi yalanlamaları, inkar etmeleri ve sonrasında biz şirk koşmadık, inkar etmedik demeleri sebebiyle ağızları mühürlenir, uzuvları aleyhlerine şahitlik yapar.³⁸⁴

Râzî, ağızların mühürlenmesiyle ilgili: Şirk ve küfürlerini inkar edip yalanladıkları için ağızlar mühürlenmiştir. Allah, ben sizden ahit almadım mı?³⁸⁵ diye sorduğunda cevap veremeden kalakaldılar, bunun üzerine uzuvları dile geldi. Allah onları susturur, diğer uzuvları dile getirir. Dili harekete geçiren, elbette diğer uzuvları da harekete geçirip konuşurabilir. İleri sürebilecekleri bir mazeretleri kalmadığı, kalplerindeki ortaya çıktığı, tevbe edecek yüzleri olmadığı için, ümitsiz bir haldeler, şeklinde açıklamada bulunmuştur.³⁸⁶

Azaların şahitliğinde dikkat çeken husus şudur ki, Allah ağızları mühürleme işini kendisine atfettiği halde, azaların konuşmasını kendisine atfetmemiş, azaları konuşuruz dememiş, böyle demiş olsaydı bu ifade zorlama olacağını gösterir ki, bunun aksine iradeleriyle kendi aleyhlerine dile gelmişlerdir.

Bir diğer husus da:” Elleri bize konuşur, ayakları da şahitlik eder.” İfadesinde, konuşma işi ellere hasredilmiş, çünkü yapılan işler ellere atfedilir. Yasin suresi 35. ayette Allah yapma işini ellere atfetmiştir. Bunu için eller işi yapan olduğundan, dile gelen de onlar olmuştur. Şahit olan ise yapan değil, diğeri yani ayaklar olarak ifade edilmiştir.

Râzî, mana yönünden şöyle bir incelik tesbit etmiş ki; Kıyâmet günü şahitliği kabul edilecek olanlar mukarreb ve siddiklardır ama bunlar kafir ve münafıkların düşmanıdır, düşmanın düşmana şahitliği makbul olmaz, kafir ve münafıkların şahitlik yapması zaten kabul edilemez. İşte bu noktada Allah, kafir ve münafığa şahidini kendinden getiriyor. Peki eller ve ayaklar da günahkar, onlar da fasıktır, o zaman onların şahitliği nasıl kabul olunuyor denilirse, onlar herşeyin açığa çıktığı o günde, günah işleyip, yalan söyleyebiliyorlarsa, dünyada da günah işlemişlerdir. Eğer doğru söylüyorlarsa bu zaten ortadadır, der. Kafirlerin dünyada

³⁸³ İbn Kesîr, 1419, C. VI, s.587.

³⁸⁴ Begavî, 1420, C. IV, s. 130-131.

³⁸⁵ Yasin 36/60.

³⁸⁶ Râzî, 1420, C. XXVI, s. 302.

kalpleri mühürlü, ahirette de ağızlar mühürlü olacaktır. İnsan; kalp, dil ve uzuvdan ibaret olduğu için kalbi ve dili mühürlenince iş uzuvlara kalmıştır.³⁸⁷

Kafir ve münafıkların uzuvları kendi aleyhine şahitlik edecektir. Mü'min için bu şahitliğe gerek kalmayacaktır. Çünkü mü'min, hatasını kabul edecektir ve Allah'ın mağfiretinden faydalanabilecektir.

2.6. İnsana Yaptıklarının Haber Verilmesi

Kıyâmet günü, insana dünyadayken yaptıkları ve yapmadıkları bildirilir. Bu an insan için en zor anlardan biridir.

يُنَبِّئُوا الْإِنْسَانَ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ

“O gün insana, yapıp önden gönderdiği ve yapmayıp geri bıraktığı şeyler haber verilir.” (Kıyâmet 75/13)

Ayette, yapıp önden gönderdiği ve yapmayıp geri bıraktıkları ile ilgili tefsirlerde şu yorumlar yapılmıştır:

Yapıp gönderdiği ameller, yapmayıp geriye bıraktığı ameller

Malından infakta buldukları, infak etmeyip geri bıraktıkları

İlk amel, son amel (Mücahid)³⁸⁸

Yaptığı ve yapmadığı herşey, büyük- küçük bütün amelleri³⁸⁹

Dışa vurduğu ve gizlice yaptıkları

Hayattayken açtığı yoldan, ölümünden sonra da sorumludur. Açtığı çığır ve yolundan gidenlerin vebalini alır. Mâtürîdî, bu konuda, insanın dünyadayken yaptıkları ve yapmadıkları, kendisine delil olsun diye; Allah'ın lütfu ile hatırlanacaktır. Yoksa bunu kişinin kendisinin hatırlamasının imkanı yoktur.³⁹⁰ demiştir.

İnsanın ne olduğu, hakkının ne olduğu kendisine haber verilen hususlardır.³⁹¹ Ayetin devamında insanın mazeret sunduğu ifade edilir;

بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَىٰ نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ ۖ وَلَوْ أَلْفَىٰ مَعَادِيرَهُ

³⁸⁷ Râzî, 1420, C. XXVI, s. 303.

³⁸⁸ Râzî, 1420, C. XXX, s. 725.

³⁸⁹ Kehf 18/49.

³⁹⁰ Mâtürîdî, 2005, C. X, s. 342.

³⁹¹ Yazır, C. VIII, s. 440.

“Hatta, mazeretlerini ortaya koysa da, o gün insan kendi aleyhine şahittir.” (Kıyâmet 75/14-15)

“O gün insan kendi aleyhine şahittir.” İnsana yaptığı şeyler haber verilecek denildikten sonra, aslında yaptıklarını başkasının bildirmesine gerek yok ki, zaten insan kendi yaptıklarına kendisi şahitlik edecek, zaten biliyor. بَصِيرَةٌ kelimesiyle ilgili, Ahfeş: “Allah, onu kendi hakkında gözcü yapmıştır.” der. İnsan kendisi Allah’a kulluk etmenin huzur; günah işlemenin ise huzursuzluk olduğunu, çok iyi bilir. Hakkı batıl, batılı hak sansa bile, aklı-ı selimi yaptığığın iyi ya da kötü olduğunu, hakikatte biliyordur. بَصِيرَةٌ kelimesini İbn Abbas ve Mukâtil, uzuvların, kendi yaptıklarına şahit olması, bu şahitliğin kendi aleyhine vuku bulması olarak tanımlamışlardır.³⁹²

بَصِيرَةٌ kelimesi tanık anlamındadır, Kıyâmet günü , dünyadayken yaptığı kötü işlere tanıklık edecek demektir, bu kelimenin müennes olarak kullanımıyla ilgili Mâtürîdî, insan kelimesi cins ismi olup topluluk için kullanılır, kastedilen tek bir insan değil, insan topluluğudur. Ayrıca bu cümledeki بَصِيرَةٌ kelimesi müennes olan cemaat kelimesiyle bağlantılıdır, demiştir. İkinci görüş olarak da, insan maddi bir varlık (eli, yüzü, ayakları olan bir beden) olduğu gibi görünmeyen, ama kötülüğe yönlendiren nefsi de vardır.”*İnsan kendi aleyhine şahittir* “cümlesinde gizli olan, müennes nefis kelimesi vardır ve mana, insanın yaptıklarına nefsi şahittir, şeklinde olabilir.³⁹³ şeklinde açıklamada bulunmuştur.

بَصِيرَةٌ kelimesinin müennes kullanılması, kastedilenin uzuvlar olması yani “İnsanın uzuvları onun aleyhine şahittirler” demektir. Ebu Ubeyde ise, بَصِيرَةٌ kelimesindeki (ة) nin allame (علامة) kelimesinde olduğu gibi mübalağa için kullanıldığını belirtir. Öyle iyi görür ki, yaptıklarından hiçbir şey gizli kalmaz, manasındadır.³⁹⁴ demiştir.

Elmalılı, insanın kendisinin ne olduğu, hakkının ne olduğu kendisine bildirilecek dedikten sonra, bu ayete dikkat çeker ve insanı hakikatıyla tanıttığını söyler. İnsan ne yaptığını bilmeyen bir varlık değil, kendini vicdanında duyup, bilen, basiret sahibi bir varlıktır. İnsanın özünde basiret, kalp gözü varken, insan

³⁹² Râzî, 1420, C. XXX, s. 725.

³⁹³ Mâtürîdî, 2005, C. X, s. 342.

³⁹⁴ Râzî, 1420, C. XXX, s. 726.

bedeninde, ruhunda, bilincinde olan herşeyi bilir. Bütün yaptıklarına vicdanında tanıklık eder.³⁹⁵ demiştir.

وَلَوْ أَلْقَى مَعَاذِيرَهُ “Hatta, mazeretlerini ortaya koysa da.” (Kıyâmet 75/15)

مَعَاذِيرُهُ kelimesi cem’i kalıbında isimdir. Ne kadar mazeret sunarsa sunsun, kendini savunmak için ne kadar delil getirirse getirsin, fayda vermez. Zeccac, Ferrâ, Dahhak, Müberred, bu kelimenin “örtüler” anlamına geldiğini, Müberred, Yemen lügatinden olduğunu belirtmiştir. Zamahşeri, rivayet doğruysa mecazi manada kullanılmıştır, perde nasıl arkasındakini gizlerse, mazeret de günahı gizleyip cezanın önüne geçer, demiştir.³⁹⁶ Ne kadar mazeret sunsa da, inkar etse de insan yaptığını bilir ve şahittir.³⁹⁷

İnsan Kıyâmet günü ortaya koyduğu mazeretlerin doğru olup olmadığını aslında bilir. Asıl doğru, dillerin söylediği değil vicdanın söylediğidir. Başkalarını kandırmak için ileri sürdüğü mazeretler onu yalancılıktan kurtarmaz, kendi vicdanında da Hak katında da yalancıdır. Ne söylerse söylesin başkaları ne bilirse bilsin herşeyin özünü Allah bilmektedir ve ortaya çıkaracaktır. Kişi o zaman istemese de gerçeği kabullenecek ve kendi aleyhine şahitlik edecektir.³⁹⁸

2.7. Yerin Şahitliği ve Amellerin Gösterilmesi

İnsanın yapmış olduklarına, diğer insanlar, melekler, hatta kendisi şahit olduğu gibi yer de şahit olmuştur ve bildiklerini haber vereceğini ayet şöyle ifade eder;

يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَىٰ لَهَا يَوْمَئِذٍ يَصُدُّ النَّاسَ أَسْنَانًا لِّئِرَوُا أَعْمَالَهُمْ

“ İşte o gün, yer, kendi haberlerini anlatır. Çünkü Rabbin ona (öyle) vahyetmiştir. O gün insanlar amellerinin kendilerine gösterilmesi için bölük bölük kabirlerinden çıkacaklardır.” (Zilzâl 99 /4,5,6)

Kıyâmetle birlikte yer yerinden oynamış, her yer dümdüz olmuş, her canlı ölümü tatmış, tek hükümdar olan Allah, yere vahyetmiş, yer içindekileri dışarı atmış ve insan bütün gördükleri karşısında şaşkın ve korkmuş bir halde: “buna ne

³⁹⁵ Yazır, C. VIII, s. 441.

³⁹⁶ Râzî, 1420, C. XXX, s. 726.

³⁹⁷ İbn Kesîr, 1419, C.VIII, s. 278.

³⁹⁸ Yazır, C.VIII, s. 441.

oluyor?” dediği zaman yer, işte o gün ne varsa hepsini ortaya döker, herşeyi haber verir. Çünkü herşeyin sahibi, yerin de sahibi ona, emretmiştir, vahyetmiştir.

Ebu Hureyre'den rivayet edilen hadiste: Allah Rasûlü, " *İşte o gün, yer, kendi haberlerini anlatır*" ayetini okuyup, yeryüzünün haberlerinin ne olduğunu sormuş? Sahabe, Allah ve Rasûlü bilir deyince, Allah Rasûlü: " *Yeryüzünün, her kulun yaptıklarını, şu, şu işi, şu gün yaptı diyerek şahitlik yapmasıdır*" buyurmuştur.³⁹⁹ Rebia el-Cüveşî, Rasûlullah'ın: " *Yerden sakının, o sizin annenizdir. Hayır veya şer her kim, onun üzerinde ne yapmışsa haber verecektir.*"⁴⁰⁰ şeklindeki ifadesini nakletmiştir. Çünkü Rabb'in kendisine vahyetmiştir. Dünyada iken yaptıkları iyilik ve kötülüklerin kendilerine gösterilmesi ve hesap içindir.

Herkesin yaptığıın ortaya çıkması, anlatmış olması gibidir. Sarsıntıdan sonra herşeyin yerle bir olması, artık dünyanın yok olup ahiret hayatının başladığını ortaya koyar. Alimlerin çoğu, Allah yeri konuşur hale getirir ve yer, herkesin lehinde veya aleyhinde ne varsa hepsini anlatır. Bu Ehl-i sünnete göre caizdir. Hz. Ali beytûlmaldaki işini bitirince iki rekat namaz kıldı ve "Ey Beytûmal seni hak ile doldurup hak ile boşalttığıma şahitlik yap" diye dua etti.

Mutezile, Allah cansız varlıklarda konuşma kabiliyeti yaratabilir. Onlarda çeşitli sesler oluşturursa, bu Allah'ın şهادeti olur.⁴⁰¹ diyerek yerin konuşmasını Allah'ın şahitliği olarak nitelendirmiştir.

İnsanlar, kıyamet sonrasında, amel defterlerinde yazılan amellerini görmek için, hayır veya şer her ne yaptılarsa hesabını görüp, karşılığını almak için bölük bölük gelirler.⁴⁰²

Yerin haber vermesiyle ilgili dikkat çeken bir diğer husus ise, bu şahitliğin iman etmeyenlerle ilgili olacağıdır. Çünkü onlar, yaptıklarını inkar eder ve bunun üzerine aleyhlerine şahit getirilir. Uzuvarın şahitliğinde de durum aynıdır.⁴⁰³

³⁹⁹ İbn Kesîr, 1419, C. VIII, s. 441; Ahmed b. Hanbel, 2001, C. XIV, s. 455, (8867 nolu hadis).

⁴⁰⁰ İbn Kesîr, 1419, C. VIII, s. 441-442; Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-kebir*, (Thk: Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi), Mektebetü İbn Teymiye, Kahire, 1994, C. V, s. 65, (4596 nolu hadis).

⁴⁰¹ Râzî, 1420, C. XXXII, s. 255.

⁴⁰² Yazır, C. VIII, s. 373.

⁴⁰³ Mâtürîdî, 2005, C. X, s. 597.

2.8. Mizan Kavramı

Amel defteriyle yakından alakalı bir diğer kavram ise “mizan”dır.

Mizan: و-ز-ن kökünden gelir. Bir şeyin ağırlığını ve değerini bilmek anlamına gelir. Mizan, tartı aleti anlamına gelir. Tartmada kullanılan ağılık ise, adalet ve kantarla değerlendirilebilen şeydir.⁴⁰⁴ Mizan kelimesi, ayet ve hadislerde, mükellefin, ahirette sorguya çekilirken, ceza ve mükafat gerektiren amellerinin kemiyet açısından değerlendirilmesidir. Vezin ve mevazin kelimeleri Kur’anda:

- Allah’ın kainatı yaratıp, yönetmesindeki ölçü,

وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ

Yeri de yaydık, ona sabit dağlar yerleştirdik ve orada ölçülü (bir biçimde) her şeyi bitirdik. (Hicr 15/19)

- İnsanın yaptığı ve söylediği herşeyde, ölçü ve tartıda dürüst ve adaletli olması

وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ

“Tartıyı adaletle yapın, terâzîyi eksik tutmayın.” (Rahman 55/9)

- Kıyâmette adaletle tartan, terzilerin kurulacağı,

وَتَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَى

بِنَا حَاسِبِينَ

“Kıyâmet günü için adalet terâzîleri kuracağız. Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek. (Yapılan iş) bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa, onu getirip ortaya koyacağız. Hesap görücü olarak biz yeteriz.” (Enbiyâ 21/47) anlamlarında kullanılmıştır.

Bunlardan, son ayetteki mana konuyla ilgilidir.

Mücahit, Kıyâmet günü kurulacak tartılar: temsildir, anlatılmak istenen Allah’ın ilahi adaletidir, terâzî ile kastedilen, insanların amelleri konusunda adaletli olmaktır. Yani kimin iyilikleri fazla gelirse kötülüklerini siler, kimin de kötülükleri fazla gelirse iyiliklerini siler, demiştir. Râzî ise, bu lafzı sahih hadisler varken ve hakiki manasından çıkarmayı gerektiren bir zaruret yokken mecazi olarak

⁴⁰⁴ İsfehânî, 1421, s. 868.

değerlendirmek caiz değildir, demiştir. Selef alimleri, gerçek terâzîlerle amellerin tartılacağını ifade ederler. Bu da ya, amellerin tartılması ya da iyi ameller için beyaz cevher, kötü ameller için, kara cevher koyarak onların tartılması şeklinde olur,⁴⁰⁵ görüşünü ileri sürmüşlerdir.

Alimlerin çoğu, terâzînin bir tek terâzî olacağını belirtmişler. Buna rağmen çoğul kullanılma sebebi olarak, tartılacak şeylerin çok olmasını göstermişlerdir. Abdullah b. Amr b. As'tan gelen rivayette Rasûlullah: *“Kıyâmet günü Allah, mahlukatın önünde ümmetinden birini seçer. Ona her biri göz alabildiğince büyük olan, doksan dokuz amel defteri açar. Sonra kula, hafaza meleklerim sana zîlmetmiş mi, bunlardan inkar ettiğin var mı? diye sorar. Kul: hayır, der. Mazerretin veya iyiliğin var mı? diye sorar. Kul: hayır, der. Allah: bugün sana haksızlık yok, buyurur, üzerinde “Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in (s.a.s.) O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehadet ederim” yazılı kağıt terâzînin bir kefesine, amel defterleri diğer kefesine konulur. Kul bu defterlerin yanında bu kağıdın ağırlığı ne olur ki, der. Tartı sonunda kağıt daha ağır gelir. Rasûlullah “Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla” kelimesinden daha ağır bir kelime yoktur,” buyurur.*⁴⁰⁶

Hz. Aişe'den gelen bir başka rivayette, ashaptan birisi Allah Rasûlü'ne, benim iki kölem var, bana hainlik yapıp, karşı geliyorlar. Ben de onları dövüyorum, benim durumum ne olacak diye sorar. Allah Rasûlü: *“Senin yaptıklarınla onların yaptıkları hesap edilecek, kimin hakkı fazlaysa diğerinden alınacak, buyurunca sahabe ağlamaya başlar. Allah Rasûlü: buna ne oluyor, hiç Allah'ın kitabını okumuyor mu? “Kıyâmet günü için adalet terâzîleri kuracağız. Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek. (Yapılan iş) bir hardal tanesi ağırlığına da olsa, onu getirip ortaya koyacağız. Hesap görücü olarak biz yeteriz.” (Enbiyâ 21/47) buyurmuyor mu? Adam: Ey Allah'ın Rasûlü, onlardan (kölelerden) ayrılmaktan başka bir yol göremiyorum. Seni, şahit tutuyorum, hepsi hürdür, “der.*⁴⁰⁷

Ahiretteki tartıların dünyadakilerden farkı, eksik ve fazla tartmamaları yani zerre miktarı zulüm ve haksızlık olmamasıdır.⁴⁰⁸

⁴⁰⁵ Râzî, 1420, C. XXII, s. 148.

⁴⁰⁶ İbn Kesîr, 1419, C. V, s. 345-346; İbn Mâce, ty., C. XI, s. 570, (6994 nolu hadis).

⁴⁰⁷ İbn Kesîr, 1419, C. V, s. 346.

⁴⁰⁸ Mâtürîdî, 2005, C. VII, s. 350.

Râzî, bu ayetin, Cübbai'nin ileri sürdüğü görüşün yanlışlığını ortaya koyduğunu şu örnekle anlatır: bir kimse yüz birimlik bir hata işlese sonra da elli birimlik taat işlese Cübbai'ye göre o kişinin taatlerinin hiçbir değeri yoktur, hataları da eksilmeden olduğu gibi durur. Yani çok olan hangi amelse, (iyi veya kötü) diğerini yok eder. Ayet, bunun aksine yapılan en küçük şeylerin bile değerinin olduğuna delildir.⁴⁰⁹ Ayrıca hiç kimse hiçbir haksızlığa da uğratılmayacaktır. Bunun garantisini Allah, şu ifadeyle vermektedir;

فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا “Hiç kimse hiçbir şeyle haksızlığa uğratılmayacak” yapılan iyilik hardal tanesi kadar bile olsa, karşılığını görecektir.

Kıyamet sonrasında hesabın görülüp, herkesin amelinin karşılığını alması için amellerin tartılması gerekmektedir. Bu durum ayette şöyle yer bulur;

وَالْوِزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ تَقَلَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَظْلُمُونَ

“O gün amellerin tartılması da haktır. Kimlerin sevabı ağır basarsa işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Ama kimlerin sevabı da hafif gelirse işte onlar âyetlerimize haksızlık etmiş olmaları sebebiyle kendilerini ziyana sokanlardır.” (A’raf 7/ 8-9)

وَالْوِزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ “O gün amellerin tartılması da haktır.”

Gerçek tartı, Allah'ın herkesi hesaba çektiği o gündedir. Hiç kimseye zulmedilmeyecek. Kıyâmet günü, insanların ameli, iki kefesine ve ibresi bulunan bir tartıda tartılır, İbn Abbas'tan gelen rivayette mü'minin ameli en güzel şekilde getirilir, terâzînin kefesine konular, tartılır. Onun güzel amelleri kötü amellerinden fazla çıkar.⁴¹⁰ İfadesiyle mü'minin tartıdan kazançlı çıkacağı belirtilmiştir.

Kıyâmet günü amellerin nasıl tartılacağı konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Şöyle ki:

- Ameller cisimlere çevrilir ve o cisimler tartılır. İbn Abbas'tan rivayet edilen sahih hadiste, Bakara ve Âl-i İmrân sureleri, iki bulut veya saf tutmuş kuş sürüsü şeklinde gelir. Bir başka sahih hadiste Kıyâmet günü Kur'an kendisini okuyan kişiye, genç bir kimse olarak gelecek, ona kim olduğunu sorunca, geceleri

⁴⁰⁹ Râzî, 1420, C. XXII, s. 149.

⁴¹⁰ Râzî, 1420, C. XXIV, s. 202.

uykusuz, gündüzleri susuz bırakan Kur'an'ım diyecek. Begavî bu hadisleri cisimleşmeye delil getirmiştir.

• Amellerin yazılı olduğu amel defterleri tartılır. “*Kıyâmet günü Allah, mahlukatın önünde ümmetinden birini seçer. Ona her biri göz alabildiğince büyük olan, doksan dokuz amel defteri açar. Sonra kula, hafaza meleklerim sana zulmetmiş mi, bunlardan inkar ettiğin var mı? diye sorar. Kul: hayır, der. Mazerretin veya telafi edeceğin bir iyiliğin var mı? diye sorar. Kul: hayır, der. Allah, bugün san haksızlık yok, buyurur, üzerinde ‘Allah’tan başka ilah olmadığına, Muhammed’in O’nun kulu ve elçisi olduğuna şehadet ederim’ yazılı kağıt terâzînin bir kefesine, amel defterleri diğer kesesine konulur. Kul bu defterlerin yanında bu kağıdın ağırlığı ne olur ki, der. Tartı sonunda kağıt daha ağır gelir. Rasûlullah ‘Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla’ kelimesinden daha ağır bir kelime yoktur,*”⁴¹¹ buyurur.

• Amel sahibinin tartılması da zikredilmiştir.⁴¹² *İbn Mesud arak ağacından misvak seçerken, rüzgar onu sağa sola salladı. Sahabiler onun bu haline güldüler. Peygamber (s.a.s.) niçin gülüyorsunuz diye sorduğunda, bacaklarının inceliğine gülüyoruz, dediler. Peygamber (s.a.s.) “Allah’a yemin olsun ki o bacaklar mizanda Uhud dağından daha ağır olacak”* buyurdu.⁴¹³

Mâtürîdî, ayette geçen, tartıların ağır ve hafif gelmesi ile ilgili olarak, bu temsili bir anlatımdır, tartıların ağır gelmesi, büyük, istikrarlı ve sabit olmak, tartıların hafif gelmesi ise, batıl ve yok olmak, ahirette faydalanamamaktır,⁴¹⁴ şeklinde açıklamada bulunmuştur.

Amellerin tartılmasından maksat Allah’ın hükmetmesidir. Bu manada anlaşılması dil açısından da mümkündür. Alıp vermedeki adalet ancak ölçü ve tartıyla ortaya çıkar. Onun için tartı kelimesinin mecazi manada adalet olarak kullanımı mümkündür. Günlük kullanımda da “falancanın onun yanında hiç ağırlığı yok” veya “falancayı hafife aldı” sözleriyle tartıdaki ağırlık ve hafiflik değil, değerdir. Ayrıca, mevazin, kelimesinin çoğul kullanılması ile ilgili Araplar, bazen müfret kelimeyle çoğul ifade ederler veya mevazin kelimesi mizan değil de mevzun kelimesinin çoğuludur, mevzun, tartılacak şeylerin çok olmasıdır, diye ileri sürülen

⁴¹¹ Ahmed b. Hanbel, 2001, C. XI, s. 570, (6994 nolu hadis).

⁴¹² İbn Kesir, 1419, C. III s. 390.

⁴¹³ Ahmed b. Hanbel, 2001, C. VII, s. 98, (3991 nolu hadis).

⁴¹⁴ Mâtürîdî, 2005, C. IV, s. 365.

görüşler ayetin zahirini bırakıp te'vile gitmektir ki, bunu gerektirecek bir durum yoktur.⁴¹⁵ diyerek Râzî, amellerin tartılmasını Allah'ın hükmü ve adalet olarak yorumlamıştır.

Ahirette sorgudan sonra insanlar üç sınıfa ayrılır. Birinci grup; hiç sevabı olmayanlar, onlar cehennemliktir ve artık onlar için mutluluk söz konusu değildir. İkinci grup: her durumda Allah'a hamd edenler, gece ibadetine devam edenler, ticaretleri ibadet ve Allah'ı anmalarına engel olmayanlar, cennetliktir, artık onlar için mutsuzluk söz konusu değil. Üçüncü grup: ibadetleri de kabahatleri olanlar ki onların sevap ve günahlarının yazılı olduğu amel defterleri, üzerlerine yağar ve kitabını al denilir. Kitapları açılır, yaptıkları her şey yazılıdır. Mizan kurulur ve bekleyiş devam eder. İşte bu manzara insanı hesaba hazırlar. Çünkü o hesap günü kimseden fayda olmayacaktır. Allah Rasûlü başını Hz. Aişe'nin kucağına dayamış uyurken, Hz. Aişe ahireti hatırlayıp ağlayınca gözyaşları Allah Rasûlü'nü uyandırır. *Niçin ağlıyorsun ey Aişe?* diye sorduğunda, Hz. Aişe: Ahireti hatırladım da ondan. Acaba o gün Ehl-i Beytinizi hatırlayacak mısınız? diye sordu. Allah Rasûlü: *"Nefsimi kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, üç yerde kimse kendinden başkasını hatırlayamaz: terâzî başında ameller tartılıp sevabının mı günahının mı ağır geldiğini öğrenene kadar, amel defterini sağından mı solundan mı alacağı belli olana kadar bir de sırat köprüsünü geçene kadar."*⁴¹⁶

Ahirette ölçü ve hesabın, mizanın olacağı, Kur'an ve sünnette, açık bir şekilde ifade edilmiştir. İnsanların amellerinin kaydedildiği amel defterlerinin, değerlendirilmesi, bunun sonucuna göre mükafat veya cezanın verilmesinde mizanın önemi ortaya çıkar. Mizanın nasıl olduğuyla ilgili Selef alimleri ayetlerin zahiriyle yetinip yorum yapmazlarken, mizan kelimesi, terâzînin gözleri, çevrilen sayfalar gibi ibarelerden yola çıkan bazı alimler de dünyadaki gibi bir terâzîden bahsetmişlerdir.⁴¹⁷

İyi ve kötü ameller maddi değil manevi olduğundan onları tartmak da söz konusu olamaz. O zaman amel defterleri tartılır, diyen alimler olmuştur.

⁴¹⁵ Râzî, 1420, C. XXIV, s. 202.

⁴¹⁶ Gazzâlî, ty., C. IV, s. 520.

⁴¹⁷ İbn Kesîr, 1419, C. III s. 390.

Mu'tezile'den bazı alimler amellerin tartılamayacağını, mizanın adalet, hâkkaniyet manasında olduğunu belirtmişlerdir.⁴¹⁸

Amellerin nur ve zulmete dönüşerek değerlendirileceği de görüşlerden biridir.⁴¹⁹

Mizanın amelleri değerlendirmede kullanıldığı ama dünyadakilerle mukayesenin doğru olmadığı, hakikikatini Allah'ın bildiğini ifade edenler doğru davranmışlardır.⁴²⁰

Şii kelamcılara göre mevazın kelimesi, peygamberler, Hz. Ali ve vasilerdir. Kişinin kurtuluşa erebilmesi için vasilere de inanması ve itaat etmesi şarttır.⁴²¹

2.9. Hesap

Kıyâmet gününde insanların sorgulaması, arz ve hesap olarak iki şekilde olur. Arz; kişinin yaptığı günahlar kendisine bildirildikten sonra, Allah tarafından affedilmesidir. "O gün (hesap için Allah'a) arz olunursunuz. Hiçbir sırrınız gizli kalmaz." ayeti de bunu ifade etmektedir. Hz. Peygamber "hesaba çekilen kimse mutlaka helak olur" buyurduğunda Hz. Aişe, Ya Rasûlullah, Allah '*Hesabı çok kolay bir şekilde görülecek*, '(İnşikâk 84/8) buyurmuyor mu? diye sorunca, Allah Rasûlü, o arzdır. Kim sıkı bir şekilde hesaba çekilirse helak olur," buyurdu.

Hesap, defterini sol eline alanlar için yapılan sorgulamadır. Bu sıkı sorgunun arkası cehennemdir. "*Keşke kitabım bana verilmeseydi. Hesabımın ne olduğunu da bilmeseydim.*" (Hâkka 69/25,26) ayeti amel defterini sol elinden alanın pişmanlığını net bir şekilde ifade etmektedir.⁴²²

2.10. Amel Defteriyle İlgili Mezheplerin Görüşleri

Amel defterinin mahiyeti ile ilgili iki farklı görüş ortaya konulmuştur.

⁴¹⁸ Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh, *Şerhü'l-mekâsîd, Dâru'l-ma'ârifî'n-nûmaniyye*, Pakistan, 1981, C. II, s. 223.

⁴¹⁹ Seffârî, Ebü'l-Avn (Ebû Abdillâh) Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Sâlim, *Levâ'ihu'l-envârî's-seniyye ve levâkihu'l-efkârî's-sünniyye*, (Thk: Abdullah b. Muhammed b. Süleyman el-Basrî), Mektebetü'r-rüşd, Riyad, 1994, C. II, s.203.

⁴²⁰ Teftâzânî, 2013, s. 137.

⁴²¹ SüleymanToprak, "Mizan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2005, (C.30, s. 212).

⁴²² Semerkandî, Ebü'l-Kâsım İshâk b. Muhammed b. İsmâil, *es-Sevâdü'l-a'zam Tercümesi*, (Çev: Talha Alp), Yâsîn yayınevi, İstanbul, 2010, s. 160.

Kime kitabı sağından verilirse, Hesabı çok kolay bir şekilde görülecek, Sevinçli olarak ailesine dönecektir. Fakat kime kitabı arkasından verilirse, "Helâk!" diye bağıracak ve alevli ateşe girecektir. (İnşikâk 84/ 7-12)

Ehl-i sünnet alimleri bu ayetlerden yola çıkarak, amel defterlerinin dağıtılmasını hak olarak görmüş, konuyla ilgili ayet ve hadisleri zahiri manada kabul etmiştir.⁴²³

Mu'tezile ise, Allah'ın insanların yaptığını zaten bildiğini ve amel defterlerine ihtiyacı olmadığını belirterek amel defterlerini kabul etmemiş. Konuyla ilgili ayetlerde geçen kitap kelimesini, insanın nefsi olarak te'vil etmiş ve bu nefisler üzerinde yaptıklarının izleri vardır,⁴²⁴ demiştir.

Semerkandi, bu noktada mu'tezile'yi eleştirmiş: Allah'ın ulvi işlerini basitleştirdiğini, bunun sayısız hikmetleri olabileceğini, açık ayet ve hadisler varken inkarını kınamıştır. Yapılan işleri, belgeleyip mahkeme kurması, bizzat kendini, uzuvlarını şahit getimesi Allah'ın adaletinin delilidir.⁴²⁵

2.11. Amel Defterinin Ahlaki Boyutu

İnsanın hem bu dünyada hem de ahirette mutlu olabilmesi, en büyük hedeftir. Bu hedefi gerçekleştirebilmek için insan, aslında her türlü donanıma sahiptir. Öncelikle akli vardır, doğru yanlış, ayrımını yapabilir. Sonra, Allah kuluna merhamet etmiş, doğru ve yanlış hazır olarak önüne sunmuştur. Peygamberlerin örneğiyle dinin bütün gereklerinin yaşanabilir olduğu göz önüne serilmiştir. İnsanın yapması gereken aklını kullanıp, Kelamullahı anlayıp, Kur'an'ın ve aklın yol göstericiliğinde, peygamberin yolundan gitmektir. Bu yolda yürürken yaptıklarını danışması gereken bir yer, vicdan, kalp, vardır ve hep doğruyu söyler orası. Peygamberimizden öğrendik oraya danışılması gerektiğini. Vasıba'ya kalbine, vicdanına danış demişti, ama bazen alışkanlıklarla karartılmış, peşin hükümlerle boşa çıkartılmış, menfaatler tarafından sürüklenmiş bir vicdan olabilir. İhtiras, bazen aklın perdesi altından onun dilini kullanarak bize hitap edebilir. Bu hitap da bizde yanlışlıklara yol açabilir. İşte bu zarardan kurtulmak için, uyuyan vicdanı uyarmak gerekiyor.⁴²⁶ Vicdan uyanınca onu doğruya yönlendirir. Akli ve

⁴²³ Semerkandî, 2010, s 157.

⁴²⁴ Semerkandî, 2010, s 157.

⁴²⁵ Semerkandî, 2010, s 157.

⁴²⁶ Draz, 2009, s.201.

vicdanıyla doğruya yönelen insan, eğer kitaptan uzaklaşmışsa, nefsi ona yanlışlar yaptırabilir. Böyle bir durumda yapılması gerekeni Draz, şöyle özetliyor; Samimiyet ve kesin kararlılıkla yapılan tevbeler kabul edildiğine göre, artık suçlu kalmamıştır ama suçun bozduğu ortamın düzeltilmesi, rencide olmuş vicdanların teselli edilmesi, yapılan kötü davranışın taklit edilmesinin engellenmesi gerekir. Zira, suçun yapmış olduğu tahribat sadece suçluyu değil, birçok kişiyi etkiliyor. Ayrıca işlenen suçlarla, kötülüğe meyyal olanlar için, kötü örnek olma durumu söz konusudur ki, bunun örneklerini günümüzde çok fazla görüyoruz.⁴²⁷ Rabbimiz, zulüm hariç kötülüğün ortaya çıkmasını istemiyor.⁴²⁸

İnsanın yapmış olduğu ameller ilk başta kendisini etkiler. İyi bir davranışta bulunan insan bu iyiliğin tesirini, ruh halindeki pırıltılarda ve iç huzurunda hissetmektedir. Ağlayan bir çocuğun gözyaşlarının tebessüme dönüştürülmesi etrafındakilerin de tebessümüne sebep olacaktır. Her bir güzel amelin, öncelikle onu yapan kişiye bu dünyada kazandırdığı bir huzur, ahirette de mükafatı olacaktır. Bunun tam tersi durumda ise, yapılan kötülükler ilk başta insanın içini karartıp, çevresindekilerin de huzurunu bozacak, dünyada ve ahirette suçun büyüklüğüne göre cezaya dönüşebilecektir.

Fert ve toplum hayatında iyiliklerin, salih amelin çoğalıp yayılmasında; kötülüklerin, günahın ortadan kalkmasında amel defteri kavramının inançlı bir insan için çok büyük bir önemi vardır. Yaptığı her davranışın kaydedildiğini, hepsinin ahirette karşısına çıkacağını, hesaba çekileceğini bilen bir insan, bunun sonucu olarak amel defterinde hep iyi şeyler olmasını ister.

Kısaca, amel defterinin insan için önemini iki şekilde açıklayabiliriz. Birincisi, öncelikle kendi kurtuluşuna, Rabbinin rızasını kazananlardan olmasına, cennete gitmesine vesile olabilir. İkincisi ise, toplumsal açıdan, güvenli ve huzurlu bir ortam oluşmasına sebep olabilir. Başkalarına verdiği zararın, amel defterine kayıtlı olduğunu ve helalleşmeden kul hakkından kurtuluşun olmadığını bilen, bir insan hiç kimsenin malına da canına da zarar vermez.

Öyleyse, amel defteri bilinci hem ferdi hem de toplumsal ahlak açısından çok önemlidir. Günümüzde artan suç oranları insanı dehşete düşürecek boyuta

⁴²⁷ Draz, 2009, s.201.

⁴²⁸ Nisâ 4/148.

ulaşmıştır. Suçu önlemede suçun kaydedilmesinin önemli yeri vardır. En basit örneğiyle radar olan yerlerde hızın azaltılması, hemen herkesin yaptığı bir uygulamadır. Ayrıca güvenlik kameralarının suç oranını büyük oranda azalttığına dair yapılan çalışmalar da, yapılan yanlışların kaydedildiğini bilmenin suç önlemede önemini ortaya koymaktadır.

SONUÇ

İnsanın aldığı ilk nefes ve verdiği son nefes arasında geçen zaman dilimi onun ömrüdür. Ömür Allah'ın insana bir lütfudur. Bunu en güzel şekilde değerlendirmek gerekir. Çünkü zaman, telafisi olmayan tek şeydir ve bir saniyeyi dahi geri getirmenin imkanı yoktur. Çabucak geçen iki nefes arası, sonsuz olana hazırlanma vaktidir.

Ahiretteki sonsuz hayata hazır olabilmek için, en başta olması gereken imandır. İmanla yapılan her bir amel değerlidir. İmansız amelin ise hiçbir kıymeti yoktur.

Bu çalışmada örnekleriyle vurguladığımız gibi imanın mekanı kalptir. Kalbinde iman olmadığı halde mü'min olduğunu söyleyenler Allah tarafından uyarılmıştır. (Hucurât 49/14) Kalpdeki imanın dil ile söylenmesi ise, bazı dünyevi hükümler için gerekli görülmüştür. İnanılacak hususlar yönünden iman artma ve eksilme kabul etmez, imanın kalpteki etkisi ve nuru artıp eksilebilir. İman ile amel arasında sıkı bir bağ vardır.

Kafir, müşrik, münafık, mürtedin amelleri boşa gitmiştir ve bazı durumlarda iman edenler de amellerinin boşa gidebileceği konusunda uyarılmışlardır.

Günah kavramı ve günaha verilen cezalar sayılarak insanların günahahtan sakınması hedeflenmiştir. Salih amele verilen mükafatlar ayetlerden örneklendirilmiştir.

İnsanın, iman ve amellerinin kaydının tutulduğu, amel defteriyle ilgili ayetler ele alınmış, karşılaştırmalı bir anlayış içinde tefsirlerine bakılmıştır.

Amel defteriyle ilgili tefsirler ele alınmıştır. Yapılan bu çalışma sonunda herkesin, yapmış olduğu büyük küçük ne varsa yazıldığı, kaydedildiği, muhafaza edildiği, ahirette bu kayıtların açılacağı konusunda müfessirler hemfikirdir. Bu konuda Râzî, farklı bir görüş ileri sürmüştü ve "İnsanın yapmış olduğu ameller nefsi üzerinde iz bırakır, ameller amel defterine değil ruhun özüne (amellerin izleri) kaydolur ve ruhun bedenle münasebeti kesildikten, ölümünden sonra bu izler ortaya çıkar." diyerek, amel defterinin, nefsi olduğunu belirtmiştir.

Amel defterlerini yazmak ve muhafaza etmekle görevli melekler bulunmaktadır. Bu melekler insanın söylediklerini ve yaptıklarını bilebilir, kalpdekileri ise, bildiğine dair bilgiye rastlanmamıştır.

Amel defterelerini sağdan alanlar mutlu ve huzurludur. Amel defterlerini soldan ve arkadan alanlar ise cehennem azabını tatmadan, yaptıklarından ötürü pişmanlık azabını tadar ki, bu da manevi azaptır.

Amel defterlerinde yazılanları kabul etmeyen kafir ve müşrikler için, Allah'ın kafirlerin kendilerinden kendi aleyhlerine şahitler getirmesi dikkat çekicidir. Mü'min hatasını inkar etmediği için uzuvların şahitliğine ihtiyaç yoktur. İnkâr edenler için ise uzuvlar şahit olacaktır.

Kıyâmet günü kurulacak terâzî ile kastedilen Mücahit'e göre ilahi adalet olup, insanlara adaletli davranılacağı anlaşılmıştır. Râzî, mevâzin kelimesini hakiki manasından çıkarmak için bir sebep olmadığını, böylece mecaz mana vermenin yanlış olduğunu belirtmiştir.

Amellerin tartılması ile ilgili; amellerin tartılacağı, amel defterlerinin tartılacağı, amellerin cisimlere çevrileceği, amel sahiplerinin tartılacağı ve tartının adalet manasında kullanıldığıyla ilgili muhtelif görüşler dikkat çekmiştir.

Ehl-i sünnet alimleri, amel defteriyle ilgili ayetleri, zahiri manada kabul etmişlerdir. Mu'tezile ise, Allah herşeyi zaten bilir amel defterine gerek yoktur, diyerek amel defterini reddetmiştir.

Amellerin yazıldığı, muhafaza edildiği, hesabın olacağı konusunda ayetler gayet açıktır. Amel defterlerinin, nasıl yazıldığı ve nasıl tartılacağı tam olarak bilinmemesi, amel defterine dair inancı değiştirmez. Seyyid Kutub, "Bugün sahip olunan ses ve kayıt cihazları ataların aklına dahi gelmemiştir. Ciltler dolusu kitabın manyetik alanda muhafaza edilmesi sıradan hale gelmiş ve bunu insanlar kolay bir şekilde yapıyorlarken, gayb alemindeki meleklerin insanın sınırlarını aşan kayıt cihazları neden olmasın," diyerek, bunun hiç de zor olmadığını ifade etmiştir. Mahiyetini bilmesek de yaptığımız her şeyin kaydedildiğini ve ortaya çıkacağını, hesabın görüleceğini bilmek, hem ferdi hem de toplumsal hayatımızı düzeltmeye vesile olacaktır.

Amel defteri bilincinin ferdî boyutu, kişiyi hatadan uzak tutması bunun sonucu olarak dünyada doğru, güvenilir ve saygı duyulan bir insan olması, ahirette

de kurtulanlardan olmasıdır. Toplumsal boyutu ise, insanların birbirine zarar vermediği, güvenip, dayandığı bir toplum oluşmasına vesile olmasıdır.

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerîm.

Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Ahmed b. Abdilcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, (Thk: Abdülkerim Osman), Mektebetü vehbe, Kahire, 1996.

Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l hafâ*, (Thk: Abdülhamid b. Ahmed b. Yusuf b. Hendavi), el-Mektebetü'l-asriyye, 2000.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed, *el-Müsned*, (Thk: Şuayb el-Arnüt vd.), Müessesetü'r-risâle, 2001.

Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd, *Rûhu'l-me'ânî*, (Thk: Ali Abdülbâri Atiyye), Dârü'l-kütübi'l-i'lmiyye, Beyrut, 1415.

Aytekin, A., "Ashâbü'ş-şimâl", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 1991, (C.3, s.470).

Bardakoğlu, A., "Had", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 1996, (C.14, s. 547).

Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed, *el-İnsâf*, (Thk: Muhammed Zahid b. Hasan el-Kevserî), el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, 2000.

Bebek, A., "Ceza", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 1993, (C. 7, s. 469).

Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed, *Meâ'limü't-tenzîl*, (Thk: Abdürrezzak el-Mehdi), Dârü ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1420.

Beydâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, (Thk: Muhammed Abdurrahman Maraşlı), Dârü ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1418.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, *Menâkıbü'ş-Şâfi'î*, (Thk: es-Seyyid Ahmed Sakar), Mektebetü dârü't-türâs, Kahire, 1970.

-----, *Şu'abü'l-îmân*, (Thk: Muhtar Ahmed Nedvî), Mektebetü'r-rüşd li'n-neşr, 2003.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm, *Sahîhu'l-Buhârî*, (Thk: Muhammed Züheyr b. Nâsır), Dâru Tavku'n-Necât, 1422.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, Dârü'l-fikr, Beyrut.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, TDV yay., Ankara, 1989.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl, *es-Sünen*, (Thk: Fevâz Ahmed Zemrilî, Hâlid es-Seb' el-ilmî), Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1407.
- Dönmez, İ. K., “Niyet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2007, C. 33, ss. 169-170).
- Draz, Muhammed Abdullah, *Kur'an Ahlâkı*, (Çev.: E. Yüksel, Ü. Günay), İz Yayıncılık, 2009.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *es-Sünen*, (Thk: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Mektebetü'l-asriyye, Beyrut.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh, *el-Fıkhu'l-ekber*, Mektebetü'l-Furkan, BAE, 1999.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, (Çev: C. Koytak, A. Ertürk), İşaret Yayınları, İstanbul, 2015.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim, *el-Lüma' fi'r-red 'alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida'*, Matbaatü Mısriyye Şirketü müsâhemetü Mısriyye, 1955.
- Gazzâlî, Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, ty.
- *el-İktisad fi'l-i'tikad*, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, ty.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân, *Kitâbü'l-A'yn*, (Thk: Mehdi Mahzûmî), Dâru Mektebeti'l-Hilâl, ty.
- Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân, *el-Maksadü'l-'alî fi zevâ'idi Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*, (Thk: Seyyid Kûsrevî Hasan), Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Lübnan.
- Muhammed b. Abdurrahman, *el-Vasiyye mea' Şerhiha, İmam Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, (Çev.: A. İyibildiren, M. Öztürk), Guraba yay., İstanbul, 2013.

- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, ed-Dârü'l-Tunusiyye li'n-neşr, 1984.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed, *Nüzhetü'l-a'yüni'n-nevâzir fi 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâ'ir*, (Thk. Muhammed Abdülkerim Kazım er-Râdî), Müessesetü'r-Risâle, Lübnan, 1984.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, (Thk: Abdüsselam Muhammed Harun), Dârü'l-fikr, 1979.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, (Thk: Muhammed Hüseyin Şemseddin), Dârü'l-kütübi'l-i'İlmiyye, Beyrut, 1419.
- İbn Mâce, Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, (Thk: Muhammed Fuad Abdülbaki), Dârü'l-fikr, Beyrut, ty.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. 'Ali, *Lisânü'l-Arab*, Dârü's-sadr, 1414.
- İbnü'l-Mübârek, Ebü Abdirrahmân Abdullâh, *ez-Zühhd ve'r-rekâik*, (Thk: Habibü'r-Rahman el-A'zamî), Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ty.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecciddîn Abdisselâm, *Şerh-i akîdetü'l Vasıtyye*, (Şrh: Muhammed b.Salih el-Useymin,; Çev.: Ahmed İyibildiren), Guraba yay., İstanbul, 2012.
- İsfehânî, Ragıb, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an*, (Thk. Safvân Adnan Davudi), Dârü's-Şâmiye, Dımeşk, 1421.
- Karagöz, İ., "İnsanın Günah İşlemesine Sebep Olan Genel Karakteri", *Diyanet İlmi Dergi*, C. 31, S. 2, 1995.
- Karaman, Fikret, vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2006.
- Kılavuz, A. S., "Amel Defteri", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 1991.
- Kılıç, Sadık, *Kur'an'da Günah Kavramı*, Hibaş Yayınevi, Konya, 1984.

- Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmi ' li-ahkâmi 'l-Kur 'ân*, (Thk: Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Etfiyyiş), Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 1964.
- Kutup, Seyyid, *Fî zilâli 'l-Kur 'ân*, Dâru'ş-şuruk, Kahire, 1972.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh, *Muvatta '*, Dârü ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1985.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Kitâbü't-tevhîd*, (Thk: Fethullah Halif), Dârü'l-câmiâ'ti'l-Mısriyye, İskenderiye.
- , *Te 'vilâtü 'l-Kur 'ân*, (Tahk. Mecdi Baslum), Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, Lübnan, 2005.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi 'u 's-sahîh*, (Thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ty.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid, *Tebziratü 'l-edille fî usûli'd-din*, nşr. Claude Salame, Dimeşk, 1993.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtîhu 'l-gayb*, (3. Baskı), Dâru ihyâit'türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1420.
- Sâbûnî, Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr, *Mâtürîdîyye Akaidi*, D.İ.B.yay.,1979.
- Seffârîni, Ebü'l-Avn (Ebû Abdillâh) Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Sâlim, *Levâ 'ihu 'l-envâri 's-seniyye ve levâkihu 'l-efkâri 's-sünniyye*, (Thk: Abdullah b. Muhammed b. Süleyman el- Basrî), Mektebetü'r-rüşd, Riyad, 1994.
- Semerkindî, Ebü'l-Kâsım İshâk b. Muhammed b. İsmâîl, *es-Sevâdü 'l-a 'zam Tercümesi*, (Çev: Talha Alp), Yâsîn yayınevi, İstanbul, 2010.
- Sinanoğlu, M., "İman", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Ankara, 2000, (C.22, s. 213).
- Suyûti, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed, *ed-Dürrü 'l-mensûr fî 't-tefsîr bi 'l-me 'sûr*, Dârü'l-Fikr, Beyrut.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed, *el-Milel ve 'n-nihal*, Dârü'l-kütübi'l-i'lmiyye, Lübnan, 1992.

- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-kebir*, (Thk: Hamdi b. Abdülmecid es-Selefî), Mektebetü İbn Teymiye, Kahire, 1994.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, (Thk: Ahmed Muhammed Şakir), Müessesetü'r-risâle, 2000.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh, *Şerhü'l-Akâidi'n-Nesefiyye*, (Thk: Üstaz Ali Kemal), Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2013.
- *Şerhü'l-mekâsid*, Dâru'l-ma'ârifî'n-nûmaniyye, Pakistan, 1981.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *el-Câmiu's-sahih, Sünen-i Tirmizî*, (Thk: Ahmed Muhammed Şakir vd.), Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, ty.
- Topaloğlu, B., "Tövbe", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2012, (C.41, s. 281).
- Toprak, S., "Mîzan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2005, (C.30, s. 212).
- Uludağ, S., "Amel", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 1991, (C.3, s. 16).
- Üzüm, İ., "Kirâmen Kâtibîn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Ankara, 2002, (C. 26, s.59).
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed, *et-Tefsîrû'l-basît, İmâdetü'l-Bahsi'l-i'lmî*, 1430.
- Yaran, R., "Keffâret", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., Ankara, 2002.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, (Sad: İsmail Karaçam vd.), Zahreveyn Yayınevi.
- Zemahşerî, Cârullah Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. A'mr b. Ahmed, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmîzi't-tenzîl*, Dâru'l-kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1407.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı-Soyadı	İlkay İYİBİLGİN
Doğum Yeri-Tarihi	İstanbul 24.06.1972
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	Ordu Üniversitesi
Bildiği Yabancı Diller (varsa)	Arapça
Bilimsel Faaliyetleri (varsa)	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Milli Eğitim Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı
İletişim	
E-Posta Adresi	ilkbilgin@hotmail.com
Tarih	